

398
Դ - 50

ԱՆԱՊԵՏՐՈՎԱՆ

ՀԱՅՈՑ ԼԵՌԵՎԱԾԽԱՐՀԻ

ՀԱՅՏԻ ԵՎ ՄՆՀՅԱՅՑ
ԱԹՍՊԳԵԼԵՐԸ

ՄԵԾ ՀԱՅՔԸ ԸՆՍ «ԱՇԽԱՐՀԱՑՈՅՑ»-Ի

ՍԱՐՎԱՆՆԵՐ

Դեսորից մեջին

Մեծ Հայք 367-387թ

ըստ «Աշխարհացոյց»-ի

Կամսա պատուքումների

Մեծ Հայք Խոսհեմանքի և Խոնձական

կայսության պրովինցիաների

Գավառների

Մինչ 363թ. Մեծ Հայքի կազմուն գտնվու

ելուանամա

Տուն ճեղական Խշխամութեան բազաւորին

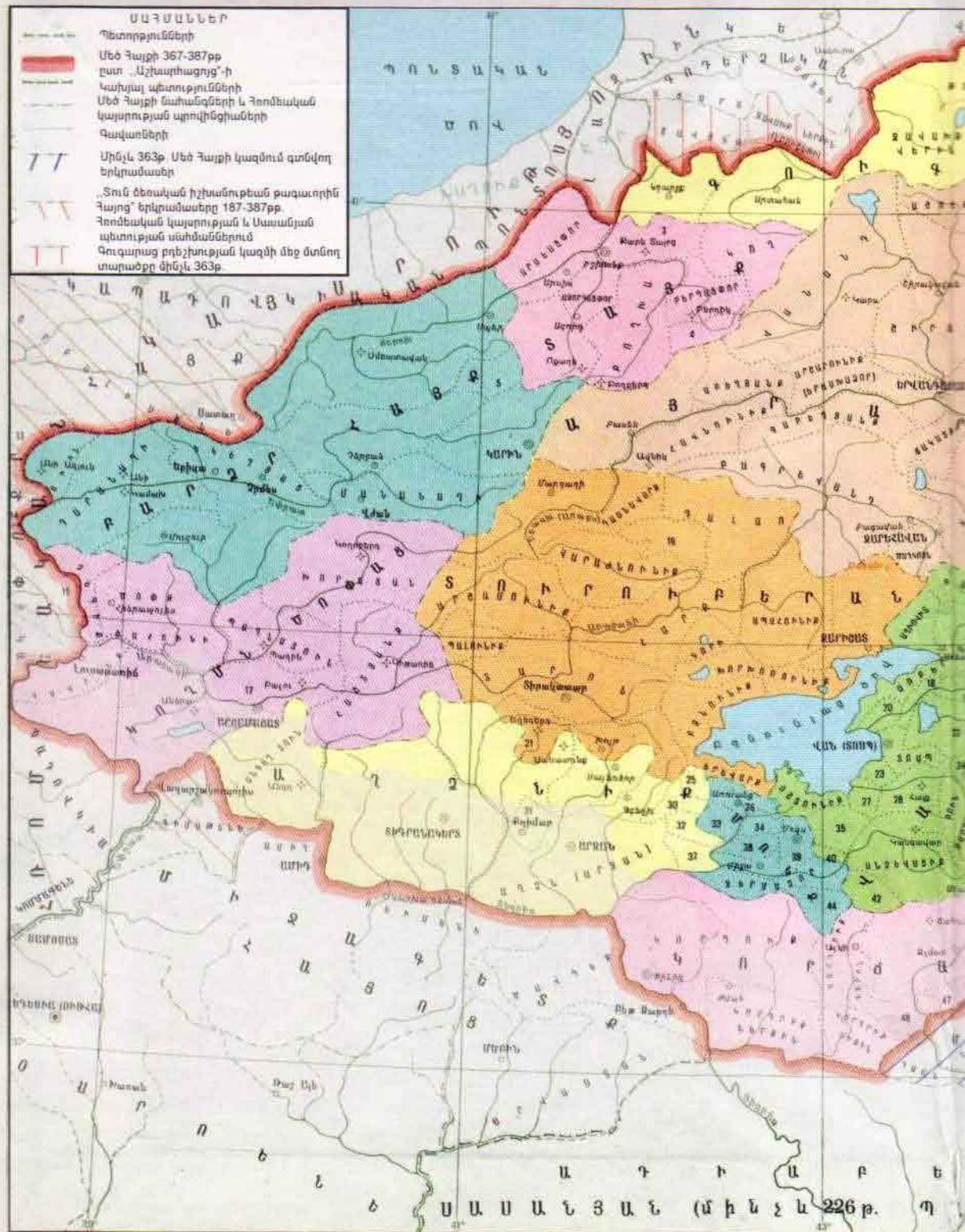
Դայոց Երևանակեց 187-387թ.

Խոնձական կայսության և Սասանյան

պատուքան սահմաններում

Գուգարաց թշունության կազմի մեջ մտնող

տարածքը մինչև 363թ.

Դ-50

ԱՆԱՊԵՏՐՈՎԱՆ

ՀԱՅՈՑ
ԼԵՇԱԿԾԽՐՅԻ
ՀԱՅՏՄԻ ԵՎ ԱՆՀԱՅՏ
ԱՌԱՍՊԵԼՆԵՐԸ

«Ներաշխարհ» ՍՊԸ
Երևան

2008

ՀՏԴ 398=919.81:891.981.0

ԳՄԴ 82.3 < + 83.3 <

Պ 505

Պ 505

Պետրոսյան Աննա

Հայոց լեռնաշխարհի հայտնի և անհայտ առասպելները. -
Եր.: «Ներաշխարհ» ՍՊԸ, 2008 թ.- 164 էջ:

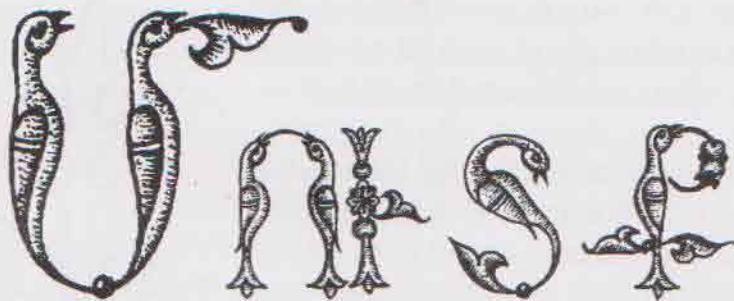
ISBN 978-99941-911-9-2

ԳՄԴ 82.3 < + 83.3 <

© «Ներաշխարհ», 2008 թ.

23549

Հայոց լեռնաշխարհի
«ՈՒԽԱՔԻ ԱՐ ԲԱՍՏՈՑԻ»
Կրթ. կոմ. համար թ
Երևան, 1998 թ.

ԵՍ ՔԵԶ ՈՒԶՈՒՄ ԵՄ ՊԱՏՄԵԼ ՀԱՅՈՑ
ԼԵՌՆԱՇԽԱՐՀԻ ՀԱՅՏՆԻ ԵՎ ԱՆՀԱՅՅ
ԱՌԱՍՊԵԼՆԵՐԸ, ՈՐՈՎՀԵՏԵՎ
ԱՌԱՍՊԵԼՆԵՐԸ ՈԳԵՂԵՆԻ ՍՔԱՆՉԵԼԻ
ԳԱՆԶԵՐՆ ԵՆ, ՈՐՈՆՑՈՎ ԿԱՐԵԼԻ Է
ԹԱՆԱՉԵԼ ՀԱՅՐԵՆԻՔԸ, ՆԱԽՆԻՆԵՐԻՆ
ԵՎ ԻՆՔՆԵՐՍ ՄԵԶ:

Երկիր մոլորակ կոչված հողագնդի ո՞ր անկյունն էր, որ ի վերուստ
ԱՐԱՐՈՒՈՒԹՅԱՆ հենց սկզբից սահմանվել է ՀԱՅՈՑ համար:

Անեղորական ժամանակի ներսում ԱՐԱՐԻՉ ԱՍՏԾՈ կամեցողու-
թյամբ որտե՞ղ է նա կերտել իր ճակատագիրը...

Որտե՞ղ է կրել իր մետաղը, մշակել իր ցորենն ու խաղողը, կառուցել
իր տունն ու ջրաղացը, իր տաճարներն ու ջրանցքները, պատմել իր
առասպելները և խորին խոնարհումով պաշտել իր ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ հզոր
բնությունը, նրա ԱՐԱՐՈՒՄԻ ՈԳԻՆ:

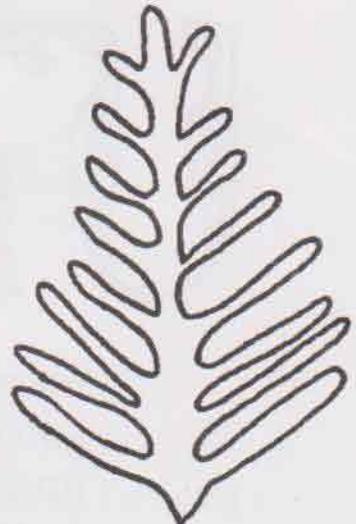
Իմ փոքր ու մեծ բարեկամներ, ես գնում եմ՝ մտովի ճամփորդելու Հայաստան սքանչելի աշխարհով, և ուզում եմ ձեզ բոլորիդ հրավիրել՝ ինձ հետ միասին ճամփա ելնելու...

Եկեք գնանք միասին և միասին մեկիկ - մեկիկ հավաքենք մեր ԴՐԱՍ ԱՇԽԱՐՀՈՎ մեկ ցրված զարմանալի առասպելները, լեռների ու գետերի, հովիտների ու լճերի անզուզական պատմությունները, մեր նախնիների ու նոյնիսկ օտարների պատմած այնքան գեղեցիկ և իմաստուն զրույցները...

Նախքան ճամփա ելնելը ես ուզում եմ պատմել մի առասպել, որը վերցված է Հին Կտակարան մատյանից:

Ըստ Հին Կտակարանի ավանդության՝ Աստված լույսը բաժանեց խավարից և իինգ օրում ստեղծեց մեծ բնությունը, բոլոր շնչավոր արարածներին, իսկ վեցերորդ օրը ստեղծեց Մարդուն և դրեց դրախտի մեջ:

Դրախտը՝ Եղեմը, մեծ ու գեղեցիկ մի պարտեզ էր, որտեղ աճում էր ԿԵՆԱՑ ԾԱՌԸ (չարն ու բարին խորիրդանշող ծառը): Դրախտը, ըստ Հին Կտակարանի (Գիրք Ծննդոց, գլ. Բ, հ.11 - 15), գտնվում է չորս գետի ակունքների մոտ, այսինքն՝ չորս գետ է բխում դրախտից. Երկուսը Հայոց մեծ գետեր ԵՓՐԱՏՆ ու ՏԻԳՐԻՍՆ են:

Կենաց ծառի
խորիրդանշան

Ուրեմն, Հին Կտակարանի հեղինակները Եղեմը՝ դրախտը, գետեղել են ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ:

Սակայն ճշմարտություն է նաև այն, որ դրախտն այնտեղ է, որտեղ մարդու հայրենիքն է, որտեղ ծնվել ու ապրում են մարդու ոգեղեն պատմություններն ու առասպելները:

Սա, անշուշտ, այսպես է: Սակայն ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԸ իրոք դրախտավայր է: Դուք շուտով կհամոզվեք, երբ ՃԱՆԱՀԵՔ...

Եկեք միասին ճամփորդենք:

Նախ՝ լեռներով, որովհետև Հայոց աշխարհը մի լեռնաստան է, որն իր գրկի մեջ պահում է չընաղ հովիտներ, գետեր, լճեր, կիրճեր ու այրեր, անտառներ...

Ահա մի ավանդագրուց, որը պատմվել է թերևս հազարավոր տարիներ առաջ:

Ասում են, որ Հայոց լեռները վաղնջական ժամանակներում հաղթանակ ու հսկա եղբայրներ են եղել: Ամեն օր, վաղ առավոտյան արթնանալով, նրանք սովորություն են ունեցել նախ կապել իրենց գոտիները և հետո միայն բարեւել իրար:

Ժամանակն անցնում է, եղբայրները ծերանում են և այլև չեն կարողանում վաղ վեր կենալ: Մի օր էլ, ուշ արթնանալով, նրանք մոռանում են կապել գոտիները և, հակառակ իրենց սովորության, առանց գոտիների բարեւում են միջյանց: Աստված, տեսնելով այդ, պատժում է եղբայրներին:

Նրանք բարանալով լեռներ են դառնում, գոտիները՝ կանաչ դաշտեր, իսկ արցունքները՝ անմահական աղբյուրներ...

Օտար ժամապարհորդները մեր երկիրն ամվանել են օդով և ջրով հարուստ, հզոր հրաբուխների և երկրաշարժերի հետևանքով վեր խոյացած լեռնային մի գով կղզի:

Հայոց աշխարհը հին, նախապատմական մշուշոտ հեռուներում, երբ ժամանակի որևէ հատվածը չափվում էր միլիոնավոր տարիներով, հրաբուխների մեջ կենտրոն էր՝ ստորերկրյա ուժերի ահավոր բախումների, ահավոր ավերմունքների կենտրոն:

Ժայռապատկերներ

Փորձիր քո երևակայությամբ տեսնել այդ հզոր, բայց անչափ գեղեցիկ տեսարանը:

Ահա այդ հեռավոր, մշուշապատ ժամանակներում լեռնաշխարհում ապրող հայ մարդը մտածում էր, որ երկրի ընդերքը բազում

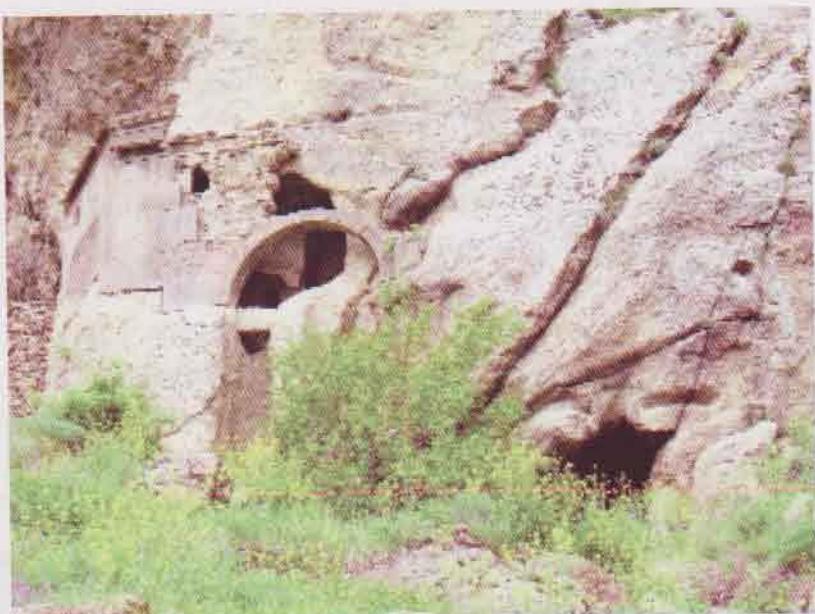
Հրաբուխներն ու երկրաշարժերն իրենց սաստկությամբ, հիրավի, պետք է հնագույն ժամանակներում ապրող մարդուն ներշնչեին պաշտամունքի խոր զգացում, որովհետև բազմաթիվ էին չհանգած հրաբուխները, որոնց գագաթներին վառվում էին կրակե հզոր ջահեր, որոնք երենն հանդարսվում, անհետանում էին և հանկարծ բռնկվում հզոր լուսափայլությամբ՝ արծակելով գետնի տակ սողացող որոտներ:

դևերի բնակատեղի է, որոնք՝ որպես չարի դարբիններ, հրեշային, զարհութելի ուժգնությամբ իրենց կրաններին են զարկում հզոր մուրճերը, և այս քաջը - դարբինների քուրաների հուրն ու մուրն է, որ ժայթքում է հրաբաժակ լեռների գագաթներից՝ ժայթքնան հզորությամբ դուրս նետելով այստեղից մեծամեծ քարեր, հրաշեկ լավա...

Լեռների քարե կրծքի տակ այդ հզոր քարախը, քարանձավների հեռավոր, մռայլ, մութ բավկիններից բխող հրաշունչ, ահարկու ծայները, թնդունն ու ճայթունը փաստում էին ընդերքի ավիշի հզոր եռքը...

Հեռավոր անհմանալի ժամանակներում Հայոց լեռնաշխարհում ապրող մարդիկ բազում առասպելներ ու գրուցներ են պատմել լեռների մասին, որոնք հուր ու բոց են ժայթքել և աշխարհասասան, աշխարհակործան դղիրդներով հաստատել են իրենց հզոր պաշտամունքը:

Լեռը հայ մարդու հավատալիքներում միշտ էլ իր պատշաճ տեղն է գրավել: Հեթանոս աստվածները բնակվում էին ոչ միայն երկնքում, այլև լեռների գագաթներին, նրա խորախոր քարանձավներում, մթին բավկիններում, որոնք հասնում են մինչև ընդերքը: Հերոսները գոհվելիս դառնում էին լեռ կամ աշխարհից հեռանալով՝ փակվում լեռան քարեղեն ընդերքում:

Երբ լեռները հուր ու բոց են ժայթքել և ահասարսուր դղիրդներով սասանել մարդու հոգին, նա հավատացել է, ավելին, համոզված է եղել, թե նրանք կովում են միջյանց դեմ:

Բայց Կաղուց արդեն հանգել են Հայոց լեռները:

Միայն ԹՈՆԴՐԱԿԻ գագաթն է դեռ ծխում՝ ծխի միջից երբեմն երբեմն հանդարտ շողարձակելով մեղմ լուսափայլություն:

ՀԱՅԱՍՏԱՆ աշխարհը հանգած հրաբուխների երկիր է:

Լեռնաշղթաները, ծգվելով ամենատարբեր ուղղություններով, հատվել են, կանգնել դեմ դիմաց՝ առաջացնելով բազմաթիվ փակ շղթաներ:

Մենք պետք է մտովի ճամփորդենք այդ փակ լեռնաշղթաներով, բարձրանանք գագաթները, ապա իջնենք, քայլենք նրանց բազուկների մեջ սեղմված հովհաններով, գտնենք լեռնանցքները, որոնցով պիտի կարողանանք շարունակել ճանապարհ...

Նախքան մտովի այս ճամփորդությունն սկսելն ասեմ նաև՝ եթե ուզում ենք, որ մեր հոգին մաքրվի առօրյա, շատ հաճախ անկարևոր, սակայն մարդկային գեղեցիկ բնույթը խաթարող չնչին զայրույթներից, ներդաշնակ կատարելությունը հողմահարող անպատճի քինախնդրությունից, եթե ուզում ենք հաշտվել ինչ-ինչ բաներից վրդովված սեփական էռթյան հետ, գտնել ինչ-ինչ պատճառներով կորցրած հավատը, նորից զգալ հոգու Ճախրանքը մարդկային էռթյան տիեզերքում, պետք է գնալ լեռները...

Գնալ, հասնել նրանց բարձր ու ցածր գագաթներին, տարտա-
մորեն բացվող առավոտի մեջ շամանդաղի կապտին տվող մշու -
20 հազմել և մեղմ ու նուրբ լուսի միջով, որը դեռ չի կարողացել
ցուլ գիշերվա խավարի ողջ թանձրույթը, նայել աշխարհին:

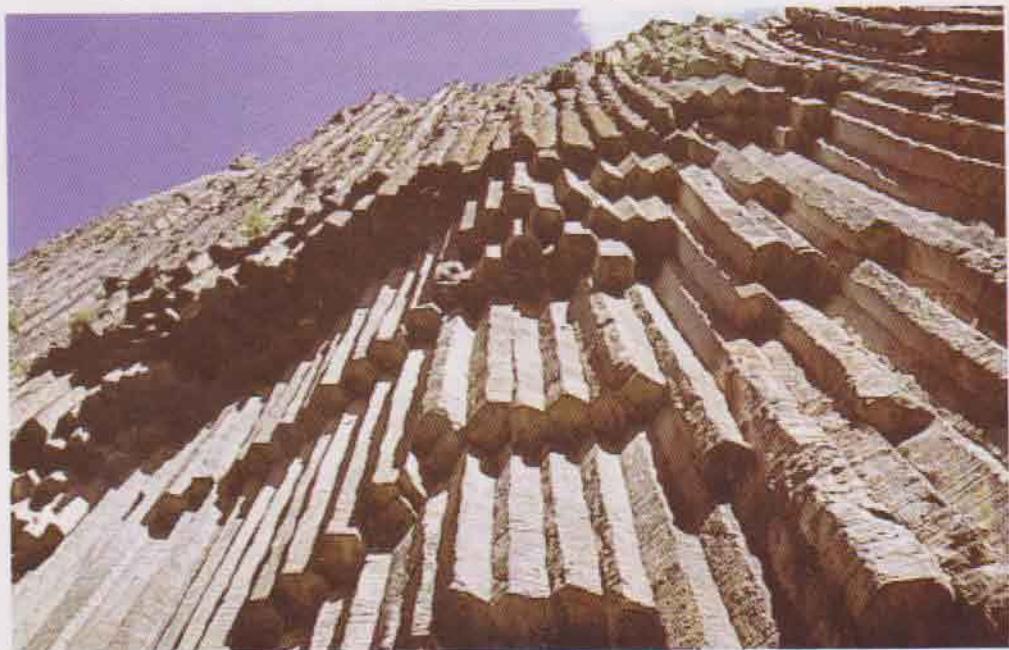
Քիչ հետո արևի ծիրանագույն լույսը կտարածվի լեռնաստանի
վրա, սկզբում՝ դեռ գագաթներին, իսկ քիչ հետո՝ նաև ծորերին ու
կիրճերին, լեռների հզոր բազուկների մեջ սեղմված փոքրիկ, նեղ-
լիկ հովհաններին և ծաղկավետ ու արգավանդ դաշտերին...

Անպայման ցանկություն կունենանք փառաբանելու մեր դրախ-
տային աշխարհի լույս առավոտը...

Անպայման ցանկություն կունենանք ինքներս մեր ներսում եր-
գելու արևագալի երգը...

Հավերժական լեռներ՝ արևով ողողված, և կամ գագաթներ՝
ամպերի մեջ մխրճված, հեռու - հեռու, մշուշով պարեգոտված,
առասպելների ու հրաշապատում հեքիաթների իրական և
վերացարկված կյանքի մեր անսահման սեր...

Հայաստան աշխարհի մարդը ուրիշ էլ որտեղից պիտի սկսի իր
ձամփորդությունը դեպի պատմության, հիշողության ու կարոտի
հեռու-մոտիկ անդաստանները, եթե ոչ ՄՐՄԱԶԱՆ ԼԵՇԱՆ ստո-
րոտից, որը, լեռ լինելուց բացի, էլի ինչ-որ բան է, ինչ-որ տարօրի-
նակ ու անհասկանալի մի զգացում մեր էռթյան խորքերում...

Սյունագարդ ժայռեր (Գառնի)

ԱՐԱՐԱՏ

Նա վեհորեն բազմած է Արարատյան դաշտի վրա, և նրա լանջերը
բաց են ստորոտից մինչև գագաթը: Եվ սրանով նա միակն է ամբողջ
աշխարհում: Ու, չգիտես ինչու, նրա միակը լինելը միսիթարում է մեզ...

Հոգու վերացարկված վիճակ, ցավոտ ու խանդոտ սիրո, հպարտու-
թյան ու խղճահարության, արժանապատվության ու միսացող տառա-
պանքի միաժամանակյա խառնուրդ...

Լուսաբացի պայծառ պերճության մեջ նիրհող ԱՐԱՐԱՏ:

Փօթորիկների ու մրրիկների, սևակնած անպերի վարագույրներով
ծածկված հպարտ հասակ:

Թանձր մեզ - մշուշի հետևում թաքնված գրեթե աննշմարելի, վերա-
ցարկված ձև ու գիծ:

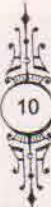
Հեռատանների հետ ծովված, երկնքի կապույտի մեջ միսրձված
խորհրդավոր երազ... Արևի հզոր լուսով ոսից գլուխ ցնցուղված
շլացուցիչ ԼԵՇ ՍՐԲԱԶԱՆ:

Անարատ ու Ճոխ քնության կախարդանք, մարդկային ցեղը պահ-
պանելու Աստծո կամեցողության վկա:

Հազարավոր տարիներ առաջ՝ ահեղ հրաբուխ, ու հիմա՝ հանգած,
հանդարտ ու խաղաղ...

Իր գագաթին ԱՐԱՐԱՏԾ հրաբխի խառնարան չունի, ինչպես մյուս
հանգած լեռները:

Բայց հյուսիսարևելյան լանջին խոր ու մթին մի պատռվածք կա, որը
և լեռան հրաբխի խառնարանն է՝ ՄԱՍՍՅԱՑ ՎԻՇԵՐԸ:

Պայծառ օրերին որևէ բարձունքից կարող ես տեսնել այն:

Ավանդությունը պատմում է, թե տեղի է ունեցել մի ահելի երկրաշարժ, որի ժամանակ ժայթքել է լեռը:

Սարսափելի ճայթյուններով ՄԵԾ ՈՒ ՓՈՔՐ ՄԱՍԻՍՆԵՐԸ նախ հեռացել են միմյանցից, ապա ահելի դղոսյունով մոտեցել, հարվածել են միմյանց ու նորից հեռացել: ՄԵԾ ՄԱՍԻՍԻ ընդերքից ծուխ ու կրակ է ժայթքել, իրաշեկ լավա հոսել (արոյոք քանի հազար տարի առաջ):

Այսպես պատռվել է ՄԵԾ ՄԱՍԻՍԻ կողը, և առաջացել են ՄԱՍՍՅԱՑ ԿԻՀԵՐԻ խորխորատները:

ՄԵԿ ուրիշ առասպել, որը հյուսվել է ավելի քան երկու հազար տարի առաջ, պատմում է ՄԱՍԻՍԻ ԿԻՀԵՐՈՒՄ անեծքով քանտված ու շղթայված Հայոց արքաներից մեկի՝ Արտավագոյի մասին, որն Արտաշես արքայի որդին էր: Ժամանակի այն հատվածում (մ.թ.ա. 189 - 160 թթ.), որը նախախնամության կամոք ապրելու ու գործելու համար բաժին էր ընկել իրեն, Արտաշեսն ապահովեց իր երկրի անկախությունն ու հզորությունը, իիմնավոր ու երկարատև խաղաղություն պարզեց իր ժողովորին, կառուցեց քազմաթիվ քաղաքներ, ծաղկեցրեց արհեստն ու արվեստը, ապահով դարձրեց ճանապարհներն առևտրի համար, բաժանեց ու կարգավորեց գավառների ու շեների սահմանները, անջրդի հողերը դարձրեց ջրովի, անմարդաբնակ տեղերը մարդկանցով լցրեց:

Երախտապարտ ժողովուրդն իր սիրելի արքային ձոնեց թերևս ամենասքանչելի վիպերգերից մեկը, որում բացվում է շքեղ կերպարը մի արքայի, ով դեռ կենդանության օրոք վաստակեց ԲԱՐԻ մականունը...

ԱՐՔԱ ԷՌ:

Երախտապարտ ժողովուրդն իր սիրելի արքային ձոնեց թերևս ամենասքանչելի վիպերգերից մեկը, որում բացվում է շքեղ կերպարը մի արքայի, ով դեռ կենդանության օրոք վաստակեց ԲԱՐԻ մականունը...

Սակայն Արտաշես Բարի արքան որքան մեծ էր իր գործերով, նույնքան ողբերգական էր անծնական կյանքով...

Վիպերգը թախժալի տողերով է նկարագրում սիրված արքայի մահը, որն անմիտքար սգի մեջ ընկլմեց ժողովորին...

Շատերը, չգանկանալով ապրել նրանից հետո, ինքնակամ մահ ընդունեցին նրա գերեզմանի վրա:

Եվ նախանձն իր որոգայթը լարեց նրա Արտավազդ որդու սրտում, որը չարացած բացականչեց.

Մինչ դու գնացեք և զերկիրս
ամենայն ընդ քեզ տարար...
Ես աւերակացս ո՞ւմ
թագաւորեմ...

Դու գնացիր և երկիրս ամրող
Քեզ հետ տարար...
Ես ավերակների վրա
ո՞ւմ թագավորեմ...

11

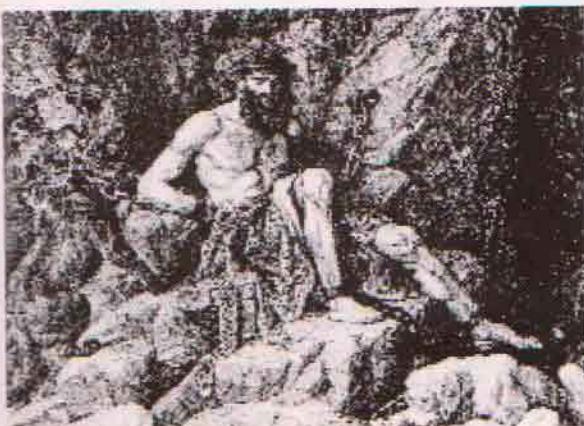
Արտաշես արքան, իր գերեզմանից անիծելով, պատասխանեց.

Եթե դու յորս հեծցիս յԱզատն ի վեր ի Մասիս, Չքեզ կալցին քաջը, Տարցին յԱզատն ի վեր ի Մասիս, Անդ կայցես և զոյս մի՛ տեսցես...	Եթե դու որսի գնաս Ազատն Մասիսի վրա, Քեզ կկալանեն քաջքերը, կտանեն Ազատ Մասիսի վրա, Այնտեղ մնաս և լոյս չտեսնես...
--	---

Ժողովրդական նույն վեպի վկայությամբ լինում է ճիշտ այդպես. Իոր մահից հետո քիչ ժամանակ թագավորելով՝ մի անգամ՝ Մասսյաց շամբուտներում կինծեր և Վայրի էշեր որսալու ժամանակ, հանկարծ ինչ - որ ցնորքից շփոթվում, խելագարվում է Արտավազդ արքան և նժույգից ընկնելով՝ անհետանում ՄԱՍՍՅԱՑ ԿհՀԵՐԻ խավար ընդերքում...

Վիհերի խավար ընդերքում մինչև այժմ էլ արգելված է նա մի քարանձավում՝ երկաթե ծանր շղթաներով գամված ործաքարե (գրանիտե) պատին...

Երկու շուն՝ հավատարիմ և անխոնց, մեկը՝ սև, իսկ մյուսը՝ ճերմակ, կրծում են անվերջ նրա շղթաները՝ ազատելու համար իրենց տիրոջը...

Վիհերգը հավաստիացնում է, որ եթե Արտավազդ - կարողանա խորտակել իր շղթաները և դուրս գալ լոյս աշխարհ, պիտի կործանի այն և լուծի վրեժը խավարի մեջ կուած իր անհուն տառապանքների...

Ուստի մինչև այժմ դարբինները կիրակի օրերը երեք անգամ կռանով խփում են սալին, որպեսզի Արտավազդի շղթաները նորից ամրանան, քանի որ շները կրծելով մաշում են դրանք: Ողբերգական մի կերպար է Արտավազդը, ինչ - որ տեղ՝ չհասկացված ու մերժված, բայց խիզախ, հախուռն, ինչպես անսանձ ընթառու ոգի...

Սակայն դառնանք ԱՐԱՐԱՏԻՆ, քիչ էլ մնանք նրա ՎԻՀԵՐԻ եզրին, որը գագաթից մինչև ստորոտ ծգում է շուրջ 10 կմ և խորանում 1000 մետրից ավելի...

Պատկերացնենք նրա խավարը և հիշենք նրա հետ կապված պատումները: Լեռների ընդերքի չարագուշակ դատարկությունները՝ վիհերը՝ երբեմն անընդգրկելի խորությամբ ու մեծությամբ, սարսափազդու, անանցանելի բավիրներով խճողված, համարվել են դժոխքի մուտք և դերի բնակարան:

Անլույս, սկ խորխորատներ, ստորերկրյա աշխարհ՝ լեցուն խորհրդավոր ծայների ահազնությամբ: Երբեմն՝ այնքան վշտալի, երբեմն՝ սուր, խլացուցիչ...

ՄԱՍՍՅԱՑ ՎԻՀԵՐ

Արդյոք աղավնի՞ն է մոլորված ընկել վիհը և մթության ահից խելագարված՝ հուսահատ թափահարում է հոգնած թևերը՝ հասնելու համար լույսին ու աշխարհի ջերմին... Կամ չոջիկների թևերի թափահարումն է նեղ անցքերի մեջ, և նրանց ձայներն են, որ կրկնվում են, բազմապատկվում, արծագանքվում հզոր համանվագով... Առասպելական դժոխքը հենց վիհերի խորքում է տեղավորված, և ձայներն այս մեղավոր հոգիների գեհենական տանջանքներն են, թե՝ դևերն են այնտեղ անզուսպ խրախճանում, իրձվում մարդկային հոգիների զարհուրանքի աղաղակներով՝ հասկանալի դարձնելով այն սարսափը, որ զգում է ամենախիզախ մարդն անզամ՝ հայտնվելով վիհերի եզրին...

Օձեր են բնակվում այնտեղ:

Հատ ժողովուրդներ հանցագործներին նետում էին վիհերի բավիլներից ներս, որտեղ վխտում էին թունավոր օձեր:

Այս սովորությունը կար նաև Հայաստանում: Ահա այդպիսի մի Վիրապ են նետել **Գրիգոր Լուսավորչին**, որի ջանքերով քրիստոնեությունը հաստատվեց Հայաստանում որպես պետական կրոն: Այս Վիրապը ՄԱՍՍՅԱՑ ՎԻՇԵՐՈՒՄ չէր, բայց գտնվում էր նրա դիմաց՝ Արաքս գետի ձախ կողմում՝ ԱՐՏԱՎԱՏ մայրաքաղաքի միջնաբերդում, որտեղ արքունիք բանտն էր, և կոչվում էր **ՎԻՐԱՊ ԱՐՏԱՎԱՏՈՒ**:

Ազաթանգեղոս Հայոց պատմիչը գրում է.

«Սույն վիրապում, ուր նետել էին նրան, կենդանի մնաց շնորհիվ իր Տիրոջ, իսկ այլ մարդիկ, որոնք մի անգամ այնտեղ էին իջեցված, բոլորը մեռել էին տեղի թանձը տիղմի, օձախառն ու խորունկ լինելու պատճառով»: Աստված նրա հետ էր, ապա թե ոչ՝ «արդյոք կարո՞ղ էր լոկ մի օր ապրել այն սարսափելի ԽՈՐ ՎԻՐԱՊՈՒՄ, որտեղ թաղված էր օձերի մեջ, որպես շեղօերի մեջ, և վխտում էին նրանք, փարարվում ու խլրտում նրա մարմնի վրա...»:

Սա խոր Վիրապի նկարագրությունն է, բայց Ծիսաարարողական նույնն է ՄԱՍՍՅԱՑ ՎԻՇԵՐՈՒՄ:

...Ասում են, թե այս սողունները՝ օձերը, տեղանքը բաժանում են տիրույթների, որոնց ոտնահարումը ուրիշ օձերի կողմից դառնում է արյունահեղ գոտեմարտերի պատճառ:

Իմաստուն գիտնական Մանուկ Աբեղյանը գրում է.

«Հայոց լեռներից շատերի մասին ցարդ առապելաբանում է ժողովորդը, թե օձեր կամ վիշապներ են կենում անոնց մեջ: Նորա բնակվում են քարայրներում, ունեն իրենց քագավորները, քագուինները, զորքն ու զորավարը և իրար դեմ կոխվներ են մղում՝ բոլորովին նման մարդկային կյանքին ու քագավորության: Ասում են, թե Մասիսի վիշապները մի քանի տարին մեկ մեծ կոխվ են ունենում Արագածի վիշապների հետ»:

Օտարերկրացի ճանապարհորդ Մորիերը պատմում է.

«Մասիսի ստորոտում կան սարսափելի մեծամեծ օձեր, որոնց միջից այն ժամանակներում մի վիշապ դորս եկավ երկու Մասիսների մեջտեղը՝ վախեցնելով քարավանների անցուղարձը»:

Արարատի հետ կապված օձերի և վիշապների առասպելաբանված պատմությունների ենք հանդիպում մեր սքանչելի պատմահայր Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմություն» գրքում:

Հայոց երկիրը և Մարաստանը միմյանց դեմ երկարատև պատերազմների մեջ էին:

Մար պարսկերեն նշանակում է օծ: Այս ցեղի հնագույն խորհրդանիշը՝ տոտեմը, օծն է Եղել, որի նախահայրն էր Աժդահակը, և որի անունը գենդերեն և պարսկերեն դարձյալ նշանակել է վիշապ:

Հայոց Տիգրան արքան, Աժդահակի բազում խարդավանքներն այլևս չհանդուրժելով, կրկում է նրա դեմ, հաղթում նրան և սպանում:

Տիգրան Մեծի
դրամը

«Բայց կոխվը սքանչելի էր, - գրում է Խորենացին, - որովհետև քաջերը քաջերին հանդիպելով,

ոչ մեկը մյուսին թիկունք չէր դարձնում, ուստի պատերազմը երկարում էր քավական ժամեր, մինչև զործին վերջ որեց Աժդահակի մահը»:

Տիգրանն այնուհետև Աժդահակի սերունդներին բնակեցնում է Մեծ Լեռան արևելյան կողմը:

Եվ այսպես՝ վիշապների ու օձերի մասին առասպելները ծագել են այս Աժդահակի ու նրա սերունդների մասին պատմություններից: «...Արդ, դու այստեղ չե՞ս զարմանա, թե ինչպես պատմեցինք ճշմարիթը՝ բացատրելով մութ պատմությունները այն վիշապների մասին, որ ապրում են Ազատն ի վեր Մասիսի վրա»:

Հրամեշտ տանը ՄԱՍՍՅԱՑ մութ վիհերին ու փորձենք մտովի բարձրանալ ԱՐԱՐԱՏ լուսավոր լեռը, հասնենք զագարը նրանց հետքերով, ովքեր առաջին անգամ, խախտելով աստվածային արգելքը, հազարամյակների լուրջան մեջ հնչեցրին իրենց մարդկային ծայները:

Մեր քայլն սկսենք Լեռան պատվանդանից:

Սկզբում այն բարձրանում է աննկատելի: Ապա արահետը քարքարոտ ու զարիվեր է դառնում: Կերևում արդեն տարբեր ուղղություններով ձգվող ժայռերի ահելի զանգվածներ են ցոված:

Նախքան ավելի վեր բարձրանալը մեր քայլերն ուղղենք դեպի անննդախոր վիհի եզրին գտնվող, ժամանակին շեն ու հարուստ հին գյուղ ԱԿՈՌԻՒ ավերակները: Մի պահ համաստանանք գետակի ափին, որը, Արարատի սառցադաշտերից սկիզբ առնելով, լեռան լանջի հզոր ճեղքի միջով հասնում է ԱԿՈՌԻՒՆ:

Այս գետի անունը սկզբում ԳԻՆԵԳՈՒՅՆ է եղել: Մովսես Խորենացին այն հիշատակում է որպես ԳԻՆԱ, որի շամբուտներից ՄԱՍՍՅԱՑ ՎԻՇԵՐՆ է գահավիժել Արտավազդ արքան: Ասում են՝ ԳԻՆԵԳՈՒՅՆԻ շամբուտները հրաշալի որսատեղ են եղել:

Այս շեն ու լի ԱԿՈՌԻՆ կործանվեց 1840 թվականի հունիսին տեղի ունեցած երկրաշարժից:

Ժողովուրդը պատմում է, որ «...չարքերն ու քաջքերը ելան Սանդարամետ դժոխքից, ՄԱՍԻՍԸ փլեցին ԱԿՈՌՈՒ վրա. ԱԿՈՌԻՆ մնաց քարերի ու հողի տակ»:

Հիմա մեկը մյուսին երբ անիջում է, ասում է՝ «տունդ ակռոխի...»: Սրա օրինանքն էլ կա՝ «տունդ չակռոխի...»:

Ավերված ԱԿՈՌՈՒՑ քիչ վերև փլված մի հին վանք կա՝ ՍՈՒՐԲ ՀԱԿՈՐԻ ՎԱՆՔԸ:

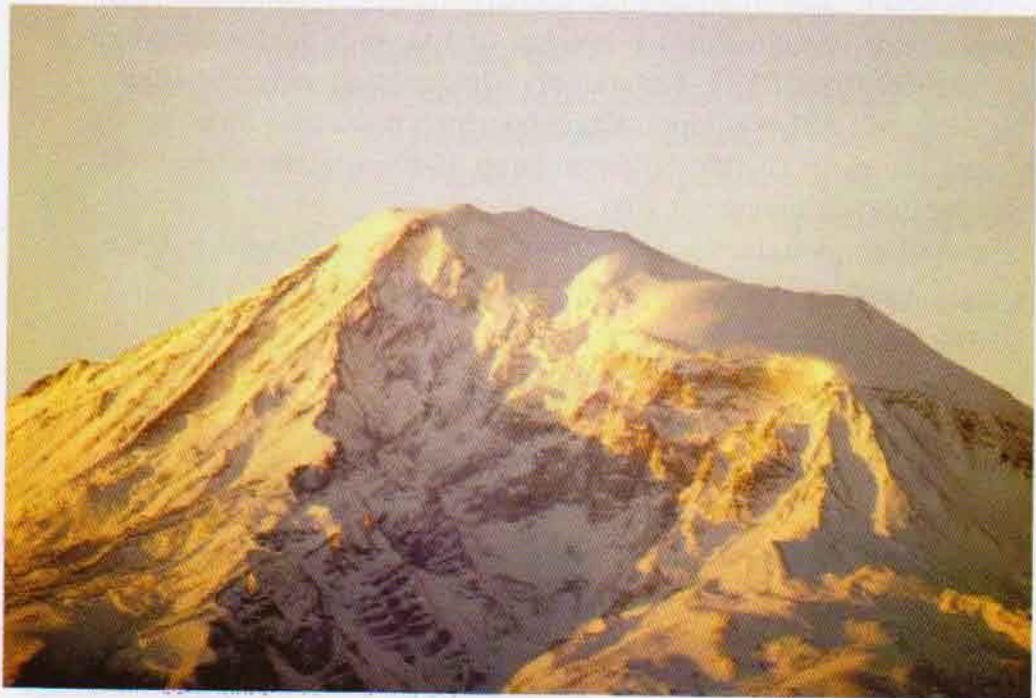
Հակոբ Մօքնեցի

Հակոբ Մօքնեցին Հայաստանի շատ գավառներում զբաղվել է Զրիստոսի դավանանքի քարոզությամբ, իիմնել դպրոցներ և Եկեղեցիներ:

Առաջինն է փորձել բարձրանալ ԱՐԱՐԱՏԻ գագաթը՝ համոզելու համար թերահավատներին, թե Նոյյան տապանն իրոք գտնվում է Մեծ և Սուրբ լեռան վրա: Նոյյան տապանի մասին դեռ կպատմենք, իսկ այժմ փորձենք մենք էլ մտովի Հակոբ Մօքնեցու հետ բարձրանալ լեռը:

Բարքարոտ զարիվեր ճանապարհով մերը հանգիստ, մերը սողալով, մերը կախված անդունդի վրա, մի կոպիտ գավազանի հենվելով, ԱՐԱՐԱՏԻ գագաթն է ուզում հասնել Հակոբ Մօքնեցի քահանան:

Անձկությամբ բարձրացնելով հայացքը՝ նա փորձում է տեսնել ԱՐԱՐԱՏԻ հեռու և անհասանելի գագաթը, որը մերը թաղվում է Ճերմակ փափուկ ամպերի մեջ, մերը ընկդմվում մշուշների խորքը կամ փայլում

ԱՐԱՐԱՏ ՎԵՐՋԱԼՈՒՅՍԻՆ

շլացուցիչ արծաթագոյնով և մերթ էլ պարուրվում մեղմ ծիրանագոյնի երանգներով:

Դանդաղ իջնում է երեկոն, ապա և՝ գիշերը...

Թվում է՝ ԱՐԱՐՈՒՏԻ գագաթն աստղերի մեջ է...

Բնության խաղաղ ու խորհրդավոր տաճար, լուսնի արծաթափայլ լուսով ողողված կյանքի գաղտնիք՝ տիեզերքի հավերժական շրջապտույտի մեջ մահվան վեհությանը խորհրդակից, մարդկային տառապանքներին ու վշտերին անծանոթ ու խորթ:

Թիբլիսական ջրհեղեղից հազարավոր տարիներ անց առաջին անգամ մարդը քայլ է գցում արգելված սահմանից անդին, երկու դաժ հնագանդությամբ կանգնում հավերժության ուժերի մոտ և ունկնդրելով նրան՝ թերևս առաջին անգամ սովորում է Ճանաչել ՏԻԵԶԵՐՔԻ ԱՐԱՐՉԻՆ և ՏԻՐՈՁԸ...

Հուզված ու սքանչացած ծնրադրում է մարդը, ծեռքերը բարձրացնում դեպի աստղազարդ երկինք՝ աղոթելու ԱՐԱՐՉԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾ ՈԳՈՒՆ, որի տիեզերածին բոլոր առեղծվածներից մեկը ահա բացվել է իր դեմ: Մարդն աղոթում է, և գերզգայուն հոգին իրենից դուրս է մղում արցունքի տաք շիթեր, որոնք ողողում են աստղալույսի կաթոցքից պայծառացած դեմքը...

«Տեր, արժանի արա չնշին քո արարածին՝ հասնելու լեռան սրբություն սրբոց գագաթին... Ես՝ չնշին քահանաս Սծրին քայլքից՝ Հակոբ անունով, ել ուրիշ խնդրանք չունեմ քեզանից...»:

Վերջացնելով իր երկար ու ջերմ աղոթքը՝ մարդը հոգնած, նախաղը զիխատակին, գավազանը գրկած, աչքերը հառած աստղերին, դանդաղ ընկոյմվում է քնի ընդերքը:

Մինչև այստեղ՝ իրականություն է:

Այնուհետև սկսվում է առասպելը:

...Գիշերվա անսահման խաղաղության մեջ քնած Հակոբ քահանայի կողքին են հայտնվում կարծես աստղերի ու լուսնի նուրբ շողերից հյուսված հրեշտակներ...

Միրելին, փորձիր քո երևակայությամբ տեսնել այդ սքանչելի հրեշտակներին:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
«ՄԻՒԹՅԱՐ ՍԵԲԱՍՏԱՑԻ»
Կրթական Համալիր
ԵՐԵՎԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Զգույշ վերցնում են նրանք քնած մարդուն և իշեցնում լեռն ի վար, այստեղ, որտեղից սկսել էր զարիթափ վերելքը: Արթնանալով մարդը մտածում է, թե Աստված ուզում է իրեն փորձել, ուրեմն պետք է նորից քայլի նույն զարիվեր ճանապարհով մինչև երազանքի գագաթին հասնելը...

Այսպես՝ շատ օրեր, ցերեկը նա բարձրանում էր, իսկ գիշերը հրեշտակները նրան ցած էին բերում նույն տեղը...

Հակոբը հասկացավ՝ արգելքը Վերին եզերներից է:

Բազում օրեր աղոթեց Տիրոջը, խնորեց՝ աղաչանքով դիմելով նրան...

Ասում են՝ Տերը լսեց աղոթքները...

Տապանից փայտի մի փոքր կտոր ուղարկեց, որը հրեշտակները դրեցին նրա գլխի տակ: Հետո, երբ Հակոբը խոր քնած էր, Աստված նրան լսելի դարձրեց իր կամքը.

«Մի՛ տենչա հասնել...

Լեռն անհասանելի՛ է»:

Նոյյան տապանից այդ փայտե մասունքն այժմ գտնվում է Էջմիածնի Մայր տաճարում:

Իսկ Արսրուսի լանջին գտնվող վանքը, որն ԱԿՈՌԻ գյուղի հետ կործանվեց այն դաժան Երկրաշարժից, սրբացած Հակոբի պատվին էր կառուցված: Վանքի մոտ սուրբ աղբյուրն էր, որ գոյացել էր Հակոբի արցունքներից... ժողովրդի սիրած ուխտատեղին էր այս վանքը:

Աղբյուրը ամուլ կանանց բուժելու հատկություն ուներ...

Աղբյուրի հրաշագործ ջուրը դաշտերի վրա ցանելիս հալածվում էր սոսկալի մորեխը...

Ավասոս, որ կու գնաց Երկրաշարժին...

Հսկա լեռան վրա՝ մի գետ ԳԻՆԵԳՈՒՅՆ, հսկա լեռան վրա՝ մի հրաշագործ աղբյուր, հսկա լեռան գագաթին՝ հավերժական սառադաշտեր...

Բայց ո՞ւր են անհետանում ամռան հալոցքից առաջացած ջրերը: Հրաբխային ծակոտկեն ապարների մեջ արագ ներծծվում և քարացած լավաների տակով ցած հոսելով՝ կուտակվում են Արարատյան և Կոգովիտի արտեզյան ավազաններում...

Ուրեմն քանվելով լեռան ործաքարե կրօքի տակ՝ դուրս են հորդում դաշտերում՝ ոռոգելով ու բերդի դարձնելով դրանք...

Շարունակենք մեր ձանապարհը:

Անեն քայլափոխի անսպասելի վիհեր են՝ տարբեր խորությամբ ու լայնությամբ խոտածածկ ձեղքեր:

Դեպի վեր են ճգվում ժայռերի շղթաները, հատվում միմյանց, նորից քաժանվում ձորերով ու կիրճերով...

Եթե հաղթահարենք ժայռաշրջաները, կանաչով ծածկված զարիկող լանջերն ու սառուցով լցված ձորերը, քարեղեն անապատ հիշեցնող հրաբխային ապարների հողմահարված քարակարկառները և ապա հաղթահարենք մեկը մյուսին հաջորդող սառցադաշտերը, վերջապես կիասնենք նվիրական գագաթին...

1701 թվականին՝ սուրբ Հակոբից հետո, մինչև հավերժական զյան սահմանը հասավ ֆրանսիացի բնախույզ Պիտտոն դե Տուրնեֆորը: Սակայն առաջինը, Աստոն արգելքը խախտելով, 1829 թ. սեպտեմբերին Արարատի գագաթը բարձրացավ Դորպատի համալսարանի պրոֆեսոր Ֆրիդրիխ Պարրոտը, որի ուղեկիցն էր հայ մեծ գրող, լուսավորիչ և մանկավարժ Խաչատուր Աբովյանը:

Այն ժամանակ ԱՐԱՐԱՏԻ գագաթ բարձրանալն ընկալվեց իբրև սրբապղծություն: Չէ՞ որ խախտվել էր Աստոն արգելքը...

Հետո՝ մի քանի տարի անց, հզոր երկրաշառժից կործանվեց ԱԿՈՒԻՆ... Եվ ժողովրդական քանակությունը միմյանց կապեց Աստոն արգելքի խախտումը և ԱԿՈՒԻՆ կործանումը...

Բայց մարդկությունը ծարավի էր իմացության, և այդ ծարավը նրան պիտի նետեր խորհրդավոր արգելքները հաղթահարելու՝ բավարարելու համար իր մտքի ու երազանքների թելադրանքը հզոր, անկրկնելի խիզախումներով...

Նա պիտի մինրձվեր ըսեռների սառուցների մեջ, կտրեր - անց - ներ հասարակածի ջունգիները, օվկիանոսները, պիտի հաղթահարեր սառցապատ լեռնագագաթները, իսկ ողբերգական միջադեպերով լեցուն 20 - րդ դարում պիտի փորձեր նվաճել տիեզերքի անհունները, պիտի փորձեր բացել անտեղային ձանապարհները... Այս այդպես նա պիտի հասներ նաև խորհրդավոր Լեռան գագաթը:

Գերմանացի երկրաբան Աբիխը, ուսումնասիրելու համար ԱԿՈՒԻՆ երկրաշարժի պատճառները, 1845 թ. բարձրացավ ԱՐՍՐԱՍ լեռը:

1846 թ. նորից Խաչատուր Աբովյանի ուղեկցությամբ ԱՐԱՐԱՏԻ գագաթը հաղթահարեց անգլիացի ճանապարհորդ Սեմյուլը, 1850 թ.: որու գեներալ Խոդկոյի արշավախումբը...

Ովքեր հաղթահարել են ԱՐԱՐԱՏԻ գագաթը, մինչև կյանքի վերջին օրերը ապրել են տեսածի և զգացածի անջնջելի տպավորությամբ:

...Որևէ ժայռով կամ ելուստով ընդհատվող ուռուցիկ, կարծր, հավերժական արծաթափայլ սառուց...

Գագարից բացվող տեսարաններն ամենասառնասիրու մարդուն անգամ ընկերում են սարսուների մեջ վեհության ու գեղեցկության հետ հանդիպումի անակնկալից... Մարդու հայացքը թափառում է երկնքի ու երկրի անսահմանության մեջ այնքան, մինչև կարողանում է մի կերպ հաղթահարել ոչ թե բարձրությունից, այլ տարօրինակ, վայրիկերո, անքացարելի զգացմունքների առատությունից շնչահեղձ էության սարսունը... Եվ երբ քիչ հանդարտվի ու հայացքը դարձնի հյուսիս-արևմուտք, պիտի կարկամի ԱՐԱԳԱԾ քառագագաթ լեռան շրեղ մոտիկությունից, ապա հարավի, հարավ-արևելքի, հարավ-արևմուտքի հեռու-հեռուներում՝ հորիզոնի երևակայական գծի մոտ, երկնքին ձուլված, երկնքի կապույտ ու թափանցիկ դարձած լեռներից...

Որտե՞ղ են վերջանում լեռները, որտե՞ղ է սկսվում երկինքը...

Անգլիացի լեռնագնացները, որ ԱՐԱՐԱՏԻ գագաթ բարձրացան 1860 - ին, վկայում էին, թե վաղ առավոտյան՝ պարզ եղանակին, տեսանելի են ԳԵՂԱՍՍ, ՏԱԿՐՈՍԻ, ԿՈՐԴՎԱՑ լեռները, ԷԼԲՐՈՒՏ, ԿԱԶԲԵԿ, ՄԵԾ ԿՈՎԿԱՍԻ լեռնաշղթան...

Քարտեզի վրա փնտրիր ու գտիր այս լեռներն ու լեռնաշղթաները:

Պիտի զարմանաս, թե ԱՐԱՐԱՏԻՑ այդքան հեռու գտնվելով՝ ինչպես են երևում:

...Ի վերջո մարդը հեռու հորիզոններից հոգնած հայացքը պիտի մոտ բերի, որպեսզի հանդիպի ՓՈՔՐ ՄԱՍԻՍԻՆ, որը, պարզվում է, բոլորովին էլ սրածայր չէ, այլ նման է ժայռոտ ելուստներով հատոյալ քառանկյան:

Ժայռապատկերներ

10 - որդ դարի արաք աշխարհագետ Խթահրին վկայում է, որ ԱՐՍՐԱՆ անտառներ ու որսատեղիներ ուներ, իսկ 13 - րդ դարում ապրած Ճանապարհորդ Յակուտը հավաստիացնում է, թե ԱՐՍՐԱՆԻ վրա են գտնվում Հայոց արքաների շիրիմները՝ իրենց գանձերով։ ԱՐՍՐԱՆ ասելով՝ արդյոք Ճանապարհորդը նկատի է ունեցել Փոքր ՄԱՍԻՒԾ, որն իրոք եերոսների և քաջերի համար դամբարանատեղի է եղել...»

ՄԵԾ ԵՎ ՓՈՔՐ ՄԱՍԻՒԾԵՐ:

ՄԻՍ ԵՎ ՄԱՍԻՒ...

Նժույգի թամբի նման ցածրավանդակով բաժանված։

ՄԵԾ ՄԱՍԻՒ. բարձրությունը՝ 5165 մ։

4000 մ-ից անդին՝ հավերժական ծյունե և սարցե ծածկոց։

ՓՈՔՐ ՄԱՍԻՒ՝ 3925 մ բարձրությամբ։

Ի դեպ, այս թամբի մասին ահա մի պատմություն, որը պատմել է Կանքեցի Թովմասը։

«Մի անգամ Հայկ Նահապետը դուրս է գալիս որսի. ձին նրան տանում հասցնում է Մասիսի լանջերը։ Սանձը բաց բողնելով՝ նա հանգիստ հայացքով որս էր փնտրում ժայռերի ու քարակույտերի ճեղքերում։ Ժայռերից մեկի միջից հանկարծ դուրս է այրծնում Հայոց լեռների տիրակալը՝ մի հսկա քարայծ։ Երկու հսկաները, իրար մարտահրավեր նետելով, անցնում են քազում դժվարությունների միջով։ Հայկին հաջողվում է նետահարել ու վիրավորել քարայծին։ Վիրավոր քարայծը փախչում է ՍԱՍԻՍԻՑ դեպի ՄԻՍ։ Հայկը հետապնդում է որսին, սակայն ՍԱՍԻՍԻ լանջերից իջնելիս ձին կանգնում, տեղից չի շարժվում։ Հայկը իջեցնում է ձիու թամբը ու ձիուն բաց բողնում հանգստանալու։ Ինքը թիկնում է մի քարի և քնով անցնում։

Այդ ժամանակ դեռ ՄԱՍԻՍՆ ու ՄԻՍԸ թամբարդով իրար միացած չէին։ Հայկը արքնանալով զարմանում է՝ տեսնելով կատարված իրաշը։ ՍԱՍԻՍԻ ՄԻՍԻ հետ կապող թամբարդ էր գոյացել, իսկ ձին ու թամբը անհետացել էին։ Զգալով ոտքերի տակ թամբարդի ամուր զանգվածը՝ Հայկն անցնում է ՍԱՍԻ - ՄԻՑ դեպի ՄԻՍ։

Երկար փնտրելով՝ մի աղբյուրի մոտ գտնում է ձիուն՝ վիրավոր քարայծի կողքին կանգնած: Հայկը քարայծի ոտքից հանում է նետը, վերքը լվանում սառնորակ աղբյուրի կենարար ջրով և տանում միացնում իր հոտին:

Այդ դեպքից հետո քամբարդը անվանվում է ՆԱՀԱՊԵՏԻ ԹԱՍԲԱՐԴ, իսկ աղբյուրը՝ ԱՅԾԱՂԲՅՈՒՐ»...

Հիմա թողնենք ԱՐԱՐԱՏԻ գագաթը հաղթահարած Ճանապարհորդների տպավորություններն ու գիտական գրառումները և հեռանանք դեպի ժողովրդի հիշողության խորքերը, որտեղ ապրում են հնագույն առասպելները...

Մքանչելի առասպելները...

Նախ լսենք ՄԵԾ ՄԱՅՐ ԱՍՏՎԱԾՈՒՀՈՒ մասին առասպելը:

Մայրամուտ է: Ծիրանագույն տաք մայրամուտ: Արևմտյան կողմում լեռներն արդեն մութ ստվերներ են գցում հարթության վրա...

Քիչ անց մթությունն իր գիրկն է առնում հովիտներն ու բլուրները: Եվ միայն ԱՐԱՐԱՏԻ սառցե գագաթն է դեռ ողողված արևի վերջին բռոսդրագույն ճառագայթներով: Ամառային պարզկա գիշեր է: Աստղաբույլերով լեցուն երկինքն իշել է ԱՐԱՐԱՏԻ գագաթին. աստղացոլք է, կաթոցը աստղերի: Սառույցը լեռան գագաթին տաք է ու շողարձակ, տաք ու ջերմագին... ՄԱՅՐ ԱՍՏՎԱԾՈՒՀԻՆ աստղերից իշել է լեռան կատարին, փնտրում է նրանց՝ իր որդիներին, որոնց ծնել է այս լեռան վրա և իր սրբազն կաթով սնել...

Ըստ որոշ գիտնականների մեկնաբանության՝ ՄԱՍԻՍ նշանակում է մոր կուրծք, որովհետև մանակում է մայր, և սիս նշանակում է կուրծք: Միև նշանակում է նաև սրբազն, մաքուր, սուրբ...

Մինչև հիմա ԿԱՐՃԵԿԱՆ գյուղում այն կարասը, որի մեջ պահպատ են կարևոր մթերքները՝ յուղ, մեղր, գինի, պանիր, կոչվում է սիս կճուճ, սիս կարաս:

ՈՒՐԵՄՆ ՄԱՍԻՍ՝ ՄՈՐ ՍՐԲԱԶԱՆ ԿՈՒՐԾՔ:

Տեսնո՞ւմ ես Մեծ Մայր աստվածուհուն Արարատի գագաթին

Կրկին թերթենք Խորենացու մատյանը և գտնենք այն էջը, որտեղ
պատմվում է Մարաց թագավոր Աժդահակի երազը:

Հիշո՞ւմ եք, սա այն Աժդահակն էր, որին հաղթեց Հայոց արքան, և
որի սերունդները բնակվեցին Արսրստի լանջերին:

«Ո՞վ սիրելիք, - պատմում է Աժդահակն իր մտերիմներին, - Երա-
զում թվում էր, թե ես մի անծանոք երկրում եմ գտնվում՝ մի լեռան
մոտ, որ երկրի վրա երկար բարձրացած էր, և որի գագաթը թվում էր
սաստիկ սառնամանիքով պատած, և կարծես մեկը ասելիս լինի, թե
դա Հայկազն երկիրն է: Եվ երբ ես երկար նայում էի այդ լեռանը, մի
ծիրանազգեստ կին երևաց՝ երկնագույն քողով, բարձր լեռան գագա-
թին նստած, խոշոր աչքերով, բարձրահասակ, կարմիր այտերով. նա
բռնված էր ծննդի երկունքով: Երբ ես երկար նայում էի այս երևույթին
և հիացման մեջ էի, հանկարծ կինը երեք զավակ ծնեց՝ կատարյալ
դյուցազուններ՝ և հասակով, և բնությամբ: Առաջինը, առյուծ հեծած,
սլանում էր դեպի արևմուտք, երկրորդը, ցուլ հեծած, դեպի հյուսիս էր
դիմում, իսկ երրորդը, վիթխարի վիշապ սանձած, արշավակի մեր տե-
րության վրա էր հարձակվում...»:

Կինը ՍԱՅՐ ԱՍՎԱԾՈՒՔԻՆ ԷՐ՝ ԱՍԵՆԱՍՍԱՅՐԸ:

Իսկ ինչո՞ւ ԱՄԵՆԱՍԱՅՐ:

Որովհետև նա արարող սկիզբ է, ԱՐԱՐՁԻ ամբողջական էություն, որն իր մեջ ամփոփում է չորս պաշտվող տարերքները՝ ջուրը, հողը, օդը, հուրը: Սա միասնական արարող սկիզբն է իգական ձևի մեջ, որը դառնում է խորհրդանիշ, մայր հող, մայր բնություն, մայր երկիր, մայր ժողովուրդ, մայրենի լեզու...

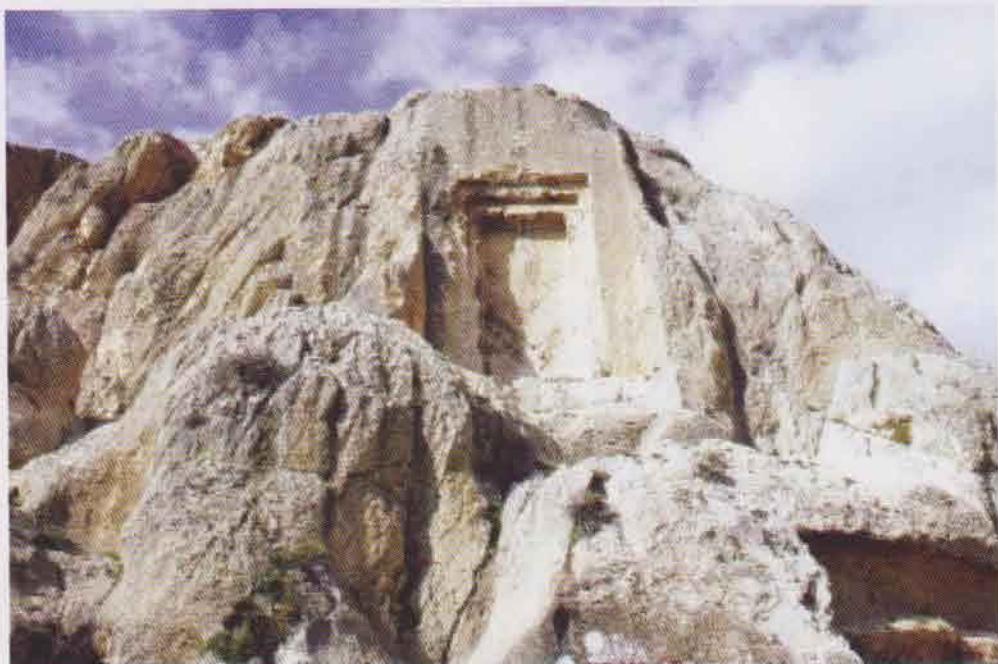
Մենք սրա անուրանալի ապացույցը կունենանք, երբ մեր ոյուցազնավեպում հանդիպենք ԾՈՎԻՆԱՌԻ նախաստեղծ էությանը, երբ ջրից վերցնում է զավակներ ծնելու իր հզոր եռանդը:

Այդ պատճառով է Նախաստեղծը իրավունք ստանում կոչվելու ԱՄԵՆԱՍԱՅՐ: Հիշենք, որ Հայոց շատ գավառներում նորահարսին հազցնում էին մուգ կարմիր շապիկ:

Կարմիրը խտացած շերտն է ԺԻՐԱՆԱԳՈՒՅԻ: ԱՐԱՐԱՏԻ զագաթին իր երկունքի պահին այդպես հազնված էր ԱՄԵՆԱՍԱՅՐԸ:

Նորահարսի շապիկի վրա գոտի էր կապվում՝ որպես ողջախոն՝ հության բացառիկ խորհրդանշան, և հանվում էր միայն առազատի գիշերը: Այս շապիկն ու գոտին ընծայված էին ՄԱՅՐ ԱՍԿԱԾՈՒՀՈՒՑ՝ որպես պտղաբերության առհավատչյա:

Մոռացվել է պաշտամունքի բուն իմաստը, մնացել է ծիսակատարման խորհրդավոր հիշողությունը:

Միերի դուռ

Իսկ ԱՄԵՆԱԱՄՈՐ գոտին ծիածանն էր, անձրևից հետո Երկնքում կամար կապած ծիածանը: Երկինքն ընդունել է հողին ուղարկված անձրևի պտղաբերող շիթը՝ որպես ընծայում, և անձրևից հետո կապել իր նարուտ - ծիածան գոտին՝ որպես հավաստումն այդ ընծայման: Այդ ընծայումը պաշտպելի է մշտապես՝ որպես մեծ բնության և մարդու պտղաբերող էռություն - իմաստ:

Եվ այս ԱՄԵՆԱԱՄՈՐՆ էր, որ ԱՐԱՐԱՏ լեռան կատարին ծնեց ոյուցազուն իր զավակներին, որոնք Հայոց ամենավաղ դիցարաններից մեկի՝ Արարատյան թագավորության Երակ աստվածներն էին: Գուցե այս ամենը քեզ քիչ դժվար կլինի ընկալել միանգամից:

Ոչինչ: Դու պարզապես իիշի՛ր...

Ուրեմն հայերը նախքան քրիստոնեությունն ունեցել են Երկու հեթանոս դիցարան: Առաջինը պաշտպելի է շատ ավելի վաղ ժամանակաշրջանում, քան Արամագդյան դիցարանը: Այս դիցարանի յոթանասուն աստվածների անունները փոխագրված են ՎԱՆ քաղաքի մոտ գտնվող ԱԳՈԱՎԱՐԱՐ կամ ՄՀԵՐԻ ԴՈՒ կոչվող քարաժայրի վրա:

Եվ առաջին Երեքը ԱՐԱՐԱՏԻ գագաթին մայր աստվածուհու հզոր Երկունքով ծնված Հայկ, Թեյշերա, Ծիվինի աստվածներն են:

Հայկ

Թեյշերա

Ծիվինի

Օտար թագավորի երազում ամենայն ճշգրտությամբ նկարագրված է հայոց հնագույն տիեզերածին առասպելի ամենակարևոր դրվագներից մեկը: Արարատյան թագավորության դիցարանի երեք աստվածները պատկերված են ձիչտ այնպես, ինչպես տեսել էր նրանց իր երազում Աժդահակ թագավորը:

Ուրեմն հայոց հնագույն և կարևոր աստվածները ծնվել են ԱՐՍՐԱՍ լեռան գագաթին: «Ետաքրքիր է, չէ...»

Մի պահ թողնենք ԱՐՍՐԱՍԸ և անցնենք ՄԻԶԱԳԵՏՏՔ:

Որքան էլ իին լինի պատմության կամ առասպելի շերտը, այն իրենից հնագույնն է Ենթադրում: Այսպես մինչև անսահմանություն, երբ ժամանակն այլևս հնարավոր չէ գիտակցված չափանիշների մեջ տեղավորել:

Ահա այսպիսի հնագույն մի ժամանակաշրջանի սահմաններում՝ մ.թ.ա. 5-2-րդ հազարամյակներում, ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ՄԻԶԱԳԵՏՏՔ օգուտում իր պատմության աստեղային ժամն էր ապրում ՇՈՒՄԵՐ Երկիրը, որն աշխարհին հայտնի ամենահին քաղաքակրթության հազվագյուտ Երկրներից մեկն էր և ամենահին ոյուցազներգության տերը:

Ահա այս ոյուցազներգության ինը վիպերգերից մի քանիսը հիշատակում են ԱՐՍՍՍ Երկիրը, որը շումերական հերոսների կյանքում բացարիկ դեր է խաղացել: ԱՐՍՍՍ Երկիրը ՇՈՒՄԵՐ էին գնում ԵՓՐԱՍ գետով և ՇՈՒՄԵՐԻՑ ԱՐՍՍՍ՝ ցանքի Ճանապարհով, որովհետև ԵՓՐԱՍԻ սրբնթաց հոսանքն անհնար էր դարձնում հակառակ ուղղությամբ նավարկելը:

Հիշում ես, չէ՝, ԵՓՐԱՍԸ սկիզբ է առնում Հայոց լեռներից:

Ըստ շումերական ոյուցազնավեպի՝ ցանքի Ճանապարհով էր ԱՐՍՍՍ գնում շումեր դեսպանը:

ԱՐՍՍՍԱՆ, այսինքն՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ, հայտնի էր ամենատարբեր մետաղների ու շինարարական քարերի հարստությամբ, որոնցից գուրկ էր ՇՈՒՄԵՐ Երկիրը:

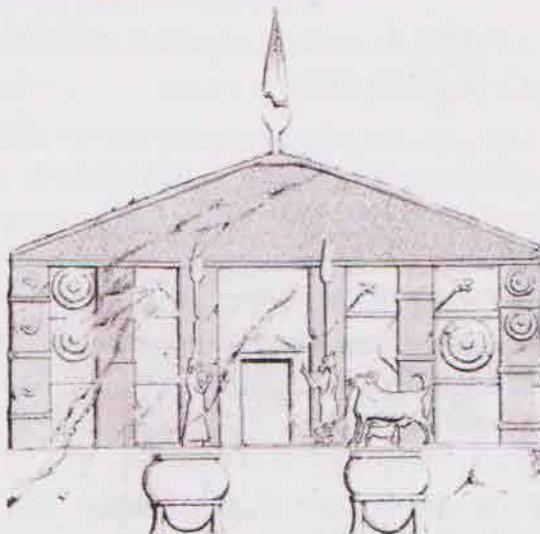
Շումերի ՈՒՐՈՒԿ քաղաքի կառավարիչ ԵՆՄԵՐՁԱՐՆ այնպես էր փափագում ԱՐՍՍՍԱՅԻ գանձերը և քարերը, որ որոշել էր ամեն գնով ծեռք բերել և տաճարներ կառուցել:

ԵՆՄԵՐՁԱՐՆ ուղարկում է իր դեսպանին ՍՈՒՐԲ ՕՐԵՆՔՆԵՐԻ Երկիր՝ ԱՐՍՍՍ՝ հաղորդելու իր տիրոջ կամքը ԱՐՍՍՍԱՅԻ տիրակալին, որը նաև Երկրի գերագույն քուրմն էր, սպառնալով, որ եթե ԱՐՍՍՍԱՆ ինքնակամ չտա իր հարստությունից, ԵՆՄԵՐՁԱՐԸ կգա պատերազմով:

Սակայն ԱՐԱՏՏԱՅԻ իմաստուն քրմապետը դեսպանի միջոցով պատասխանում է, թե թող ԵՆՄԵՐՔԱՐԾ չսպառնա պատերազմով, որովհետև չի կարող հաղթել, իսկ եթե ուզում է տաճարներ կառուցելու համար կապար, բրոնզ, ոսկի, արծաթ, լազուրիտ, թանկարժեք քարեր, ապա և շինաքար ստանալ, թող նախօրոք ՈՒՐՈՒԿԻՑ ԱՐԱՏՏԱ ուղարկի անհանար էշեր՝ բարձած շատ ցորեն... Գործարքը կայանում է. ԱՐԱՏՏԱՆ ՈՒՐՈՒԿԻՑ ստանում է ցորեն և փոխարենն ուղարկում նրանց ուզածը:

Հին աշխարհի երկրների միջև գոյություն ունեցող տնտեսական կապի այս վկայությունը թերևս հնագույնն է:

Արդինի՝ Մուսասիրի տաճարը՝ կառուցված մ.թ.ա.

Անդրադարնանք ՍՈՒՐԲ ՕՐԵՆՔՆԵՐԻ ԵՐԿԻՐ պատվանունին:

Լեզվաբան գիտնականներից ոմանք կարծում են, թե ԱՐԱՏՏԱ - ՅԻ անունը ծագել է հնդեվրոպական «զետ», «զուր» արմատներից, ինչպես ավելի ուշ՝ ՆԱԽԻՌԻ երկրի անունը, որը, գիտենք, իյն Հայաստանի անուններից մեկն է և նույնպես նշանակում է զետե - րի, ջրերի երկիր: Մեկ այլ կարծիքի համաձայն՝ ԱՐԱՏՏԱՆ մեկնաբանվում է հնդեվրոպական «սուրբ օրենք» արմատով, և դրանից են ծագում ԱՐԱՐԱՏՅԱՆ թագավորության հոգևոր կենտրոն ԱՐԴԻՆԻՌԻ անունը և «արդար» բառը:

Ուրեմն Հայոց լեռնաշխարհի ԱՐԱՏՏԱ հնագույն երկրին շումերները տվել են ՍՈՒՐԲ ՕՐԵՆՔՆԵՐԻ ԵՐԿԻՐ պատվանունը:

Հիմա պատմենք ԱՆՄԱՀՆԵՐԻ ԵՐԿՐԻ ՄԱՍԻՆ, որը նույն ՍՈՒՐԲ ՕՐԵՆՔՆԵՐԻ ԵՐԿԻՐՆ Է:

Շումերական դյուցազնավեպի «Գիլգամեշն ու Աննահների Երկիր» վիպերգում պատմվում է, որ Գիլգամեշը որոշում է գնալ Աննահների Երկիր՝ փառաբանելու իր անունը, որպեսզի աննահություն ստամա:

Արև աստվածն օգնում է հերոսին՝ շնորհելով նրան յոթ մոզական էակներ, որոնք «...Երկնային աստղեր են՝ Երկրի ճամապարհներն իմացող, դեպի Արատտան ճամապարի ցույց տվող...»:

Այսինքն՝ ԱՐՍՏԱՏ էր հենց ԱՆՄԱՀՆԵՐԻ ԵՐԿԻՐԸ...

Բայց ինչո՞ւ ԱՆՄԱՀՆԵՐԻ...

Զգիտես երբ, չգիտես ինչու աշխարհում մի մեծ ջրհեղեղ է եղել, որի մասին բազմաթիվ ավանդապատումներ և առասպելներ են պահպանվել: Ջրհեղեղից փրկված ու աննահություն ստացած հերոսի անունը տարբեր ժողովուրդների մոտ տարբեր է. հովները նրան կոչում են Դևալիոն, հնդիկները՝ Մանու, ացտեկները՝ Նատան... Աննահություն ստացած շումերական հերոսը Ջիուսուդուան է, աքքաղականը՝ Ուտնափիշտիմբ:

Վերջին Երկու անուններն ել նշանակում են Երկար կյանք գոտած:

Ջրհեղեղի մասին շումերական բնագիրը մեզ է հասել խիստ վնասված ու թերի: Փոխարենը լավ պահպանված է աքքաղական «ԳԻԼԳԱՄԵՇԸ», որի ակունքը, այնուամենայնիվ, շումերական վիպերգն է:

Գիլգամեշը ԱՆՄԱՀՆԵՐԻ ԵՐԿԻՐ, այսինքն՝ ԱՐՍՏԱՏ է հասնում՝ հաղթահարելով ՄԱՇՈՒ կամ, ըստ Սորաբոնի, ՄԱՍԻՆՈՒ լեռների քարանձավները...

ՄԱՍԻՆՈՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԱՎՐՈՍՆ է:

Դյուցազնավեպի տասնմեկերորդ պահակուում Աննահության Երկրում ապրող Ուտնափիշտիմբ աննահություն փնտրող Գիլգամեշին պատմում է, թե ինչպես են աստվածները որոշում ջրհեղեղով կործանել մարդկությունը, սակայն աստվածներից մեկը հայտնվում է իրեն՝ խոսելով այսպես.

«Շորիապակցի Ուբար Տուտուի որդի, քանիիր կացարանդ, նավ կառուցիր: Թող հարստությունն, կյանքը որոնիր...

Ատիր ունեցվածքը, հոգիդ կենդանի պահիր:

Նավիդ վրա բեռնիր ամեն կենդանի քան...

Այն նավը, որ դու կկառուցես, քող քառանկյուն լինի,
Թող հավասար լինեն լայնքն ու երկայնքը...

Քանդիր կացարանդ, կյանքդ որոնի թ...

Առավոտյան հորդ անձին կգա...»:

Եվ երբ ջրիեղեղն ու հարավի քամին դադարում են, հանդարտվում է ծովն ու լոռում, ՈՒՏՍԱՓԻՇՏԻՄԸ բացում է օդանցքը: Էլոյն զնկնում է նրա դեմքին: Ծովի հարթության վրա լուրջուն էր իշել,
և ողջ մարդկությունը կավ էր դարձել...

Մարդը, որ աշխարհում մնացել էր մենակ, ավել է որոնում: Վերջապես նա տեսնում է՝ հեռվում կղզի է բարձրանում, ուր և ուղղվում է նավը և կանգնում...

«Նիցցիր լեռը կանգնեցրեց նավը, պահում է նավը, չի քողնում ճոճվել...»:

Ուրեմն նավը կանգնում է ՆԻՑՑԻՐ լեռան վրա:

Փրկվածը զոհաբերություն է կատարում աստվածների պատվին: Աստվածները հավաքվում են այդ լեռան վրա, միասնաբար որոշում, որ ՈՒՏՍԱՓԻՇՏԻՄԻՆ պետք է անմահություն շնորհեն:

Աքքաղական իին կավակերտ մի քարտեզի վրա պահպանվել է «ԱՍՏՎԱԾՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԻ ԼԵՌ» տեղանունը: Դա վերաբերում է ԵՓՐԱՏ և ՏԻԳՐԻՍ գետերին ծնունդ տվող լեռներին, այն է՝ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՌՆԱՇԽԱՐՀԻՆ:

Եվ երբ շումերական, իսկ այնուհետև հզոր ծաղկում ապրած աքքաղական և իին երրայական գրականության էջերում պահպան - ված տեղեկությունները դնում ենք կողք կողքի, ստացվում է, որ

ՍՈՒՐԲ ՕՐԵՆՔՆԵՐԻ ԵՐԿԻՐԸ, ԱՆՄԱՀՆԵՐԻ ԵՐԿԻՐԸ,

ԶՐՀԵՂԵՂԻՑ ՓՐԿՎԱԾՆԵՐԻ ԵՐԿԻՐԸ, ԱՍՏՎԱԾՆԵՐԻ

ԺՈՂՈՎԻ ԼԵՌԸ ԳՏՆՎՈՒՄ ԵՆ ՀԱՅՈՑ ԼԵՌՆԱՇԽԱՐՀՈՒՄ:

Դրախտը, ըստ Հին Կտակարանի, գտնվում է չորս գետի ակունքների մոտ: Չորս գետ է բխում դրախտից, և դրանցից երկուսը ԵՓՐԱՏ ու ՏԻԳՐԻՍ են:

Այդ ստույգ աշխարհագրական վկայությունը թույլ է տալիս մտածել, թե Հին Կտակարանի հեղինակները Ծղենք՝ դրախտը, գետեղել են ՀԱՅՈՑ ԼԵՌՆԱՇԽԱՐՀՈՒՄ:

Եվ այսպես, շումերները ԱՐԱՏՏԱՆ, որը Հայոց աշխարհն է, համարել են ԱՆՄԱՀՆԵՐԻ ԵՐԿԻՐ, իսկ Եբրայեցիները դրախտը գետեղել են ՏԻԳՐԻՍԻ և ԵՓՐԱՏԻ ակունքների մոտ, որը նույնացնալով ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԸ է:

Դրախտում ապրում են ԱՆՄԱՀՆԵՐԸ:

Դրախտում բնակվում է ինքը՝ ԱՐԱՐԻՉ ԱՍՏՎԱԾ:

Հին աշխարհի հավաստիացումները բերում են տրամաբանական եզրահանգման. երբ աստվածները ժողովի հավաքվեցին ՆԻՑՑԻՐ լեռան գագաթին՝ մահկանացու Ուտնափիշտիմին անմահություն շնորհելու, նրան բնակատեղի հատկացրին ԱՆՄԱՀՆԵՐԻ ԵՐԿՐՈՒՄ. «Թող Ուտնափիշտիմը ապրի գետաբերանի մոտ»: Ո՞ր գետաբերանի:

Դարձյալ հին աշխարհից մեզ հասած վկայությամբ հայտնի է, որ հազարամյակներ առաջ ԵՓՐԱՏՆ ՈՒ ՏԻԳՐԻՍԸ մեկ ակունք են ունեցել: Աստվածաշնչի Եփրատն ու Տիգրիսը հոսել են Մաշու (Մասիս) կամ Հայկական Տավրոս լեռնազանգվածներից ներքև՝ դեպի Միջագետք, և որի բավկիները հաղթահարելով՝ Գիլգամեշը գնում էր այցելելու անմահություն ստացած Ուտնափիշտիմ մարդուն:

ԱՅՍՊԵՍ.

ԱՐԱՏՏԱ - ՍՈՒՐԲ ՕՐԵՆՔՆԵՐԻ ԵՐԿԻՐ,
ԱՆՄԱՀՆԵՐԻ ԵՐԿԻՐ,
ԱՍՏՎԱԾՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱՏԵՂԻ,
ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԵՆԻՔ...

Երկու վկայություն և ՄԵՐՉԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ժողովուրդների առասպեկներից, որոնք վերաբերում են ԱՐԱՐԱՏԻՆ:

Առաջին առասպելը գրի է առել հայտնի արևելագետ, նկարիչ
Ն. Կ. Ռերիխը Տիբեթ - Հինալայան լեռնաշխարհում:

Ըստ այդ հին գրույցի՝ անհիշելի ժամանակներում ՕՐԻՈՆ համաստեղությունից (այն մենք՝ հայերս, կոչում ենք ՀԱՅԿԻ անունով վաղնջական ժամանակներից, երբ ՀԱՅԿԸ ոչ միայն մեր նախահայրն էր, այլև իր ընտրյալ ժողովրդի գերազույն աստվածը) ԵՐԿԻՐ մոլորակին մեծ պարգև ուղարկվեց՝ «Քարն իմաստության»: Այս քարն ընկավ Տիբեթ - Հինալայան լեռնագոտում, և նրա ընկնելու վայրում հիմնվեց Ճամբհայա Սպիտակ Եղբայրությունը՝ իմաստումների առասպելական Երկիրը՝ լուսի և մաքրության բնակատեղին:

ՀԵՂԿԱՍՏԱՆԻ հյուսիսում ապրող
այս իմաստունները ժամանակ առ ժա-
մանակ ՇԱՄԲՀԱԼԱՅԻՑ մեծ ուսուցիչ-
ներ են ուղարկում մարդկությանը...
Նրանք գնում են՝ աշխարհի տարբեր
անկյուններում քարոզելու կորսված
Ճմարտությունը:

ՇԱՄԲՀԱԼԱՅԻՑ իմաստունների վկա-
յությամբ ԻՄԱՍՏՈՒԹՅԱՆ քսրը՝ իր
կիզանուտ էությամբ, ԱՐԱՐԱՏԻ վրա է
առել իր վերջնական հանգրվանը:
Միա մի հատված այդ ավանդավեպից.

«Մի ձգտիր տիրանալ Քարին,
նա ինքը կգա, եթե արժանի ես,
եթե համբերություն ունես
սպասելու նրան:

Մի փնտրիր Քարը,
միայն ժամանակը ցույց կտա
ճանապարհը դեպի Քարը...
Ամեն մեկն իր առանձին երգն ունի
Քարի մասին...
Իմաստության օրենքները Քարի
ընդերքում են»:

Աղոթիր նրան, երբ կզգաս նրա
ներկայությունը.

«Մի լրիր ինձ...

Ես հավաքել եմ իմ մտքի բոլոր
ուժերը, մի լրիր ինձ...

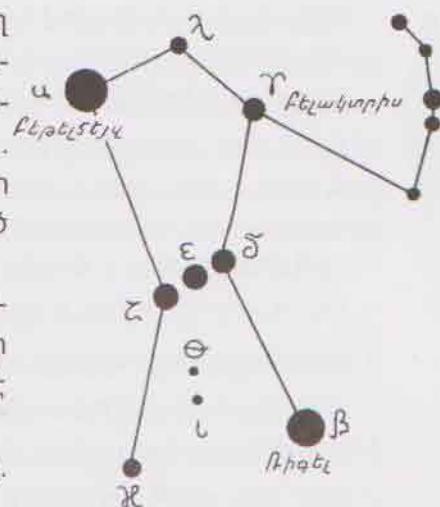
Ես հաղթահարել եմ իմ հպարտությունն ու գոռողությունը,
որ արժանի լինեմ քեզ. մի լրիր ինձ...

Եթե Քարը խավար է, ամպեր են կուտակվում:

Եթե Քարը ծանր է, արյուն պետք է հեղվի:

Եթե Աստղը Քարի դիմաց է, կլինի հաջողություն:

Եթե Ճեղքում է Քարը, թշնամին է գալիս:

Հայկ-Արին Ամաստությունը

Եթե կրակ է ժայթքում Քարից, աշխարհը
ահաբեկված ցնցվում է աղետից:

Երբ Քարը հանգիստ է, քայլե՞ք համարձակ:

Իմաստության քարը նման է մարդկային սրտին. այնտեղ փակ-
ված է շողարձակող բյուրեղը՝ Հայկ - Օրիոն համաստեղության
խտացած ճառագայթներով:

ԱՐԱՐԱՏԻ վրա է Քարը իր կիզանուտ եռթյամբ:

Եվ ձայնը, որ հնչել է տիեզերքից. լսելի է դարձել...

«Պահպանե՞ք Իմաստության քարը տապանում,

Դժվար է տիրել Իմաստության քարին մարդկության այն
որդիներին, որոնք չեն ծառայում քարի գործերի...

Երբ հայտնվի ճշմարիտ իմաստասերը, որն իր

եռթյան մեջ կրում է քարը, մարդկությունը կասի՝ ահա նա...

Ուրեմն համբերի իմաստությամբ,

Սպասիր մաքուր մտածումներով, պայծառ մտածումներով...

Սպասիր: Իմաստության քարը կիհայտնվի:

Հայկի յոթ աստղերը հովանավորում են նրան:

Չամքհալայի հայտնության լուսավոր նշանը նրա հետ է

ԱՐԱՐԱՏԻ գագարին»:

Երկրորդ ավանդագրույցի համաձայն՝ Երկրի պորտը՝ առաս-
պելական այն խորհրդանիշը, որով անցնում է Երկրի առանցքը,
գտնվում է լեռան գագաթին, որտեղ հանգրվանել է Նոյյան տա-
պանը: Ահա և վերջապես հասանք ՆՈՅՅԱՆ ՏԱՊԱՆԻՆ և ԱՐԱ-
ՐԱՏԻ ավանդագրույցին:

Այս ավանդագրույցը նասնակի փոփոխություններով կրկնում է
ջրհեղեղի մասին միջագետքյան առասպելը:

Կրկին հիշենք Խորենացու «Հայոց պատմության» առաջին
գրքի Դ գլխում հիշատակվող վկայությունը:

Պատմահայրը նախ բողոքում է, որ շատ պատմաբաններ,
Ս. Հոգուն հակառակ մտածողությամբ, չմիաբանեցին՝ անունները
և ժամանակները նշանակելով և մարդկային ազգի սկիզբը դնե-
լով. «Նույնիսկ Նոյի համար գործ են ածում ուրիշ անուն՝ Քսի-
սություն», - գրում է Խորենացին և օրինակ բերում Ողիմափիոդորոս
հույն պատմագրի վկայությունը, թե եղել է մի մատյան
ՔՄԵՍՈՒԹՐՈՍԻ և իր որդիների մասին, որը ջրերի սաստիկ հոր-
դության ժամանակ նավել է ՀԱՅԱՍՏԱՆ...

Քսիսութրոսը շումերական Զիոնուղրայի տարբերակված ձևն է...

Սակայն այստեղ կարևոր Ողիմպիոդրոսի վկայությունն է, թե ջրերի սաստիկ հորդացման ժամանակ միջազետքյան հերոսը նավել է ՀԱՅԱՍՏԱՆ: Ուրեմն ջրհեղեղից փրկվածը, ինչ էլ լինի նրա անունը՝ Զիոնուղրա, Քսիսութրոս, Ուտնափիշտիմ, Նոյ, մարդկության գլխին թափված կործանարար արհավիրքից պատսպարվել է Հայոց լեռնաշխարհում՝ Հայաստանում:

Հին Կտակարանում (Գիրք Ծննդոց) կարդում ենք.

«Աստված մի օր տեսավ՝ մարդկանց երկրի վրա բազմացել է շարը, մարդիկ ապականվել էին բազում անիրավություններով:

Տրտմեց Աստված և մտածեց շարից ազատվել՝ ջրիեղեղով ջնջելով մարդկանց երկրի երեսից: Սակայն այն ժամանակ ապրում էր մի բարեպաշտ մարդ՝ Նոյ անունով, և Աստված շցանկացավ կատարյալ մարդուն կործանել:

Նոյն ուներ երեք որդի՝ Սեմը, Քամը, Հարեքը: Եվ Աստված պատվիրեց Նոյին կառուցել մի նավ, վերցնել իր ողջ ընտանիքը, ապա բոլոր կենդանիներից և բոշուններից գույզեր, կերակրով և սննդով ապահովել տապանը և սպասել արհավիրքին»:

ԱՐՏՈՍ

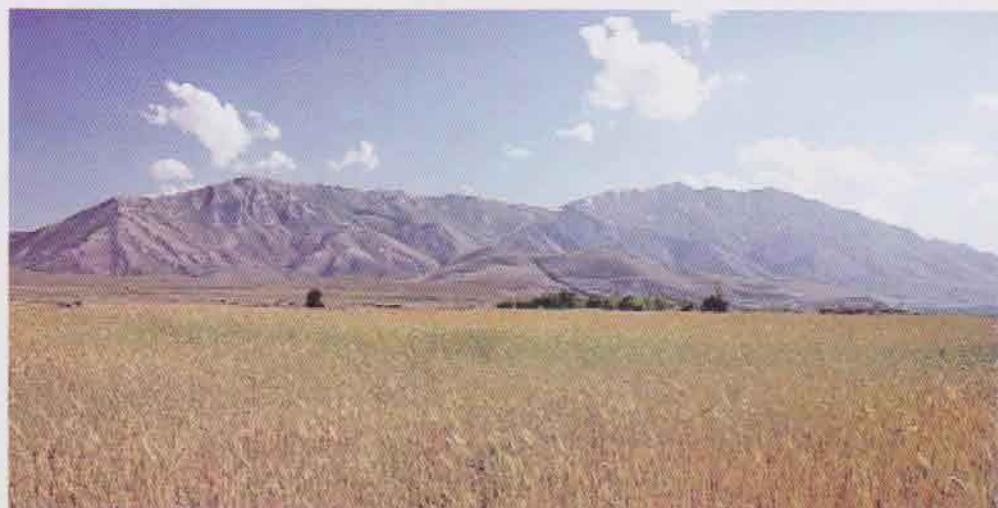
«Ես այս ասացի քեզ, քանզի արդար տեսա քեզ իմ առջև», - լսում է Նոյն Աստծո ձայնը և կատարում նրա պատվերը: Հետո բացեցին բազում անդունդները, պատռվեցին երկնքի աղբյուրները, և անձրև եղավ քառասուն օր և քառասուն գիշեր:

...Սաստիկ ջրհեղեղը ոչնչացրեց կենդանի ամեն ինչ երկրի վրա, ծածկեց աշխարհը...»:

Նոյի տապանը երկար տարութերվեց աշխարհը կործանած ջրերի վրա... Անհուն հուսահատությամբ լցվեց Նոյի հոգին, երբ իր տապանի պատուհանից նայեց մինչև անսահման հորիզոնները ծփացող ջրերին: Նոյը հոգնել էր ջրերի վրա թափառելուց, և վաղուց փրկության ուրախությանը եկել էր փոխարինելու չփարատվող թախիծը: Նոյը փնտրում էր մի փոքրիկ հանգրվան՝ ցամաքի մի փոքր կտոր, որտեղ կկարողանար դադար առնել և հանգստանալ: Հիշենք Հայոց ավանդապատումներից մեկը աստվածաշնչային Նոյի տառապալից Ճանփորդության մասին.

«...Եվ հանկարծ, երբ անհուն հուսահատությունը պատել էր Նոյին, նա ջրերի տակ նշմարում է ինչ-որ լեռան ուրվագիծ: Եվ սա տեսնելով՝ Նոյն ուրախությունից լաց է լինում: Տապանը, սակայն, չի կարողանում կանգնել լեռան վրա և պոկվելով նրանից՝ լողում է հեռու...»:

Նոյի ուրախության արցունքները փոխվում են տիսրության արցունքների: Նոյի արցունքների պատճառով լեռը կոչվում է ԱՐՏՈՒ, որովհետև արտոսը նշանակում է արցունք:

...ԱՌՆՈՍ

ԱՌՆՈՍ

Երկրորդ անգամ է տապանը կանգնում: Նոյն խնդրում է լեռա-
նը՝ ա՞ռ զնոյս, այսինքն՝ վերցրո՞ւ Նոյիս, ապաստան տուր Նոյիս:

ԱՌՆՈՍ լեռը իր անունը ստացել է Նոյի արտասանած
«Ա՞ռ զնոյս» բառերից:

...ԱՌՆՈՍԸ ոչ միայն չի ընդունում Նոյին, այլև կրամալով ձայ-
նում է. «Գնա՞ ի Մասի՞ս... Նա բարձր է, քան զիս...»:

Նոյը շարունակում է իր ջրային ուղին և երկար թափառելուց հե-
տո վերջապես հասնում է ԱՐԱՐԱՏԻՆ ու կանգնում նրա գագա-
թին:

Նոյը շարունակում է իր ջրային ուղին

Այս թափառումները ջրերի ահարկու ամայության վրա մինչև
հանգրվանին հասնելը և ցամաք դուրս գալը տևում են 365 օր:

Նոյը, ինչպես գիտենք, տապանից դեպի աշխարհ արձակեց
ագռավին, հետո՝ աղավնուն:

Ուտնափիշտիմը սկզբում ուղարկել էր աղավնուն, հետո՝ ծի-
ծեռնակին, ապա՝ ագռավին՝ լուր բերելու: Սակայն քանի որ ջրե-
ոյ դեռ չէին իջել, ծիծեռնակն ու աղավնին վերադարձել էին, իսկ
ագռավը, հանդիպելով ջրահեղձ դիակների, թառել - մնացել էր
նրանց վրա՝ խրախճանելով ու կտցահարելով նրանց աչքերը:

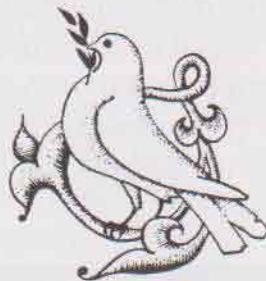

Աստվածաշնչան ավանդագրույցում նույնպես ագռավը չի վերաբառնում... Վերադարձնում է միայն աղավնին, որովհետև չի գտնում ցամաքի մի կտոր, որտեղ կարող էր հանգստանալ:

Յոթ օր հետո Նոյը նորից է ուղարկում աղավնուն, և նա վերադարձնում է՝ ծիրենու ճյուղը կտցին:

Նոյը հասկանում է, որ վերջապես ցամաքը բացվել է: Եվ երբ նորից յոթ օր հետո, բաց է թողնում աղավնուն, նա այլևս չի վերադարձնում: Ուրեմն երկիրը բնակության համար պատրաստ է:

Այսպես ագռավը չարի ուժերի և դժոխքի խորհրդանշան է դառնում, իսկ աղավնին՝ բարու և Սուրբ Հոգու...

Ավետարերը

Չիրենու ճյուղը կտցին՝ աղավնին խաղաղության ավետարերն էր, որն ավերված երկրից թռչում էր դեպի ԱՐԱՐԱՏ՝ նրա հետ միասին դառնալու նորոգված կյանքի առաջին դրվագը:

Երբ Նոյը հարազատների հետ Արարատի գագաթին գոհ է նատուցում՝ փառաբանելով Աստծուն իր գերդաստանի փրկության համար, Աստված օրինում է Նոյին՝ ասելով.

«Աճեցեք և բազմացեք, լցոնեք երկիրը և տիրեցեք նրան...

Սակայն իմացեք. ով մարդու արյունը թափի, իր արյունն էլ պետք է մարդու կողմից թափվի, քանզի Աստված իր պատկերի պես ստեղծեց մարդուն, սակայն մարդու սրտի խորհուրդը չար է... Իմ ու ձեր միջև ես, որպես հավիտենական ուխտի նշան, իմ աղեղը կղնեմ ամպերի մեջ...»:

Իսկ գիտե՞ս՝ ինչ էր այդ աղեղը՝ ծիածանը...

Բայց մինչև ԱՐԱՐԱՏՆ ընդմիշտ թռննելը Նոյն այնտեղ, որտեղ հետո, ի պատկվ նրա, շինվեց ԱԿՈՌԻ շեն ու հարուստ գյուղը, մշակեց հողը, այգիներ տնկեց: Իսկ խաղողի առաջին որթը Նոյին դրախտից ԵՐԱՍԽ (ԱՐԱՔՍ) գետով ուղարկեց Աստված: Ուրեմն, ԵՐԱՍԽՆ իր սկիզբն առնում էր Եղեմի՞ց...

ԱԿՈՌԻ խաղողի այգիներից է Նոյ նահապետն առաջին անգամ գինի հանել... Իզուր չէր ուրեմն, որ ԱՐԱՐԱՏԻՑ հոսող միակ գետը ԳԻՆՈ ԳԵՏ կամ ԳԻՆԵԳՈՒՅՆ կոչվեց...

Առասպեկն ասում է, թե Նոյի Հաբեթ, Սեմ, Քամ որդիներից ծնունդ առան բոլոր ազգերը:

Սակայն սա արդեն ուրիշ պատմություն է:

Քարանձավագետ Եղվարդ Սարգսյանի «Արարատից հենց նոր իջա» սքանչելի գրքից մեջբերենք «Քարե նավը» հատվածը:

«Յոլացին ու հանգան արևի վերջին շողերը, ԿՈԳՈՎԵՏԻ դաշտը լցվեց կապույտով: Ծփացող ու խտացող կապույտը սևուրյան աստիճան մգացավ: Բայազետի դաշտավայրը պատեց մութը: Տեր Աստված, արևմուտքում խավարից դուրս լողաց... Նոյի նավը: Տեսի՞լք էր, թէ՞ երազում էի: Նավն անշարժացել էր խավարի ծովում, և վիրխարի զանգվածը տիրաբար իշխում էր մութ դաշտավայրի վրա: Տեսիլքը վերին աստիճանի ցնցող էր և դրոշմվեց հիշողությանս մեջ: Կարծում եմ՝ ցմահ:»

Բայազետցիներ և մնացած հայեր, երբ ձեզ հարցնեն, թե որտեղ են վառվում Հայոց աշխարհի գեղեցկագույն մայրամուտները, անվարան տվեք Կողովիտի դաշտի անունը: Ամեն երեկո, երբ Կողովիտի դաշտը մութն է պատում, խավարի միջից դուրս է լողում Նոյի նավը: Դա ցնորք չէ, ոչ էլ չափազանցություն:

Բայազետ քաղաքի արևմուտքում մի ժայռ կա՝ դաշտավայրի հարք մակերևույթի վրա լողացող նավի կերպարանքով:

Երբ իրիկնային աղջամուղջը դաշտավայրը վերածում է կապույտ մշտշով լցված անհատակ ծովի, և մութը ջնջում է ժայռի նրբագծերը, քարե ահոելի զանգվածը նավի կերպարանը է առնում: Նոյի տապանի՝ արարշագործ աջով ստեղծված քանդակը հավիտյան խարիսխն է գցել Արարատի ստորոտում»:

Ի՞նչ Ճշմարտություն է թաքնված ջրհեղեղի և ԱՐԱՐԱՏԻ մասին գրույցներում: Ինչպես տեսանք, հայոց հարևանությամբ ապրող հնագույն ժողովուրդները ջրհեղեղից հալածված տապանի հանգրվանը ցույց են տալիս ԱՐԱՐԱՏԻ գագաթը կամ ընդհանրապես ՀԱՅՈՑ ԼԵՌՆԱՇԽԱՐՀԸ:

ԱՐԱՐԱՏԸ ՄԱՐԴԿՈՒԹՅԱՆ ՓՐԿՈՒԹՅԱՆ
ԽՈՐՀՐԴԱՆԻՉՆ Է ԱՅՆ ԼԵՌՆԱՇԽԱՐՀԸ,
ՈՐՏԵՂԻՑ ՍԿԻԶԲ ԵՆ ԱՌԵ ՄԱՐԴԿՈՒԹՅԱՆ
ՆՈՐ ԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ:

Հիշի՛ր, սիրելին, և երբեք մի՛ մոռանա. այդ ԼԵՌՆԱՇԽԱՐՀԸ
քո ՀԱՅՐԵՆԻՔ ՀԱՅԱՍՏԱՆՆ Է:

ԱՐԱՐԱՏԸ խորհրդավոր ազդեցություն է ունեցել ոչ միայն հայերի, այլև օտարների վրա: Շումերա-աքաղական և հին եբրայական ավանդություններից քաջի, այդ են վկայում նաև տիբեթ - հիմալայան ավանդությունները: Այդ են վկայում օտարազգի Ճանապարհորդները, գիտնականները, որոնք, հիացած ու կարկանած նրա վեհությունից, բարձրացել են ՍՐԲՈՂԱՆ ԼԵՂԱՆ գագաթը:

Զրիեղեղի պատմականությունն ընդունող գիտնականները՝ **Ոռմեր, Հռֆ, Ոիխտեր, Ալիշան** և այլք, ԱՐԱՐԱՏԻ դիրքը նկատի ունենալով, հաստատել են հին ժողովուրդների կողմից նրան տրված «ՆԱԽԱԶՐՀԵՂԵՂԵՂԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻ ՄԱՀԱՐՁԱՆ» և «ՆՈՐ ՄԱՐԴԿՈՒԹՅԱՆ ՕՐՐԱՆ» պատվանունները:

Եթե հեթանոսական ժամանակներում ԱՐԱՐԱՏԸ ՄԵԾ Մոր տիեզերածին հանգրվանն էր և բնակատեղին քաջաց ոգիների, ապա քրիստոնեությունն ընդունելուց հետո էլ ԱՐԱՐԱՏԸ ճնաց սրբազն, որովհետև դարձավ Նոյ նահապետի հուսալի «ՆԱԿԱԿԱՅԱՆԸ, ՆՈՐ ՄԱՐԴԿՈՒԹՅԱՆ ԽԱՆՁԱՐՈՒՐԸ, ԱԶԳԵՐԻ ՈՒ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ ՍՓՈՄԱՆ ԱՐՁԱԿԱՐԱՆԸ», որտեղ սրբազն տապանի պահապան հրեշտակների ոգիներն են ապրում...

Հիշենք հրեշտակների համառությունը՝ խանգարելու դեպի Տապանը ծգտող Հակոբ Մծբնեցու ջանքերը:

13 - ոդ դարի ֆրանսիացի ճանապարհորդ **Ուլքրուկը** վկայում է, որ հայերը ԱՐԱՐԱՏԻ վրա չեն բարձրանում ոչ այնքան լեռան դժվարամատչելիության պատճառով, որքան նրա սրբազնությունը չպիտի համար: Ծեր մի գուղացի ասել է նրան.

«Ոչ ոք չպետք է բարձրանա Մասիս. նա աշխարհի մայրն է»...

ԱՐԱՐԱՏԸ հույսի և ոգևորության աղբյուր էր նոյնիսկ շատ բան տեսած վերջին երկու դարերի համար, ոչ միայն ճանապարհորդների ու գիտնականների, այլև գաղթականների համար: Խոսքը հայերի մասին չէ, որ ուր գնացին, իրենց հետ տարան ԱՐԱՐԱՏԻ սրբազն անունը: Խոսքը օտարների մասին է:

1840 թ. մի խումբ անգլիացիներ՝ ֆերմեր **Ուիլգի** գլխավորությամբ, Անգլիայից Ավստրալիա գաղթելով, Վիկտորիա նահանգում ԱՐԱՐԱՏ անունով քաղաք հիմնեցին և քաղաքի դիմաց գտնվող լեռը նույնպես ԱՐԱՐԱՏ անվանեցին՝ որպես իրենց նոր կյանքի վերականգնման ու նորոգման խորհրդանիշ...

Մենք եկել ենք ճամփորդելու Հայոց աշխարհով, և բնական է, որ առաջինն այցելեցինք ԱՐԱՐԱՏ ՍՐԲՈՂԱՆ ԼԵՂԱՆ և պատմեցինք

նրա առասպելներից մի քանիսը միայն:

Մեկ առասպել և Տրդատ Գ Մեծ Հայոց արքայի մասին:

Սա այն արքան էր, որի օրոք 301 թվականին քրիստոնեությունը Հայաստանում ընդունվեց որպես պետական կրոն:

Մինչև քրիստոնեությունը պետական կրոն ընդունելը Տրդատի քաջազորությունների համբավը, որն իր հաղթական քայլն առել էր օլիմպիական մրցումներից և անցել պատերազմների ահեղ բռվով, տարածված էր ոչ միայն Հռոմում, Հունաստանում, Ասորեստանում, Պարսկաստանում, այլև Տիգրոնից շատ ու շատ հեռուներ, անապատային երկիր Պալմիրայից ել հեռու՝ մինչև անմատչելի օազիսները:

Քաջավարժ հայ արքայի անպարտելիության համբավը...

Նրա գլուխը հաղթանակի ծիրենու պսակով էին զարդարում օտարազգի գուպարադիրները...

Սա իրողություն է, իսկ առասպելն այսպիսին է:

Նախքան քրիստոնեությունն ընդունելը Տրդատը հայածել է քրիստոնյաներին, հատկապես Գրիգոր Լուսավորչին և Գայանյան կույսերին, որոնք, փախչելով հռոմեացոց կայսեր դաժան հալածանքներից, ապաստանել էին Հայաստանում...

ՏՐԴԱՏ արքան, լսելով կույսերից մեկի՝ Հռիփսիմեի գեղեցկության մասին, ցանկանում է տեսնել նրան և շքախմբի հետ հարուստ նվերներ ուղարկելով՝ հրավիրում է պալատ՝ նրա հետ ամուսնանալու ակնկալությամբ: Հեթանոս արքայի համար ոչ մի նշանակություն չուներ, որ ինքն արդեն ամուսնացած էր: Հռիփսիմեն մերժում է Տրդատ արքային, սակայն նրան բռնի են տանում:

Ազաթանգեղոս պատմիչն իր մատյանում գրում է.

«Արդ ներս մտավ թագավորը և փորձեց բռնի միջոցներով ստիպել նրան իր ցանկությունը կատարել, իսկ նա Սուրբ Հոգով զորացել էր, զազանաբար ոգորելով՝ առնաբար մարտնչում էր...

Նա՝ արքան, որ ամեն ինչով հոչակված էր, այժմ մի աղջկանից պարտվեց, հաղթվեց Քրիստոսի կամքով և զորությամբ»:

Առասպելն ասում է, որ Տրդատ արքան Գայանյան բոլոր կուտերին նահատակեց և այս պատճառով բռնվեց ահավոր մի հիվանդությամբ: Նրան խորհուրդ են տալիս ազատել Գրիգոր Լուսավորչին, որին 14 տարի առաջ նետել էր տվել ԱՐԱՐԱՏ լեռան դիմաց գտնվող՝ օձերով լեցուն Խոր Վիրապը:

Այս սուրբ մարդուն ազատելով՝ Տրդատ արքան ընդունում է քրիստոնեություն և վկայարաններ կառուցում զոհված կույսերի անուններով: Առասպելն ասում է, որ Տրդատը յոթ օր ձանապարհ գնաց ՄԱՍԻՆ բարձր լեռն ի վեր և լեռան գլխից թիկունքին առնելով կարծր, անտաշ, մեծամեծ ութ քարեր, որոնցից մեկն անգամ չեղ կարող շարժել «թեկուզն մարդկանց բազմությունը», բերեց և վեցը դրեց կույսերի անուններով կառուցվող վկայարանների հիմքերին և երկուսը այնտեղ, որտեղ Գրիգոր Լուսավորչին տեսիլը իջան Հիսուս Քրիստոսի հրեղեն լույսի սյունը և խաչը:

Այդ պատճառով էլ ԷԶՄԻԱԾԻՆ կոչվեց...

Հայ ժողովուրդն իր նոր սրբարանները կառուցելիս պետք է վստահ լիներ, որ նրանց հիմքերն անխորտակելի են:

Նրանց հավերժությունը կարող էր ապահովել միայն ՍՐԱ-
ԶԱՆ ԼԵՈՅ: Եվ թնավ պատահական չէ, որ այնտեղից հոկա քա-
րեր բերելու և նոր հավատի վեմք բարձրացնելու համար գնում է
Հայոց առաջին քրիստոնյա արքան: Ակներև է ժողովորդի իմաս-
տությունը. նա իին ու նոր դավանանքների միջև դնում է իր հա-
վերժության գաղափարը, որի ճշմարիտ խորհրդանշին ԱՐԱՐԱՏ
լեռն է: Եզմիածնի սուրբ վանքը գտնվում է ԱՐԱՐԱՏԻ դիմաց և
կառուցվել է անդրաշխարհի՝ դժոխքի տիրոջ՝ Սանդարամետի
տաճարի տեղում...

Սա խորհրդանշում է ԼՈՒՅՍԻ հաղթանակը խավարի հանդեա,
ինչպես ԱՐԱՐԱՏԻ տեսանելի, լուսավոր, սրբազն ԱՄԲՈՂՋՈՒ-
ԹՅՈՒՆԾ՝ իր սեփական ընդերքի խավարտչին Վիհերի վրա...

ԱՐԱՐԱՏ. ՀԶՈՐ ՈԳԻ ԵՎ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՑԵՂԸ
ՊԱՀՊԱՆԵԼՈՒ ԱՍՏԾՈ ԿԱՄԵՑՈՂՈՒԹՅԱՆ ՎԿԱ...

Պատմում է Կարուժան Նոյունին.

«2005 թվականի օգոստոսի 26 - ին Արարատի գագաթին փող-փողաց Հայոց եռագույն դրոշը: Սա իմ կյանքի ամենակարևոր տարեթիվն է՝ որպես ապրված հայացքների, իմ զգացմունքների, իմ փորձության բարձրագույն վիճակի վկայություն: Դեռ 2002 թվականին ամերիկյան լեռնագնացների խումբը ծրագրել էր բարձրանալ Արարատ: Ես որոշել եի Սան Ֆրանցիսկոյի իմ մի խումբ հայ ընկերների հետ միանալ ամերիկյան լեռնագնացներին: Այս ուղևորությունը շիրականացավ քուրքական կառավարությունից պահանջվող քույլտվությունը չստանալու պատճառով: Երեք տարի անց Ալպինիզմի հունական ֆեղերացիան կազմակերպեց Արարատ բարձրանալու երկու արշավախումբ: Իմ խանդավառությունն անսահման էր: Ես ամեն ինչ արեցի նրանցից մեկին մասնակցելու համար: Եվ դա ինձ հաջողվեց: «Դեռք է խստովանեմ» ես փորձված լեռնագնաց չեմ. ես գիտեի, որ ոխվի եմ դիմում...»

Բայց, միևնույն է, Արարատ սրբազն լեռը ուրիշ իմաստ ուներ ինձ համար՝ որպես հայի և որպես քրիստոնյայի:

Վաղ մանկությունից սկսած՝ Արարատի խորիրդավոր կերպարը միշտ անրաժան է եղել ինձանից, որովհետև Արարատը ավելի կարևոր բան է հայի համար, քան պարզապես մի լեռ: Դա ազգային խորիրդանիշ է, որը նրա ոգեղեն էության ներսում իրենով մարմնավորում է հազարամյակների Հայոց կյանքը, նրա ներշնչանքները: «Դա ավելին է, քան կյանքն ինքը:

Դա մշտապես ապրող առասպելն է:

Բարձրանալ Արարատի գագաթը յուրաքանչյուր հայի համար նշանակում է դեպի տիեզերք տանել Հայոց հոգու մի մասնիկը:

Ես բարձրացած եմ այնտեղ քողեցի Հայոց եռագույն դրոշը:

Արարատի սրբազն գագաթը իմ բարձրանալը ես նվիրում եմ սիրելի ծնողներիս և բոլոր հայերին, աշխարհի որ ծայրում էլ որ նրանք գտնվելիս լինեն»:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՃԱՍՄԱՐՀՈՐԴ դեպի Արարատի գագաթ լեռ-նագնաց, ըներախույզ Կարո Հովհաննես էր:

Նա 2006 թվականի սեպտեմբերի 6 - ին Արարատի գագաթին ամրացրեց Հայոց եռագույն դրոշը:

Նա ծնվել է Թեհրանում 1959 թվականին: Մի քանի տարի անց ընտանիքը տեղափոխվել է Աներիկայի Միացյալ Նահանգներ, ուր և մինչ այժմ ապրում է նա: Մասնագիտությամբ հյուսն-ատաղձագործ Կարո Հովհաննի երազանքները թևածում էին բարձրերծ լեռների գագաթների շուրջը՝ հետզհետեւ դաշնալով անկասելի նպատակ: Եվ նա դարձավ լեռնագնաց:

Հայերենի, անգլերենի, պարսկերենի, իսպաներենի բացարձակ իմացությունը նրան հնարավորություն տվեց ընդգրկվել լեռնագնացների՝ ամենատարբեր ազգությունների ներկայացուցիչներից կազմված խմբերում և շփվել նրանց հետ ազատորեն:

Կարո Հովհաննի արդեն հաղթահարել է Հարավային և Հյուսիսային քենաները, «ոտնատակ» է տվել Այսական և աշխարհի ամենաբարձր գագաթը՝ Էվերեստը (8848):

Աշխարհում շատ քիչ գագաթներ են մնացել, ուր դեռևս չի բարձրացել Կարո Հովհաննի:

Բայց 47 - այս լեռնագնացի համար մասնագիտական առումով ոչ այնքան բարդ համարվող Արարատի գագաթ բարձրանալը բարոյահոգեբանական այլ նշանակություն ուներ:

Կարո Հովհաննի խոստովանում է.

«ԱՐԱՐԱՏ ԼԵՌ-Ը հայերիս համար խորիրդապաշտական, աստվածաշնչյան սրբություն է:

Ծրջագայության տասը տարիների ընթացքում աշխարհի՝ ինձ հանդիպած յուրաքանչյուր լեռնագնաց երազում էր լինել Արարատի գագաթին: Իսկ ես՝ որպես հայ, կարող եմ ասել՝ որևէ տեղ, որևէ լեռնագագաթ նվաճելիս այդքան երջանիկ ինձ չեմ զգացել, որքան ԱՐԱՐԱՏ լեռան դեպքում: Դա միակ բարձրությունն է եղել, որ գագաթին հասնելուն պես ուղղակի չեմ կարողացել կանգնել ոտքերիս վրա. ծնկի եմ եկել»:

Լեռնագնացի հավաստմամբ Թուրքիայի իշխանությունների կողմից այս խումբը որևէ խոչընդոտի չի հանդիպել. ուղղակի մարդերում եղել են ստուգումներ:

Չնայած երեք տարի անընդեզ Կարո Հովհաննի մերժվել է, բայց ահա չորրորդ փորձը ստացվել է:

Խումբը բաղկացած էր տասը հոգուց (գագաթ հասել են ինք):

ԱՐԱՐԱՏԻ գագաթին հասնելը խմբից խլել է ընդամենը երեք օր, օրական նրանք բարձրացել են միջին հաշվով չորս ժամ,

հանդիպել են սողանքների, իսկ անբարենպաստ եղանակի պատճառով գագաթում մնացել են շատ կարծ, սակայն հասցրել են Հայոց Եռագույնը ամրացնել և դիտել նրա ծածանումը:

Հետաքրքիր գուգաղիպությամբ և Արարատի, և Եվերեսուի գագաթ Հովհանակիանը հասել է առավոտյան ժամը 6.15 - ին և կարողացել է իջնել նույն օրը:

Ցանկանանք Կարո Հովհանակիանին նորանոր գագաթներ նվաճել և քաջարի հայի անունը բարձունքից բարձունք տանել:

Նրանք ևս հասել են գագաթին:

...Հարություն Արմենյանը ծնվել է Լիբանանի մայրաքաղաք Բեյրութում Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ: Սովորել է հայկական դպրոցում, ապա՝ Բեյրութի Ամերիկյան համալսարանի բժշկական բաժնում: Վերապատրաստման համար մեկնել է Միացյալ Նահանգներ, ուր մասնագիտացել է հանրային առողջապահության և համաձարակաբանության մեջ: Բարձր մասնագիտական ծեռքբերումներով կնոջ՝ Սոնայի հետ Վերադարձել է Բեյրութ: Վերադարձից քիչ անց Լիբանանում սկսվել է քաղաքացիական պատերազմ, և Հարություն Արմենյանը, որպես բժիշկ աշխատելով, ծերը է բերել մեծ հմտություն:

1988 թվականի հայաստանյան երկրաշարժի ժամանակ նա շտապել է հայրենիք օգտակար լինելու բուռն մղումով: Եվ եղավ...

Հետո իրավիրվել է աշխատելու Հայաստանի Ամերիկյան համալսարանում որպես համալսարանի նախագահ:

Անչափ գոհ է, որ ապրում է հայրենիքում, և ամեն առավոտ իր տիկնոց հետ միասին ընթացնում է Արարատի շքեղ տեսարանը:

2006 թվականի սեպտեմբերին Արարատի գագաթ հասան Ամերիկյան համալսարանի վեց աշխատակիցներ համալսարանի նախագահ, դոկտոր Հարություն Արմենյանի գլխավորությամբ:

Նրանք, երեք օրվա ընթացքում հայթահարելով Արարատի դժվարին վերելքը, Վերջապես հասան գագաթին և այնտեղ բացեցին հայկական դրոշը, որ մարմնին փաթաթած՝ սրբազն գագաթ էր հասցրել Հարություն Արմենյանի տիկինը՝ Սոնան:

Վերջապես նրանք Արարատի գագաթին են՝ պարուրված լեռան ցուրտ, սրածող քամիներով:

...Նրանք երջանիկ էին:

Տպավորությունը ցնցող էր, շքեղորեն հմայքուտ...

Պատմում է Հարություն Արմենյանը.

«Անշափ դժվար է բառերով նկարագրել մեզ համակած զգացումները, այնքան խոր ու անպարփակ են դրանք...

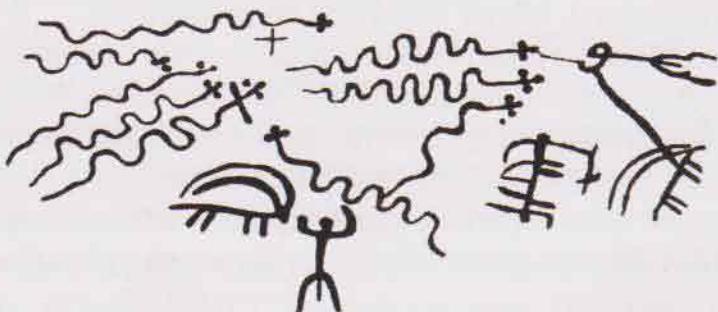
Սրբազն այս լեռը մեր անցյալն է, նրա ներսում ամփոփված է մեր դարավոր քախիծը: Արժե՞ր արդյոք կրել այդպիսի տառապանքներ մի լեռան համար... Նման հարց չի կարելի տալ, որովհետև այս լեռը աշխարհագրական ինչ - որ կետ չէ...

Մենք բարձրացանք այստեղ, որովհետև նա մեր գոյության խորհրդանիշն է... Կզա ժամանակ, որ մեր ԼԵՌԸ կկենդանանա...

Ամեն մի հայի հոգում իր Արարատն է ապրում, որն ի վերջո հայրենիքի խորհրդանշանն է»:

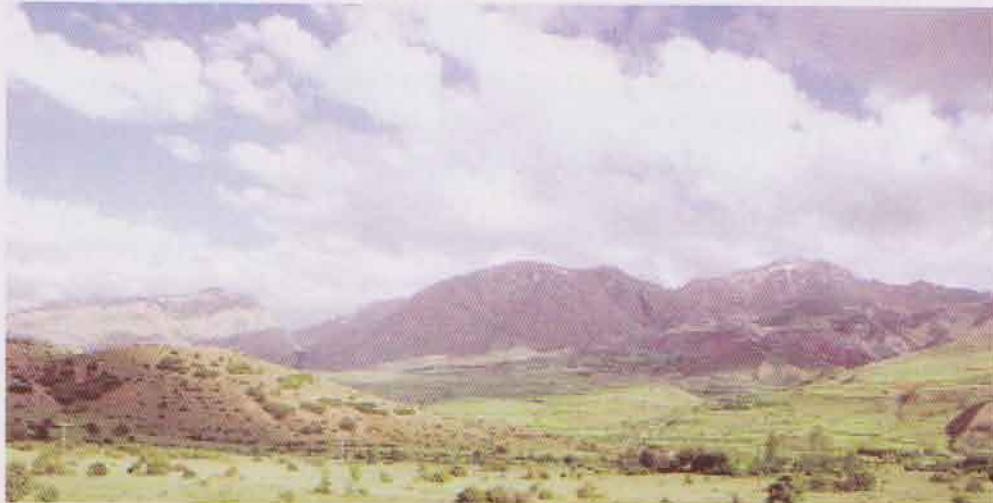
Վերջին անգամ հիշենք Արարատի առասպելները...

Հիշենք Ինաստության քարի մասին, որի կիզանուտ ոգին ԱՐՍՐԱՏԻ գագաթին է, և երազենք լինել այնտեղ:

Ժայռապատկերներ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՐ ԵՎ ԱՆԴԻՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՐ...

Ով ծանոթ է հայոց հնամենի պարին, ով ծանոթ է նրա առնական, խիստ, ժամանակակից գործունեությամբ և գաղափարական էլեմենտներով ներքին հարուստ, բազմազան, զգացմունքային և զգայական էլեմենտներով միտումին, նրա կորովի, հերոսականության դրսւորման գուսապ կրօնությանը, անշուշտ, կիասկանա, թե ինչու է այս լեռնաշղթան կոչվում ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՐ:

Ես թեգ խնդրում եմ բացել Հայկական լեռնաշխարհի քարտեզը և նրան նայելով՝ նտուվի ձամփորդել իմ ուղեկցությամբ:

Լեռնաշղթան հնում հայտնի է եղել իր երեք գագաթների՝ ԲԱՐԴՈՂ, ՍՈՒԿԱՎԵՏ և ԱՅԾՎՈՐ անուններով:

Այն աղեղնաձև ձգվում է Հայոց աշխարհի կենտրոնով՝ բաժանելով հյուսիսային և հարավային մասերի: Լեռների շղթան հիշեցնում է հուծկու շուրջապարի մեջ միացած մարդկանց ուսերի քարացած պահը, երբ ծայրերում հեռանում են՝ բացելով լեռնանցքները, քիչ հետո նորից մինյանց ընդհուպ մոտենալով՝ թիկունք թիկունքի և ուս ուսի տալով:

Հայկական Պարը սկսվում է Մեծ ու Փոքր Մասիսներից և ձգվում է մինչև Արևմտյան Եփրատի ծախ ափը՝ ՄԱՐԻԱՄ լեռնագագաթը:

Այսպես ուրեմն. Մասիսներից մինչև ԳԱՅԼԱՏՈՒ լճի արևմտյան ափի մոտ բարձրացող ՍԻՆԱԿ գագաթը լեռնաշղթայի կատարներն իջնում են այնքան, որ ճանապարհ բացեն և հնարավորություն տան անցնելու Հայոց աշխարհի հյուսիսային կողմից հարավային կողմը և հակառակը:

ԵՎ լեռնաշղթայի այդ հջկածքը նման է հայոց պարի մեջ այն պահին, երբ կրանում է պարողների շղթան՝ կարծես երկրպագություն տալով հողին, որպեսզի հետո միահամուռ ցատկով հավաստի իր ուժի գիտակցունը, իր անխորտակելիությունը:

ՍԻՆԱԿԻՑ սկսած՝ լեռնաշղթան նորից է բարձրանում:

Այսպես՝ Մասիսից Սինակ գագաթ, ապա լեռների հետ միշտ արևմուտք քայլելով, իջնելով և բարձրանալով՝ հասնենք ՍՈՒԿԱՎԵՏ գագաթին: ՍՈՒԿԱՎԵՏԻՑ հետո երկրպագություն տանք ԱՐԱՔՍԻՆ, որը, պատրելով լեռների միասնությունը, առաջ է տանում իր ջուրը, և քայլենք մինչև ԱՅԾՊՏԿՈՒՆՔ: Հետաքրիր անուն է, չէ՞: ԱՅԾՊՏԿՈՒՆՔ, որովհետև ընդհանուր գագաթից բաժանված չորս բարձունքները նման են այծի չորս պտուկների:

Սրանք ՇԻՐԱՆՅԱՑ լեռներն են:

Գագաթին ջրհոր կա, որը պաշտվում է և ուխտատեղի է:

Անհրաժեշտ է տարին մեկ անգամ բարձրանալ նրա գագաթը և խմել այդ ջրհորի ջրից, որովհետև այն շատ է առանձնահատուկ: Այդ ջրհորի ջուրը հուսահատված մարդուն կորով է ընծայում:

ՇԻՐԱՆՅԱՑ լեռներում այդ մեկ հատիկ ջրհորը չէ միայն: Այն-քան աղբյուրներ կան, այնքան գետեր ու վտակներ են սկիզբ առնում նրանից՝ ԱՐԵՎԱՏՅԱՆ ԵՓՐԱՏԸ, ՄՈՒՐՑԸ՝ ԱՐԱՔՍԻ ծախակողմյան վտակը:

Շատ են աղբյուրներն ու ջրհորները, բայց այն մեկը, որ հուսահատվածին կորով է ընծայում, ԾԻՐԱՆՅԱՑ լեռներում միակն է:

ԾԻՐԱՆՅԱՑ լեռներից քայլենք դեպի ՄԵՂԵՂՈՒԽԻ լեռները, ապա հասնենք ԳԱՅԻՍԽԱԶՈՒՏ լեռնաշղթան: Նա իր անունն ստացել է կայծքարից, որովհետև գայլախազ նշանակում է կայծքար, իսկ ուստի հարուստ: Ուրեմն անցնենք կայծքարով հարուստ այս լեռնաշղթան ևս, ապա ՊԱԽՄԱ գագաթի մոտով բարձրանանք **ՄՆՉՈՒՐԻ** լեռները:

Եթե կարողանանք հասնել **ՄՆՉՈՒՐԻ** լեռներին, կարողանանք հաղթահարել քարի հզոր ու խոժոր թագավորությունը, եթե կարողանանք անցնել ամայի, մինչև երկինք խոյացող, լերկ ու գորշ, անելանելի առապարները, հետո իջնենք մինչև ահասարսութ անդունողի հատակը, որի միջով դրախտի կատաղի, ահեղագնաց սրբազն գետերից մեկը՝ ԵՓՐԱՏՆ է հոսում, և եթե կարողանանք անփորձանք անցնել նրա փրփրադեզ, ահեղագոչ ալիքների վրայով և նորից, հաշվի չառնելով մարմնի ահաքեկումը, զարհուրանքը սեղմած հոգիներիս մեջ, շարունակենք Ճանապարհը նեղ ոլորանների, արահետների անցումով, կիասնենք բաղծալի հանգրվանի... Եթե նայում ես անդունողի խորությունից, երկինքը նեղլիկ ժապավենի նման է երևում:

Արևն իր ճառագայթներն այդ խորության մեջ տատամսելով է զցում, քանզի այդ կիրճերն անմերձենալի ու անարիկ են:

Այդ կիրճերից մեկն էլ ԱԿՆԱ կիրճն է:

Բայց երբ քարի թագավորության ընդերքից ծնկակուտոր, քրտնաթոր, արյունաշաղախ, ամեն վայրկյան ձորը գահավիժելու սարսակով հասնենք արահետի այն հատվածին, որտեղից երևում է ԱԿՆ քաղաքը, կրպա, թե հասանք դրախտի դռանը և հիմա պիտի ներս մտնենք...

Այստեղ գրանիտե լեռան Ճեղքերից ջրեր են բխում՝ սառն ու ջինջ: Խսկ եթե Բերդի քարի աղբյուրի ջուրը խմես, որ, վեճը պատռելով, հորդում է, ինչպես առատության Եղջյուրից, կճաշակես անմահության համը...

Ալեհույզ ու փրփրադեզ ջուրը լցվում է հսկա քարի ավազանի մեջ և ապա գահավիժում խորխորատը՝ խառնվելու ԵՓՐԱՏԻ ջուրին: Ականակիտ աղբյուրներին այստեղ թիվ ու համրանք չկա:

Կարելի է նստել որևէ աղբյուրի մոտ և մոռանալ այստեղ հասնելու ճանապարհին ապրած գարհուրանքն ու հոգնությունը:

Կարելի է նստել այստեղ ու ճաշակել արարիչ բնության ընծայած պարզեները և լսել ժայռերի խորհրդավոր ծերպերի, մեծ ու փոքր քարանձավների, խորշերի մեջ քազմաձայնված երգը, լսել երկնապլաց, սեպ ժայռերի հիմքից՝ քարի ու անսանձելի ջրի հզոր կոկորդից հորդող, մարդկային անպաշտպան հոգին անիմանալի սարսուրների մեջ ընկրդմող քարձրածայն հիմնը ԵՓՐԱՏԻ թագավորության, լսել անհանար աղբյուրների ու վտակների խոխոջուն ծիծաղի մեղեդին, քնրուշ հովերի մեղեդին, մանավանդ երբ նրանք մոլորված թափառում են ծառերի սաղարթների մեջ, լսել թռչունների երգը, կանաչության երգը, լսել օրվա բոլոր ժամերին, բայց մանավանդ արևագալի ժամին, երբ աշխարհը դանդաղ ու հիմնավորապես ընկրմվում է լուսի ու ճառագայթի արծաթյա ցոլքի մեջ, լսել տիեզերածավալ բնության անհայտ ու հայտնի ծալքերից հազիվ ըմբռնելի, հազիվ լսելի, ապա հետզհետե հզորացող անկաշկանդ թթիւները, բարախումները, որոնք ինչնաբուխ, ազատ ի մի են գալիս՝ անընդգրկելի դաշնությամբ հնչելու որպես ամենաչքնաղ նվազը երկրային դրախտի:

Հիմա այդ դրախտի դրսերը կողաված են, քանալիները ԵՓՐԱՏԻ խորխորատներն են նետված, ճամփաները յոթգլխանի և դևերն են պահել:

Եվ քանի դեռ արևագալի հրեղեն շքեղությունը նոր է տարածվում ցողաքաթախ, երազներից դեռ չսթափված կես քուն, կես արթուն այգեստանների վրա, գնանք ու հասնենք ՈՐՉՈՒՏ կոչվող քարափի ստորոտի՝ չորս տեղով բխող աղբյուրներին, որտեղ Կաղանդի օրը գյուղի ջահել հարսներն ու աղջիկները, հագած իրենց տոնական զգեստները և զարդարված իրենց զարդերով, ամեն մեկը ձեռքին մի մկրատ ու հավկիթ բռնած, գալիս էին իրենց պաշտամունքն անելու՝ հավուր պատշաճի երգելով ու մկրատով ջուրը կտրելով. «Զրին քարին, ջրին մորին, անդնդային քագավորին... Ջուր կաղընտե՞ր ես...»:

Ապա ջրին նվեր բերած հավկիթը թաղում էին նորա խորքում և լուրջամբ վերադառնում...

Այս չորս ակը հայտնի է հիվանդություններ բուժելով...

Այստեղից գնանք ԱԿՆԻ հյուսիսային կողմում գտնվող ապառաժ լեռան ստորոտը, իին - իին դարերից մնացած ավերակ բերդի քարե սյունների և հիմքերի կողմը և մի քիչ էլ հյուսիս քայլելով՝ մտնենք ԱԼԱՅԻ հոկա քարանձավը, որի քավիղները, ասում են, հարյուրավոր ձյուներով տարածվում են ՄՆՉՈՒՐ, ԱՐԱԲԿԻՐԻ լեռներում և գնում ավելի հեռու...

Ասում են՝ ԱԿՆ քաղաքից մի հապարտ աքաղաղ որոշել էր ստուգել և Ճամփորդությունը սկսելով ԱԼԱՅԻ քարայրից, թափառելով լեռան քավիղներով՝ դուրս է եկել ԿԱՐԻՆ քաղաքում: Այս քարայրն իր ընդերքում, բացի խորհրդավոր գաղտնիքներով լեցուն քավիղներից, պահում է նաև ընդարձակ մաքրանաքուր լճակ, որի ջուրն այս կողմերի բոլոր ջրերի նման բուժիչ է: Քարանձավի խորքում է գտնվում լճակը: Այնտեղից չի երևում ոչ մի քացվածք, որտեղից կարող էր թափանցել լուսը...

Լեռան քավիղներով՝ դուրս է եկել ԿԱՐԻՆ քաղաքում: Այս քարայրն իր ընդերքում, բացի խորհրդավոր գաղտնիքներով լեցուն քավիղներից, պահում է նաև ընդարձակ մաքրանաքուր լճակ, որի ջուրն այս կողմերի բոլոր ջրերի նման բուժիչ է: Քարանձավի խորքում է գտնվում լճակը: Այնտեղից չի երևում ոչ մի քացվածք, որտեղից կարող էր թափանցել լուսը...

Բայց, այնուամենայնիվ, քարայրում նիշտ տարտամ, մշուշուլ լուսի ներկայություն է զգացվում: Ասում են՝ այս լճակին հիվանդը պիտի գոհաբերի ոչ թե հավկիթ, այլ իր սեփական շապիկը: Եվ ասում են՝ նրա մեջ լողանալը գերազույն հաճույք է:

Քիչ թոթափենք մեր հոգնությունն այստեղ և շարունակենք մեր ձանապարհը:

Եկեք նորից վերադառնանք ԱՅԾՊՏԿՈՒՆՔ և ԿԱՐՆՈ դաշտն անցնելով՝ այցելենք միմյանց շարունակող ԱՆՍԿՏԱԿԱՆ, ԿԱՊՈՒՅՑ և ՄԵՂՐԱԲՈՒՆ լեռներին: Դրանք բարձր, սքանչելի լեռներ են՝ հնագույն հավատի ծվենները մինչև հիմա իրենց ծերպերում և խոր քարանձավներում պահած:

Ասում են՝ ՄԵՂՐԱԲՈՒՆ լեռների յուրաքանչյուր ծերպում աշխարհի ամենաօգտակար մեղրն են պատրաստում հազարավոր մեղվածնտանիքներ: Ասում են՝ երբեմն նրանց պատրաստած մեղրը, խառնվելով որևէ ակնաբբյուրից առաջացած վտակին, կարող է փոքրիկ ջրվեժով ցած նետվել ժայռի եզրից և այդ կողմերով անցնող ճամփորդի հոգնությունը ի բաց մերժել մեղրի համ ու հոտ ստացած ջրով: Այդ փոքրիկ ջրվեժների տակ լողանում են նրանք, որոնք մաշկի հիվանդություն ունեն: Բյուր ծաղիկներից առած նեկտարը, որը դարձել է մեղր և խառնվել լեռնային մաքրանաքուր ջրին, ինչպես կարող է բուժիչ չլինել:

Սա ՄԵՂՐԱԲՈՒՆԸ, սա ԿԱՊՈՒՅՑ լեռները, որն իր անունը երևի ստացել է, ինչպես ԾԻՐԱՆՅԱՑ լեռները, բնության, օդի, արևի, մեզ ու մշուշի խաղերով առաջացած գույնների պատճառով: Ո՞վ գիտե, թե հնագույն հայն ինչու է գույնների անուններ պարզել իր լեռներին:

Բայց ԱՆՍԿՏԱԿԱՆ լեռները Մեծն Մայր Անահիտի անունն են կրում, ձի՞շտ է:

Աստվածուիի Անահիտի, որը դարեղար ապահովեց իրեն մեծ հույգով պաշտող ժողովորի պտղաբերության հրաշքը, հողի, կենդանու, մարդու պտղաբերության հրաշքը:

Թողնենք մանր ու խոշոր, երկար ու կարճ, ցածր ու բարձր ուղիշ շատ լեռներ, որոնք նույնպես արժանի են հիշատակության, բայց տեղի ու ժամանակի սղությունը երբեք մեզ հնարավորություն չի ընձեռի այդ անելու, ողջունենք Բյուրակնյա լեռներին:

ԲՅՈՒՐԱԿՆՅԱ ԼԵՌՆԵՐՆ իրենց խորհրդավոր բարձունքներում, իրենց ծերպերում և աղբյուրներում պահել են այնքան շատ առասպելներ, ավանդություններ, հավատալիքներ:

Միայն անունն արդեն ինչ ասես արժե. բյուր ակն, այսինքն՝ տասը հազար աղբյուր:

ԲՅՈՒՐԱԿՆՅԱ լեռները՝ ՍՐՍԱՆՑ, ՇՈՒԾԱՐ, ՀԱՎԱՏԱՄՔ, ՍԵՐՈԿ գագաթներով: Բարձրանանք, խմենք նրանց ջուրը, շնչենք նրանց օդը՝ առնելու համար անմահության համը: Հայոց աշխարհում չկա մի լեռ, մի հովիտ, գետ կամ լիճ, որը չունենա իր առասպելը, իր գրուցը: Բայց ինձ հատկապես սիրելի են ԲՅՈՒՐԱԿՆՅԱ լեռների առասպելները:

Նախ կպատմենք մի քանի փոքրիկ ավանդապատում, որոնք փոքր են իրենց տողերի քանակով, սակայն անհուն ու խոր են իրենց իմաստությամբ:

Մի գեղեցիկ լորիկ, մի վիրավոր լորիկ, որը դաժանորեն նետահարվել էր կապույտ երկնքում ճախրելու պահին, հոգին ավանդելով զահավիժում է ներքև, բայց ընկնում է ԲՅՈՒՐԱԿՆՅԱ լեռներից բխող աղբյուրներից մեկի մեջ և վերակենդանանալով թիկն է տալիս, թռչում գնում...

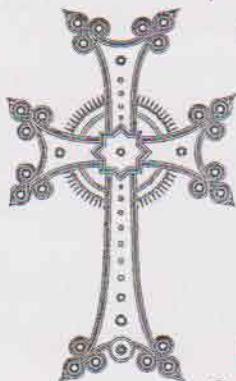
Մեկ այլ գրուցում կույր հովվուիին պատահական մի աղբյուրի ջրով է լվացվում, և տեսողությունը վերականգնվում է: Սակայն հետո նա չի գտնում աղբյուրը:

Մեկ ուրիշ պատում, հովվի փոքրիկ տղան և աղջիկը, մի ճնճղուկ բռնելով, մորթում են, փետրահան անում և տանում՝ աղբյուրներից մեկում լվանալու:

Հանկարծ ճնշողուկը կենդանանում, թռչում է: Հովհանք կռահում է, որ դա անմահական աղբյուր է: Հրաշագործ աղբյուրի տեղը չկորցնելու համար նա թեշի է խռում հողի մեջ, ապա իմաց տալիս քոս հիվանդությամբ տառապող իր տիրոջը, որ գա և լողանա անմահական աղբյուրում: Բայց մինչև տերը գալիս է, թեշին ծաղկում է, թիակալում, և աղբյուրի տեղը կորսվում է: Բարեկացած տիրոջը հովհանք պատասխանում է. «Բյուրակնը հազար - հազար աղբյուր ունի, ի՞նչ իմանամ՝ որն է անմահական»:

Իսկ իհմա՞ լուսեղեն խաչի մասին, որը հայտնվեց Բյուրակնի ՀԱԿԱՏԱՄՔ գագաթի վրա: Երբ Գրիգոր Լուսավորիչը՝ Հայոց աշխարհում քրիստոնեություն հաստատողը, շրջապատված մեծամեծ իշխաններով, գնում էր դեպի ԱՐԱՐԱՏՅԱՆ ԱՇԽԱՐՀ, Ճանապարհին լուս է, որ Տարոնում կան Գիսանե և Ղեմետը հեթանոս աստվածների կռատներ և կուռքեր, որոնք պաշտվում են տեղացի հայերի կողմից: Լուսավորիչը փոխում է ճանապարհը, զորքով գնում է՝ կռատները կործանելու: ԲՅՈՒՐԱԿՆՅԱ լեռներում դարան մտած քրմապետի որդին իր մարդկանցով շրջապատում է Լուսավորչին:

Բայց վրա է հասնում Ոշտունյաց Արձան իշխանը, կռտորում է քրմապետի զորքը և ազատում Լուսավորչին: Լեռան վրա, որտեղ նույնպես կռատներ կային, լուսեղեն մի խաչ է երևում, որը երեք օր, երեք գիշեր փայլում է արեգակի նման:

Տեսնելով այս հրաշքը՝ շատ հեթանոս հայեր գոյում են՝ հավատանք հավատում ենք:

Այդ օրվանից այս գագաթը կոչվում է ՀԱԿԱՏԱՄՔ:

Բազում են զրույցները՝ ԲՅՈՒՐԱԿՆՅԱ լեռներին նվիրված: Բուն ժողովրդական ստեղծագործության, բանահյուսական մտքի տարողության վրա կարելի է զարմանալ, հիանալ և անվերջ սովորել:

Ես կպատմեմ նաև իմ սիրելի այն առասպելը, որը պահել էի վերջի համար: Խոսքն այն հերոսի մասին է, որի հրաշալի ծնունդի մասին ԱՐԱՐԱՏԻ գագաթին արդեն պատմել ենք:

Այս հերոսը, որը պիտի դառնար ՀԱՅՈՑ ԱԶԱՏԱՏԵՆՉ ոգու անմարելի հիշողության առաջին վառվող ջահը, որը նախահայր էր և աստված, պաշտվեց դարերի հարահոս երթի մեջ, և չգտնվեց մի սերունդ, չեղավ մի ժամանակ ՀԱՅՈՑ պատմության մեջ, որ նա

գեր մի պահ մոռացվեր, ինչպես մոռացվեցին պատմության շատ էջեր... Խոսքս ԱՐԱՐԱՏԻ գագաթին ծնված մեծ որդի Հայկ ոյուցազնի մասին է, որ կրվեց Թելի դեմ և հաղթեց նրան:

Եկ ես ու դու նստենք ԲՅՈՒՐԱԿՆՅԱ լեռներից բխող այս ակնաղբյուրի մոտ, խմենք նրա անմահական ջուրը և քիչ հանգստանք... Ես քեզ ուզում եմ պատճել մի առասպել, որ կապված է Հայկ Նահապետի և այս ակնաղբյուրի հետ: Լսի՞ր:

Ես պատճել եմ ջրհեղեղի, Նոյի, նրա որդիների մասին, որոնք տարածվեցին Երկրի վրա, և ողջ Երկրի լեզուն մեկ էր:

Այդ ժամանակ մարդիկ Սենաար Երկրում, այսինքն՝ Միջագետքում, փորձեցին կառուցել քաղաք և այնպիսի աշտարակ, որի ծայրը պիտի Երկինք հասներ: Զայրանալով մարդկանց հանդգնության վրա՝ Աստված «խառնում է լեզուները»: Մարդիկ դադարում են իրար հասկանալուց և ցրվում են աշխարհով մեկ: Անպարտ է մնում քաղաքի կառուցումը, որը կոչվում էր ԲԱՐԵՇՈՆ:

Փոխարերական իմաստով «Բարելոնի աշտարակաշինություն» նշանակում է խառնաշփռություն, իրարանցում, քառու:

Հիմա շարունակենք առասպելը՝ կապված Հայկ Նահապետի հետ, որը մասնակցել էր ԲԱՐԵՇՈՆԻ աշտարակաշինությանը:

Մովսես Խորենացին իր «Հայոց պատմություն» գրքում գրում է, որ Հայկը՝ Վայելչակազմ, թիկնավետ, գեղագանգուր մազերով, վառվորուն աչքերով, հաստ բազուկներով, քաջ և Երևելի էր:

Աշտարակաշինությանը մասնակցում էր նաև Թելը: Թելին պատահաբար հաջողվեց բռնանալ և ամբողջ Երկիրը գրավել: Հայկը, չկամենալով սրան ինազանդվել, իր որդիներով, դուստրերով և որդիների որդիներով, գորավոր մարդկանցով՝ թվով մոտ Երեք հարյուր հոգի, և ուրիշ ընդուներով, նրան հարած Եկվորներով և ողջ տունուտեղով գնում է ԱՐԱՍՏԱ Երկիր: Հայկը պարզապես վերադարձավ այն Երկիրը, որտեղից գնացել էր մասնակցելու Բարելոնի շինարարությանը՝ գուցե և իր Երկրից հետո տանելով շինանյութ այնպիսին, ինչպիսին մի ժամանակ, հիշո՞ւմ ես, Շումեր Երկրի Ուրուկ քաղաքի տիրակալ Ենմերքարն էր պահանջել ԱՐԱՍՏԱ Երկրի տիրակալից՝ սպառնալով մերժումի դեպքում պատերազմով գնալ նրա Երկրի վրա:

Ես պատճել եմ այս մասին: Հիշում ես, անշուշտ, թե այս սպառնալիքին ինչպես պատասխանեց ԱՐԱՍՏԱՅԻ իմաստուն տերը,

«Եթե գաս պատերազմով, կպարտվես, բայց եթե ուղարկես ցորեն, կստանաս, ինչ որ ուզում ես»:

Հայկն ուրեմն վերադառնում է հայրենիք: Իսկ Բելը հանդուզն ու անձոռնի զորությամբ, ինչպես մի հեղեղ, շտապում է հասնել Հայկի բնակության սահմանները՝ վստահ լինելով իր զորավոր մարդկանց սրերի և անձերի վրա: Այդ ժամանակ Հայկը շտապով հավաքում է իր որդիներին և բոռներին, քաջ և աղեղնավոր մարդկանց՝ թվով շատ նվազ, և հորդորում. «Երբ մենք դուրս գանք Բելի հրոսակների դեմ, ձգտենք հանդիպել Բելին այնտեղ, ուր կանգնած կլինի նա իր քաջերի խուռն քազմության մեջ. կամ պետք է մեռնենք, և մեր ամբողջ գերդաստանն ընկնի Բելի ծառայության տակ, կամ մեր մատների կորովը ցուցադրենք, ցրենք Բելի խառնամբոխը և հաղթանակ տանենք»:

Երբ երկու կողմի հսկաներն իրար մոտ են հասնում, երկորի վրա ահագին դղրդոց են բարձրացնում իրենց գրոհներով և իրար վրա ահ ու սարսափ են զցում իրենց հարձակումների ձևերով: Երկու կողմից ոչ սակավ հաղթանդամ մարդիկ, սրի բերանի հանդիպելով, թավալվում ընկնում են գետին: Ահեղ կրիվը շարունակվում է, բայց երկու կողմերն էլ անպարտելի են մնում: Այս տեսնելով՝ Բելը զարհուրում է և հետ քաշվելով՝ սկսում բարձրանալ այն բլուրը, որտեղից իջել էր, որովհետև մտածում էր ամբոխի մեջ ամրանալ, մինչև ողջ զորքը հասներ, որովհետև երկրորդ անգամ էր ուզում ձակատամարտել:

Աղեղնավոր Հայկը, այս բանը հասկանալով, իրեն առաջ է նետում, հասնում է արքային, պինդ քաշում է լայնալիճ աղեղը և երեքթեյան նետն արձակելով՝ ուղիղ հարվածում է Բելի կուրծքը զրահավորող պղնձե տախտակին: Սլաքը, շեշտակի թափով ծակելով զրահը, Բելի թիկունքից դուրս գալիս, գետին է խրվում. գոռողացած **Տիտանյանը** այս կերպ ընկնում է գետին և շունչը փչում: Այս քաջությունը տեսնելով Բելի բանակը ցաքուցրիվ փախչում է:

Ճանաչեցի՞ր այս նետը: Սա այն նետն է, որ պահպել է ԲՅՈՒՐԱԿՆՅԱԼԵՐՆԵՐԻ սրբազն աղբյուրներից մեկում և դարձել թշնամուն պատուհասող:

Իսկ մեր պատմահայր Մովսես Խորենացին իր «Հայոց պատմություն» գրքում գրում է.

«...Հայեր ճակատամարտի տեղը շենացնում է, դարձնում դաստակերտ և անունը դնում է ՀԱՅՔ հաղբական պատերազմի պատճառով: Այս գավառը մինչև հիմա կոչվում է ՀԱՅՈՑ ԶՈՐ:

Իսկ այն բլուրը, որտեղ ընկել էր Բելը իր քաջ գորականների հետ, Հայեր կոչում է Գերեզմանը: Իսկ Բելի դիակը դեղերով զմուսելով՝ Հայեր հրամայում է տանել Հարը և քաղել մի բարձրավանդակ տեղում՝ ի տես նրա կանանց և որդիների:

Իսկ մեր աշխարհը մեր նախնի Հայերի անունով կոչվում է ՀԱՅՔ»:

Հիմա այստեղ՝ ԲՅՈՒՐԱԿՆՅԱ լեռների աղբյուրների մեջ, քեզ հետ միասին ուզում եմ փնտրել և գտնել այն աղբյուրը, որի մեջ մի անբողջ օր իր նետն է պահել Հայկ Նահապետը նախքան այդ նույն նետը գոռող Բելի կուրծքը մխրճելը:

Հնարավո՞ր է գտնել այդ աղբյուրը...

Մտովի թափառենք ԲՅՈՒՐԱԿՆՅԱ լեռներում, չվախենանք, եթե հանկարծ փափուկ սպիտակ ամպերն իջնեն երկնքից ու ծածկեն գագաթներն ու մեզ...

Այդ ժամանակ ուղղակի զգույշ պետք է դնել ոտքը, որ ծաղիկները չսորովեն մեր մարդկային կոպիտ ներբանների տակ, և որ պեսզի հանկարծ չսայթաքենք ու չընկնենք բյուր աղբյուրներից առաջացած բազմաթիվ լճակների ու լճերի և կամ այստեղից սկիզբ առնող ԱՐԱՔՍ գետի ակունքի մեջ...

Ես չե՞մ ասել, որ ԱՐԱՔՍԸ՝ դրախտի սրբազն չորս գետերից մեկը, սկիզբ է առնում Բյուրակնյա լեռներից:

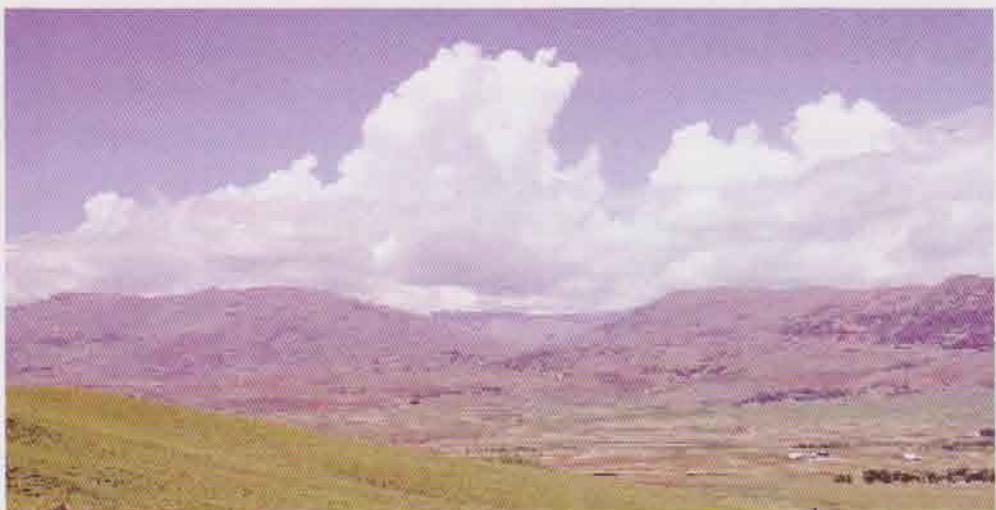
Բայց մենք Արաքսի ակունքը չենք փնտրում, փնտրում ենք այն աղբյուրը, որտեղ մի անբողջ օր կրվից առաջ իր նետն է պահել Հայկ Նահապետը:

...Ոչինչ, որ չգտնենք: Կարևորն այն չէ, թե դա հատկապես որ աղբյուրն է կամ լիձը: Կարևորն այն է, որ նա կա:

Կա՛ Հայոց համար անձահական ՈԳՈՒ այդ աղբյուրը, թշնամուն պատուհասող աղբյուրը...

Կա՛ ԲՅՈՒՐԱԿՆՅԱ լեռնաշղթան՝ իր աղբյուրներով, կա՛ իր ծաղիկներով, իր առասպելներով և իր երգերով.....

Այն գտնվում է ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻ կենտրոնում...

ԲՅՈՒՐԱԿՆՅԱԼ ԼԵՌՆԵՐ

Թող որ այժմ հնարավորություն չունենք այցելելու նրան...

Բայց գալու է ժամանակը, երբ հայր բարձրանալու է նրա լանջերով, որպեսզի գտնի այդ աղբյուրը, որտեղ մի ամբողջ օր մկրտվել է Հայկ Նահապետի երեքթեան նետը: Հիմա միայն հարկավոր է ուղղակի պատրաստ պահել ՈԳԻՆ, Հայոց հավատավոր ՈԳԻՆ և իմաստուն ՈԳԻՆ: Այդ ՈԳՈՒ բնակարանը յուրաքանչյուրիս մեջ է, և յուրաքանչյուրս պարտավոր ենք խնամել նրան այնպես, որ երբ ժամանակը գա, նա պատրաստ լինի ճարտնչելու հանուն այն ամենի, ինչը ՀԱՅՐԵՆԻ-ՔԻՆՆ է...

Դեռ չշտապենք իջնել ԲՅՈՒՐԱԿՆՅԱԼ լեռներից...

Դեռ քիչ էլ նստենք նրա աղբյուրներից մեկի մոտ և լրենք:

Ճանապարհը շարունակելուց առաջ լրենք...

ՄԵԾ ՏԱՎՐՈՍ

Սա Մերձավոր Արևելքի ամենաերկար լեռնաշղթաներից է և բաժանվում է երեք մասի՝ ԱՆԱՏՈԼԻԱԿԱՆ, ԿԻԼԻԿՅԱՆ և ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԱՎՐՈՍՆԵՐԻ:

ԱՆԱՏՈԼԻԱԿԱՆ ՏԱՎՐՈՍԸ լեռնահամակարգի արևմտյան մասն է, որը ձգվում է ՄԻԶԵՐԿՐԱԿԱՆ ծովի հյուսիսային ափերին զուգահեռ, կենտրոնական մասը ԿԻԼԻԿՅԱՆ ՏԱՎՐՈՍՆ է, իսկ ամենահզոր մասը ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԱՎՐՈՍՆ է:

Մենք առայժմ կթողնենք Հայկական Տավրոսը և կճամփորդենք ԿԻԼԻԿՅԱՆ ՏԱՎՐՈՍՈՎԿ: Հիշողության քառուղիներով ձգվող մեր Ճանապարհ հասել է ԿԻԼԻԿԻԱՅԻ դրաներին...

Մտնենք. Ճամփորդությունն այստեղ անպայման մատուցելու է չափազանց հետաքրքիր անակնկալներ:

ԿԻԼԻԿԻԱ

Հնագույն ժամանակներից Կիլիկիայի բնակիչներն էին հայերը, ասորիները, հույները...

4 - ոդ դարի պատմիչ Ամիանոս Մարկելանոսը հաղորդում է, որ Ալեքսանդրետի ծոցը կոչվում էր ՀԱՅՈՑ ԾՈՑ:

Հովհաննես Ոսկեբերանը երբ աքսորվել է Կիլիկիա, այստեղ համ'դիպել է հայերի մեջ քազմության, որոնք կառավարվում էին իրենց ազգային իշխանների կողմից, ունեին եկեղեցիներ և հոգևոր առաջնորդ: Իսկ Եթոնային Կիլիկիայի խստաշունչ ծմեռը Ոսկեբերանն անվանել է «Հայոց ծմեռ»:

Երբ արաբները 7-րդ դարում աշխարհակործան իրենց նվաճումներով հասան Կիլիկիա, հանդիպեցին հայերի կազմակերպված համար

դիմադրությանը: Արաբների և բյուզանդացիների չընդհատվող արյունալի բախումների ժամանակ, կրվող երկու կողմերի բռնություններից, հալածանքներից ու բռնագաղթերից նորից բազմահազար հայեր հաստատվեցին Կիլիկիայում:

11 - որ դարում Կիլիկիայի հայ բնակչությունն այնքան ստվար էր, որ գերազանցում էր բոլոր ազգերին՝ միասին վերցրած:

Հայերի հանդեպ Բյուզանդիայի քաղաքականությունը՝ վերաբնակեցնել նրանց փոքրասիական սահմանային իր նահանգներում, հետապնդում էր մի քանի կարևոր նպատակ՝ կայսրությունը մահմեդական Արևելքից պաշտպանել հավատարիմ, քաջ կրվողներով, Հայոց շնորհաշատ ձեռքերը ծառայեցնել իր բարեկեցությանը, դարձնել նրանց իր եկեղեցու դավանակիցը և Հայաստանը այսպես ջլատելով՝ գրեթե ինքնուրույն պետական կյանքից:

Հայ տաղանդաշատ գրավարներ ու քաջարի ռազմիկներ էին ծառայում հանուն Բյուզանդիայի հաղթանակների և անմիջապես արագությամբ ոտքի էին հանում անմիջաբար վիճակում գտնվող տեղական տնտեսությունները:

Ի դեպ, բյուզանդական գահին բազմել են նաև մի քանի հայ կայսրեր: Հայերի նկատմամբ Բյուզանդիայի այս քաղաքականությունը պատճառ դարձավ Կիլիկիայում նրանց կուտակմանը:

Ի՞նչ էր Կիլիկիան:

Ինչո՞ւ էր այսպես մագնիսի նման ծգում գաղթական դարձած հայության մեջին ու փոքրին, իշխանին ու հպատակին:

Գտնվելով Միջերկրական ծովի հյուսիսարևելյան գեղատեսիլ անկյունում՝ Կիլիկիան կարծես առանձնացած ու կտրված էր հենց իրենից՝ ծովից: Կիլիկիայի անունը բացատրում է մի հնագույն առասպել, որի ընդերքում, անշուշտ, փյունիկյան գաղութներ հիմնելու պատմական հիշողությունն է պահպանված: Փյունիկյան Ագենովրոս թագավորի երեք որդիները՝ Կաղմոսը, Փյունիկսը և Կիլքիսը գնում են որոնելու իրենց Եվրոպե քրոջը, որին առևանգել էր աստվածահայր Զևսը: Զևսը Եվրոպեին տեսել էր ծովափին ընկերուիիների հետ խաղալիս և սիրահարվել: Եզան կերպարանքով Զևսը մոտենում է Եվրոպեին և հնագանդ գլուխ խոնարհում նրա առաջ: Եվրոպեն սկսում է շոյել եզան գեղեցիկ գլուխությունը: Հարմար մի պահի եզն առնում է աղջկան իր մեջքին և առևանգելով տանում Կրետե: Փյունիկիայի վշտահար թագավորը հրամայում է իր որդիներին փնտրել, գտնել դստերը և առանց

նրա չվերադառնալ: Եղբայրները երկար փնտրում են իրենց քոռօք, սակայն չգտնելով՝ չեն վերադառնում հայրենի Փյունիկիա: Կադմոսը Հունաստանում հիմնում է Թերե քաղաքը, իսկ Կիլքիսը, գալով Միջերկրականի այս գողտրիկ ծովափը, իր անունը տալով Երկրին, դառնում է նրա թագավորը:

Ի դեպ, մի ուրիշ առասպելի վկայությամբ Փյունիկիայում հորինված առաջին հնչյունային այբուբենը հույները ստանում են Կիլքիսի Եղբայր Կադմոսից...

Փյունիկայի հնագույն գաղութներից բացի, Կիլիկիայում եղել են նաև հունական գաղութներ: Ըստ Հռմերոսի «Էլիական» սրբանշելի պոեմի՝ Տրոյական պատերազմում Կիլիկիացիները կրվել են հույների դեմ, այսինքն՝ եղել են տրոյացիների դաշնակիցը:

Կիլիկիայի անունը ուրիշ բացատրություն ևս ունի: Իբր այն ծագել է Երբայերեն «քելկիմ» կամ «կալիկա» բառերից: Սրանք բռնորն էլ նշանակում են «քարքարոտ»: Բայց ինչո՞ւ քարքարոտ:

Երկրի արևամտյան շրջանը կոչվում է Քարոտ Կիլիկիա, իյուսարկելյան շրջանը՝ Լեռնային Կիլիկիա, իսկ ծովամերձ շրջանը՝ Դաշտային Կիլիկիա:

Տավրոսի լեռնաշղթան, հյուսիս-արևամուտքից ծգվելով հարավարևելք՝ մինչև Անտիտավրոս, Կիլիկիան պատճեշում է փոքրասիական Երկրներից, անցանելի են միայն մի քանի կիրճեր:

Դրանցից է ԴՐՈՒՆՔ Կիլիկիոն, որը Կապադովկիայից դեպի Կիլիկիա տանող լեռնանցքն է և կոչվում է Գուգլակ՝ համանուն բերդի անունով նաև: Մ. թ. ա. 6 - 4 դդ. այս կիրճով էր անցնում Աքեմենյան Պարսկաստանի Շոշ-Սարդեն «Արքայական Ճանապարհը»:

Հին հռոմեական ռազմական ճանապարհն անցնում էր այլ լեռնացքով՝ ԿԱՊԱՍՈՎ, որով Կիլիկիան մի կողմից կապվում էր Կապադովկիայի և մյուս կողմից՝ Հյուսիսային Ասորիքի հետ: Մի լեռնանցք ևս Կիլիկիայի և Ասորիքի միջև բարձրացող Ամանոսի լեռնաշղթայի ներսում էր գտնվում և կոչվում էր ԴՈՒՆ ԱՍՈՐՎՈՑ:

Կիլիկիայի լեռներից սկիզբ առնող Սարոս, Կիդնոս, Կալիկադնոս, Լամոս, Պյուրամոս և ուրիշ բազմաթիվ մանր գետեր, ոռոգելով դաշտ ու անդաստան, գնում թափվում էին Միջերկրական ծով:

ՊՅՈՒՐԱՄՈՍԾ Կիլիկիո ամենաջրառատ գետն է, որը, Տավրոսի լանջերից հավաքելով իր ջրերը, նեղ ու խոր կիրճերում ահագ-

նանալով, գլխապտույտ ոլորաններից սրընթաց, խելագար թրչքներով, հզոր գոչ - աղաղակով հասնում է մեծ դաշտավայր և այնուինու մեծաշուք, ազնվակիալ հանդարտությամբ հոսում մինչև Հայոց Ծոց՝ իր անուշ, սակայն ճանապարհին քավական տղմոտված ջրերը խառնելու Միջերկրական ծովի՝ երկնքի հանգույն կապույտ ու աղի ջրերին:

Ամռանը մեծ դաշտավայրը շնչահեղձ է լինում միջօրեի տապից: Սիրիական անապատներից չոր, հզոր տաքությամբ բրոբրքված քամիների շունչը, Ամանոսի լեռնանցքներով հասնելով այստեղ, անկենդան է դարձնում դաշտավայրը, որը խեղդվում էր նաև ծովի ափերին, գետահովվածներում տարածված ճահճագոլորշուց: Երբեք սառնամանիք և ձյուն չտեսած դաշտը փետրվարին ամբողջությամբ ընկղմվում է կանաչի ու հազարերանգ ծաղկունքի մեջ, իսկ ապրիլից խեղդվում տորթից և վայրագ քամիների շնչից: Երբեմն քռնկվող մոլեգին տենդն ամբողջացնում է դաժան բնապատկերը:

Սակայն մինչև արևախանձ և տենդահարված տափաստաններին հասնելը ճանապարհն անցնում է ծիրենու, արմավենու, կիտրոնի, նարնջի, թզենու պուրակների, խաղողի այգիների, քունջութի, բամբակի, բրնձի դաշտերի միջով:

Մեծ դաշտավայրի այս մասն օրինված է մեծ օրինությամբ:

Կիլիկիո լեռները ծածկված են մայրու, եղևնու, սոճու, կաղնու անտառներով ու ծաղկառատ մարգագետիններով: Կիլիկիան օրինված է նաև ամենաբազմազան վայրի կենդանիների ու թռչունների առատությամբ, լեռների ընդերքում գտնվող ամենաբազմազան մետաղահանքերով և բուժիչ ջերմուկներով:

Քաղաքակրթության հնագույն այս օրրանը մշտապես կրվախնձոր է եղել հեռու-մոտիկ հարևանների համար:

Հնագույն ժամանակներում Կիլիկիան, չնայած ունեցել է սեփական կառավարիչ, եղել է խեթական տիրապետության տակ: Եզիպտոսի փարավոնները մշտապես կրիվներ են նղել խեթերի դեմ՝ հատկապես Կիլիկիան նրանցից խելու համար:

Բերեսոս պատմիչը վկայում էր, որ Ասորեստանի Սենախներիք թագավորը մ.թ.ա. 705 - 681 թթ. կրվել է այստեղ հաստատված հոնիական ցեղերի դեմ: Առհասարակ Ասորեստանը Կիլիկիան ենթարկել է հաճախակի կրկնվող ահասարսութ արշավանքների: Եվ Ասորեստանի դեմ պայքարում Կիլիկիան հաճախ է դաշնակցել

Հայոց Արարատյան թագավորների հետ: Աքեմենյանների ժամանակ Կիլիկիան նրա չորրորդ սատրապությունն էր, որը Հերոդոտոսի վկայությամբ Եփրատ գետով սահմանակից էր Հայաստանին: Ասացինք արդեն, որ Կիլիկիայով էր անցնում Դարեհ Ա-ի «Արքայական Ճանապարհը»: Եվ երբ պատերազմներ են սկսվել պարսիկների և հոյների միջև, Կիլիկիացիներն առանձին զորամասերով և հարյուրավոր ռազմանավերով պարսիկների հետ կռվել են ընդդեմ հոյների:

Ալեքսանդր Մակեդոնացու հզոր արշավանքների ժամանակ Կիլիկիան նվաճեցին մակեդոնացիները: Մակեդոնացու մահից հետո այն անցավ Սելևյանների ծեռքը:

Քայքայվեցին նաև Սելևյանները, և Կիլիկիան դարձավ ծովահենության հզոր կենտրոն, որն ահուսարսակի մեջ էր պահում Միջերկրական ծովի ողջ տարածքը, նրա ակերին սփրված երկրներն ու կղզիները:

ՀՈՈՍԾ մ.թ.ա. 2-րդ դարի վերջին կարողացավ ծովահենների նավատորմիջի դեմ կյանքի ու մահու կրվում հաղթանակ շահել, գրավել Կիլիկիան և դարձնել իր նահանգներից մեկը:

Իսկ մ.թ.ա. 83 թվականին տեղացիների անմիջական օգնությամբ Տիգրան Մեծը նվաճեց Դաշտային Կիլիկիան և միացրեց Հայաստանին Հյուսիսային Ասորիքի հետ:

Պատերազմների այս թոհութուից հանգիստ ապաստան գտնելու հույսով հայերը կուտակվեցին այստեղ մեծ զանգվածներով: Զինվորական հզոր կազմակերպությամբ համախմբվելով՝ հայությունը կարողացավ ապահովել իր հաղթանակները՝ ստեղծելով առանձին Մեծ Իշխանություններ:

1050 թվականին Կիլիկիան արդեն հայերի տիրապետության տակ էր, իսկ 1080 թվականին Կիլիկիայում հաստատվեց Ռուբին - յանների Հայոց Մեծ Իշխանությունը:

1198 թվականի հունվարին Կիլիկիան հոչակվեց Հայոց թագավորություն:

Զինված ուժերը կազմված էին արքունական բանակից, 12 հազար հեծյալ, 50 հազար հետևակային և իշխանական զորքերից:

Արքունի բանակը և իշխանական զորքերը միավորվում էին թագավորի ու սպարապետի հրամանով պատերազմների, կարևոր զորահանդեսների ու զորախաղերի ժամանակ:

Նման դեպքերում արքունի բանակին էին միանում Հայոց թագավորի վասալ խաչակիր ասպետների գնդերը:

Արքունի և իշխանական մշտական բանակները խաղաղ ժամանակ գտնվում էին քաղաքների, բերդերի, ամրոցների, կապանների գորակայաններում և կատարում էին սահմանապահ՝ «կողմնապահ» ծառայություն: Բանակի այրուծին համալրում էին ազատները, խոշոր ու մասր ազնվականները, հետևակը՝ քաղաքի ռամիկներն ու գյուղի շինականները:

Ծառայության համար բոլորն անխտիր վարձատրվում էին. հեծյալը՝ 12, հետևակայինը՝ 3 ուշե դրամով:

Սա կայուն ռոճիկ էր: Հեծյալ ազնվականները, բացի ռոճիկից, ստանում էին պարգևական կալվածներ և որոշ ռազմավար:

Հեծյալները հագնում էին կապույտ համազգեստ՝ ուսկեղեն խաչի և աշոյուծի խորհրդանշաններով: Ուազմական ծառայության մեջ են եղել նաև բժիշկներ, գումակավորներ, մատակարարներ, որոնք նույնպես անխտիր վարձատրվել են ռոճիկով:

Բանակն ունեցել է կարգավարժ ռազմական ուսուցում ու դաստիարակություն, զինվորական աստիճաններ ու կոչումներ:

«Զիավոր ասպետի» աստիճան ստանալու համար չափահաս ազնվականները հրապարակայնորեն զինախաղերի ու ծիավարժության քննություն են տվել:

Ժամանակին Ներսես Լամբրոնացին թարգմանել էր Բյուզանդիայում գործող «Զինվորական օրենքները»՝ 57 հոդված, որոնցից ոմանք գործադրվում էին Հայոց բանակում:

Հեծելազորին ազնվացեղ մարտական ծիեր մատակարարելու համար Կիլիկիան ծիաբուծության ասպարեզում մեծ բարձունքների էր հասել: Արգելված էր ծիերի և ջորիների արտահանումը, իսկ եթե այն ինչ-ինչ պատճառներով արվում էր, ապա դրա համար պետության կողմից սահմանվում էր չափազանց բարձր մաքս, որը փաստորեն անկարելի էր դարձնում ծիերի ու ջորիների արտահանումը: Հայտնի էր և բարձր է գնահատվել նաև Կիլիկիո ռազմական նավատորմիղը... Եվ ոչ միայն ռազմական:

Խոսենը այս մասին քիչ ավելի մանրանասն:

Հայոց նավատորմիղը

Այն կարծիքը, թե հայերը նավատորմիղ չեն ունեցել մինչև Կիլիկիայի Հայոց պետությունը, անհիմն է և չպատճառաբանված:

Վանա ծովակի և Սևանա լճի վրա վաղուց անտի՝ դեռ մ.թ.ա.

9-րդ դարում, երբ տիրել են Արարատյան թագավորության արքաները աշխույզ ելունուտ է եղել: Իսկ սրանից առաջ հայտնի են Եփրատ և Տիգրիս գետն ի վար՝ դեպի Շումեր երկիր նավարկած Արատտայի քաջ նավազները, որոնք փչած տիկերի վրա սահող նավերով իրենց ապրանքները, ջորիներն ու ավանակներով էին բերում Շումեր, որ հետո այդ ջորիներով և ավանակներով մասերի բաժանած իրենց նավերը հետ տանեն ցամաքի ձանապարհով, քանի որ սրընթաց Եփրատով և Տիգրիսով անհնար էր հետ դեպի տուն նավարկել:

Համենայն դեպս, նավերն այնքան տարողունակ էին, որ կարողանում էին իրենց վրա վերցնել և նավազներին ու վաճառականներին, և վաճառվող կամ փոխանակվող ապրանքը, և ավանակները: Հայերը նավարկել են նաև հետագա դարերի ընթացքում ավելի կատարելագործված միջոցներով:

Իսկ եթե վերադառնաք Արարատյան թագավորության ժամանակներին, պիտի հիշենք, որ Տուշպա - Վան մայրաքաղաքը ջրային ուղիղ գծով կապված էր Վանա լճի արևատյան ափին գտնվող Դատվան քաղաքի և լճի շուրջը գտնվող բոլոր բնակավայրերի հետ, որոնց միջոցով ապրանքներ էին հասցվում ցամաքային ճանապարհներով երթևեկող քարավաններին:

Բայց թողնենք ժամանակի հնագույն շերտերը և ավելի մոտ ժամանակներում հիշենք 10 - րդ դարի դեպքերից միայն Աշոտ Երկաթ արքայի Սևանի Ճակատաճարոց՝ նավերի վրա տեղավորված ընդամենը 70 զինվորով Ատրպատականի Յուսուֆ ամիրայի Բեշիր գորավարի բազմահազար զորքերի դեմ տարած աներևակայելի հաղթանակը: Հնագույն ժամանակներից սկսած՝ հայերը ոչ միայն լավ նավազներ էին, այլև լավ նավաշինարարներ: Եվ երբ Վասպուրական Երկրի ժողովրդի մի մասը՝ գրեթե տասը հազար վասպուրականցի, բնակություն հաստատեց Կիլիկիայում, այնտեղ բերեց իր ծեռքերի շնորհը, նաև նավաշինության իր արհեստոց:

Իգուր չէ, որ Կիլիկիայում կառուցված նավերի մի տեսակն այնքան նման է Վանա լճում նավարկող նավերին: Նույնիսկ նավախելին պարզված խորհրդանշանը նույն շուշանն է:

Նախքան թիզ ավելի մանրամասները կիլիկյան նավերի և նավագնացության պահերը հիշենք շուշանի խորհրդանշանը՝ հասկանալու համար հայ նավորդների պաշտամունքի էռլայունը:

...Հեթանոս ժամանակներում շուշանն ընծայվում էր Աստղիկ

դիցուհուն, որը, Նար և Ծովինար աստվածուի իմերից հետո Հայոց դիցարանի վերջին սիրո աստվածուի ին լինելուց բացի, նաև շոերի աստվածուին էր:

Ուրեմն շուշանի ներկայությունը ապահովում էր ջրերի պահապան աստվածուի բարեհաճությանը հանձնված նույնիսկ քրիստոնյա նավորդների անխափան և անփորձանք երթը: Ճերմակաթույր շուշանը իմնգթերթյա է, անուշահոտ և նման աստղի:

Ղևոնդ Ալիշանը «Հայ Բուսակ» իր կոթողային գրքում մանրամասն նկարագրում է շուշանի բազմաթիվ տեսակներ, որոնք բոլորն էլ «լուսատեսիլ են» և նման են աստղերի, «Ճառագայթ արձակ»: Ծաղիկը ջրային է: Ածում է Ճահճուտ տեղերում՝ արմատը ջոհց ներքև, ծաղիկը ջրի երեսին՝ նման Եգիպտական լուսուին:

Շուշանը կոչվում է նաև **նունուֆար**:

Գրիգոր Տաթևացին սրա մասին գրում է.

«Շուշան երկու ազգ է և երկու գույն ունի, դեղին և սպիտակ և բուսնի ի ջրշեղն վայրս, եղեգնաձեւ ի վեր եկեալ, և յերեսս ջրոյն ծաղիկս արձակէ... Իսկ Ծաղիկս ծովածինս այս՝ Նոնոֆարն է...»:

Ժողովրդական հավատալիքներում այս ծաղիկը նաև չարահալած է...

Ախթալայում գտնվել է Արարատյան թագավորության ժամանակներին պատկանող մի հնագույն կառքի պատկեր, որտեղ առեղի ծայրը ավարտվում է ծաղկի ծևով, և այն չափազանց նման է Կանա ծովի և Կիլիկիայի նավերի վրա քանդակված շուշանի պատկերին: Դժվար է հնագույն խորհրդանշանների ներքին էության բացարձակ ճշմարտության մեջ թափանցել, սակայն անհնար է չգուշակել հեռավոր նախնիների մտածողության գերզգայուն ընկալումները, որոնք իրենցով ամբողջացնում են նրա բնավորության բնապաշտական խորին զգացումները և դրանով նաև աշխարհի հանդեպ ունեցած իրենց վերաբերմունքը:

Հայոց նավերի քթերը զարդարված էին ոչ որևէ գազան - իրեշի ու վիշապի բացերախ զլխով, ոչ ահեղ ծովերի աստծո թեթև զանցանքի համար նավը խորտակումով պատժելու խստահայաց դիմակով, այլ խաղաղաբեր, սիրո խոստում ընծայող լուսատեսիլ շուշանով, որ «Ճառագայթ արձակ» և դրանով էլ դարնա ծովերի ճանապարհների անհայտությունը լուսավորող ուղեցույց և չար-խափան աստղ:

Որտեղ հայտնվեին այդ խորհրդանշանով նավերը, որ նավա-

հանգիստն էլ մտնեին, պիտի միանգամայն վստահություն ներշնչեին. «խաղաղությամբ եմ եկել, խաղաղությամբ պիտի հեռանամ»:

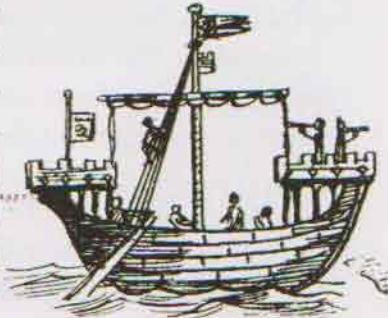
Նույնիսկ բերդնավեր կոչվող ռազմանավերի խորհրդանիշը շուշանն էր՝ ջրերի միջից հառնող սքանչելի ծաղիկը...

Կիլիկիայի նավերը նման էին Վանա լճի նավերին, սակայն կատարելագործված և հարմարեցված ծովային հեռավոր ճամփորդության, ծովի խարդախ փոթորիկներին դիմակայելու ունակությամբ ու ամրությամբ:

Կիլիկիայի զարգացման ու հզորացման թափթ կապված էր նաև այն հարստության հետ, որ երկրու ստանում էր արտաքին առևտրի միջոցով: Երկրի բնակչության գրեթե կեսն ապրում էր քաղաքներում, որտեղ բարգավաճում էին ամենատարբեր արհեստները, նրանց հետ նաև՝ նավաշինարարությունը:

Կիլիկիո հնագույն քարտեզների վրա չորս խոշոր նավահանգիստ է նշված, որոնք, միջազգային առևտրի խոշոր կենտրոններ լինելուց բացի, նավաշինության կենտրոններ էին: Եվ հզոր ամրոցներից բացի, որտեղ կուտակված էր երկրի պաշտպանական ուժը, ստեղծվել էր ռազմական նավատորմիղ բերդնավերով: Քսանիին մետք երկարություն ունեցող նավերի վրա կարող էր տեղավորվել վարսուն կռվող զինվոր և ծովի կողմից պաշտպանել երկրի սահմանը: Բացի այս բերդնավերից, կառուցվում էին ամենատարբեր մեծունության առաջատանավեր, որոնք ընդունակ էին հաղթահարելու անգամ օվկիանոսային ուղիները: Կաձառական խավի միջուներով, արհեստավոր հայի ծերերով կառուցված նավերը լողում էին ոչ միայն ջրային հայտնի ուղիներով, այլև նոր Ճանապարհներ էին հայտնաբերում և ծովային նոր քարտեզներ գտում: Հետագայում այդ քարտեզները տպագրվեցին Ամստերդամում, երբ հայտնաբերվեց տպագրական մեքենան:

Կիլիկյան հայոց նավերի վրա բարձրացվում էր այն թագավորի դրոշը, որն այդ նույն ժամանակ տիրակալն էր, և իհարկե, նաև այն քաղաքի դրոշը, որի նավահանգստից դուրս էր գալիս նավը՝ ռազմական թե առևտրական, միևնույն է:

Կիլիկյան ռազմանավ

ՀԱՅՈՑ ԿԻԼԻԿԻՈ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԵՏ

Կիլիկիո Հայոց Ծոցում է այս քաղաքը, որը կոչվում էր ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԵՏ:

Ավանդությունն ասում է, որ մ.թ.ա. 4-րդ դարում այն իր անունով հիմնել է Ալեքսանդր Մակեդոնացին՝ ի նշանավորումն պարսիկների դեմ տարած հաղթանակի:

Չնայած շրջակա ձահճների պատճառով օդը նպաստավոր չէր, ախտածին էր, այնուամենայնիվ, գտնվելով հարմար ծովախորշի ափին, քաղաքը միայն պաշտպանական կարևոր դեռ չէր կատարում. ցանաքային ձանապարհներով կապված լինելով Հալեաի ուղղությամբ ճգվող առևտրառություններին՝ ծովախորշում հավաքված յուրային և օտար քաղաքներից եկած տարբեր առևտրանավերի վաճառականները այստեղ աշխույժ առևտուր էին անում: Հայերը նույնպես, իրենց երկրի սեփական ապրանքներից բացի, ցանաքային ձանապարհներով այդտեղ հասցված ապրանքներն էին իրենց առազատանավերով տանում Միջերկրական ծովի ամենահեռավոր նավահանգիստները և այդ հեռավոր երկրներից բերում նրանց ապրանքները:

ՏԱՐՍՈՆ

Սքանչելի քաղաք ՏԱՐՍՈՆԸ գտնվում է Կիլիկիո հարավ - արևմուտքում՝ արգավանդ ու արգասաբեր Դաշտային Կիլիկիա - յում՝ ԿԻԴՆՈՍ գետի ափին:

Տարսոնն անմիջապես ծովափին չէ, բայց Կիդնոս գետի գետաբերանն այնքան խոր ու ընդարձակ էր, որ ծովային նավերը ընդհուաց մոտեցել են քաղաքին՝ հնարավորություն ընծեռելով, որ նա նույնպես դառնա ծովային խոշոր նավահանգիստ:

Կիդնոսը, սկիզբ առնելով Կիլիկիո լեռներից, սրբնթաց հասնում է Դաշտավայր և այստեղ դառնալով նավարկելի՝ հոսում է Տարսոն քաղաքով և գնում թափվում է Տարսոնի ծովածոցը:

Կա մի ավանդություն՝ նորից կապված Ալեքսանդր Մակեդոնացու հետ: Մակեդոնացին, որն իր կյանքում երբեք չէր հիվանդացել, լողալով Կիդնոս գետում, հիվանդանում է թոքաբորբոք:

Մի ուրիշ ավանդություն էլ պատճում է այն մասին, որ Կիդնոսի ափին սիրային ժամադրության են եկել Եգիպտոսի Կլեոպատրա թագուհին և Հռոմի գորավար Անտոնիոսը:

ԼԵՎՈՆ ԹԱԳԱՎՈՐ

ցում էին և թերդնավեր, և առևտրական ամենազանագան առագաստանավեր:

ԿՈՌԻԿՈՍ

Լեռներով շրջապատված, մշտադալար բուսականությամբ ծածկված գեղատեսիլ հովտում լեռնալանջերի քարայրներից սկիզբ են առնում Դառն Զուր և Նուս գետերը:

Դառն Զուրը մինչև Միջերկորական ծով թափ -
վելը մի քանի կիլոմետր հոսում է գետնի տագում գտնվում է Վատիկանի կով: Թե ինչու է արժանացել Դառն անվանումին, թանգարանում չի բացատրվում: Գուցե նրա զուրը դառը համ ունի:

Իսկ Նուս գետի անվան բացատրությունը հայտնի է:

«Նուս» հունարեն նշանակում է «խելք», «քանականություն»:

Զուրը չափազանց սառնորակ է: Խմո՞րը, թե՝ նրա մեջ լողացողն է բանականության տեր դառնում կամ կորցնում բանականությունը, հայտնի չէ:

Կորիկոս քաղաքը և Կորիկոս լեռը այդպես են կոչվել քրորութաղկի պատճառով. Կորիկոս հունարեն նշանակում է քրորություն: Կորիկոսն իր ողջ տարածքով և հանդիպակաց լեռների լանջերով քրորութաղկի առատության մեջ էր ընկընված:

Բնության սքանչելի մի անկյուն է նաև Տարսոնի մոտ գտնվող Կիդոսի ջրվեժը:

Տարսոնը նաև հայ մշակույթի սքանչելի կենտրոններից մեկն էր իր բարձրագույն դպրոցներով, բազմաթիվ վանքերի ու եկեղեցիների ներսում ստեղծված մատենադարաններով:

Նա նաև Կիլիկիո Հայոց իշխանապետության, ապա թագավորության մայրաքաղաքն էր:

Այստեղ էին կատարվում թագադրության հանդեսները, և այստեղ էր գտնվում թագավորական պանթեոնը: Տարսոնի նավաշինարանում հայ վարպետները կառու-

լսում կմիջը:

Այս սքանչելի ծաղկից միջին դարերում պատրաստել են կարմիր ներկ: Հիրիկների ընտանիքից եր այս քրօնմ ծաղիկը, որ հայերս կոչում ենք նաև զաֆրան, որը, ըստ ավանդավեպերի, սիրում է աճել հատկապես Ճգնավորների քարափների մոտ և սիրելի է մեղուներին: Պատկերացնենք, թե ինչ գեղեցկություն է սիրովում Կոռիկոսի լեռնայանցերին ու հովտում, երբ բացվում են դեղին, երկնագույն, մանուշակագույն, նարնջագույն, կարմիր ծաղիկները գեղատեսիլ քրօնմի: Անուշահոտ այս ծաղիկն անցկացնում է գիշացավը և քում բերում: Այդ պատճառով շատ է օգտագործվել բժշկության մեջ...

Ահա այս քրօնմից պատրաստված ներկը և զանազան դեղամիջոցները դառնում էին Հայոց առևտրական նավերի բերք Միջերկրական ծովի լայնություններով Ճամփորդելիս:

Կոռիկոսը հիմնադրվել է Սելևանների տիրապետության ժամանակ (մ.թ.ա. 3-2 դդ.):

2-րդ դարից մինչև 1-ին դարի սկիզբը (մ.թ.ա.) Կոռիկոսը Միջերկրական ծովի ծովահենների կենտրոնատեղին էր: Գրեթե մեկ դար նրանք իրենց հզոր տորմիններով տնօրինում էին Միջերկրական ծովի ափամերձ բոլոր քաղաքների, ծովում հանդիպող բոլոր, հատկապես առևտրական նավերի ճակատագիրը:

Հռոմեական մի քանի հարյուր նավից բաղկացած նավատորմիդն անսպասելի հարձակումներով կարողացավ ջախջախել նրանց: Բայց ծովահենությունը, ինչպես և մեծ Ճանապարհների ելուզակությունը ոչ մի դարում անգործունյա չմնացին:

Արաբների տիրապետության ժամանակ Կոռիկոսը չափացանց աղքատացել ու անշքացել էր: Այդպես՝ մինչև Ոութինյանների տիրապետության շրջանը:

Կոռիկոսն արքունի կալվածք էր: Իր երկու՝ ցանաքային և ծովային հսկայական բերդերով խոշոր նավահանգիստ էր: Ցանաքայինը միջնաբերդ էր՝ կառուցված ղժվարանատույց ժայռի վրա, շրջապատված աշտարակավոր կրկնապարսպով և ջրի խոր խրամով: Այս միջնաբերդն ուներ չորս մեծ ջրամբար և ջրհոր, իր եկեղեցին և մատուռը: Ծովային ամրոցը գտնվում էր ցանաքայինի դիմաց՝ համանուն կղզու վրա՝ ձգված նրա տարածքով մեկ:

Ծովային ամրոցի աշտարակները կառուցել է Լևոն Բ Մեծ Հայոց արքան: Իսկ Հեթում Ա-ն վերանորոգել է ամբողջ ամրոցը: Երկու իրադարձությունների մասին վկայում են պարիսպներին և աշտարակներին եղած արծանագրությունները:

Կոռիկոսյան քարայրները հայտնի են եղել, ինչպես Անիի այրերը: Այս քարայրները՝ երեք կիլոմետր երկարությամբ, տարածվել են ծովակիով՝ կենտրոն ունենալով հենց Կոռիկոս քաղաքը:

Կոռիկոսի հսկա նավաշինարանը նույնպես հայտնի էր Միջերկրական ծովի ավազանում: Այստեղ էին Կենետիկի և Զենովայի նավատերերը նորոգում իրենց նավերը, որոնցով ապրանք էին բերում Միջերկրականի արևելյան ափերը: Կոռիկոսը նաև վաճառաշահ քաղաք էր և արիեստագործության սրանչելի կենտրոններից մեկը: Բացի քաղաքի ցանաքային և ծովային երկու բերդերից, քարձրաբերձ ժայռերի վրա՝ 8-9 կիլոմետր միջյանցից հեռու, վեր էին խոյանում Կոռիկոսի և երկու ամրոցները, որոնք համարվում էին «Ոութինյան մեծագործության գեղեցիկ ապացույցներ»:

ԱՅԱՍ

Հայոց Ծոցի հյուսիսարևմտյան ափին կանգնած գեղեցիկ ԱՅԱՍ քաղաքը ամբողջությամբ շրջապատված է կիտրոնի ու նարնջի այգիներով, իսկ այգիներից անդին՝ անտառներով:

Այսաի ծովախորշն ապահով է ուժեղ ալեկոծություններից և այդ պատճառով չափազանց հարմար է նավերի կանգառի համար:

Պլինիոսի և Տակիտոսի վկայություններով Այսաը հունա - հռոմեական տիրապետության ժամանակ ազատ քաղաք էր, իսկ Հայոց իշխանապետության օրոք թագավորական տան սեփականությունն էր, որտեղ գործում էր թագավորի դրամահատարանը:

Այսաը նույնպես, ինչպես Կորիկոսը, ամրացված էր ցամաքային և ծովահայաց բերդերով:

Եվրոպայի ավելի քան քսանիհնգ պետություններ ու քաղաքներ, ապա Մեծ Հայքը, Հնդկաստանը, Չինաստանը, Պակիստանը առևտրական կապերի մեջ էին Այսաի հետ, որը փաստորեն ոչ միայն Հայոց թագավորության, այլև Միջերկրական ծովի արևելյան ափի ամենախոշոր վաճառաշահ կենտրոնն էր և Աֆրիկայի ափին գտնվող Ալեքսանդրիա քաղաքի լուրջ մրցակիցը:

Հայկական իշխանություններն օտարերկրյա վաճառականներին մշտապես տալիս էին հատուկ արտոնություններ և գանձում չափավոր մաքս:

Ի դեպ, տեղեկություններ կան, որ Այսաը եղել է ստրկավաճառության շուկաներից մեկը:

Այսում հյուպատոսություններ ունեին Եվրոպացիները, որոնք իրենց փաստաթղթերում քաղաքն անվանում էին «Հայոց թագավորության նավահանգիստ»:

Կիլիկիայի ծովամերձ քաղաքներում ծավալված էր մեծ նավաշինարարություն և այս գործի հայ վարպետները հայտնի էին իրենց արեւատի գերազանց իմացությամբ:

Կիլիկիայի անտառները հարուստ էին կաղնու այն տեսակով, որից կառուցվում էին նավերը:

Կտավագործներն էլ գիտեին առաջաստի համար պատրաստել այն հատուկ կտավը, որը կարող էր դիմագրավել ծովի քամիներին և Միջերկրականի չափազանց աղի ջրերի ջրացայտերին:

Նավը ջուրն իջեցնելիս օրինվում էր քահանաների, եպիսկոպոսների կողմից: Եվ օրիներգ-շարականների հուզավար հնչունների ներքո նավը վերջապես հասնում էր ջրին: Բարի երթ նրան:

Նավերը, դուրս գալով Հայոց այս նավահանգիստներից, հայրենական ու օտար ամենաբազմազան ապրանքներն էին տանում ծովային ամենատարբեր ուղիներով:

Նրանցից մեկն անցնում էր Միջերկրական և Եգեյան ծովերով, հասնում մինչև Բյուզանդիա, այնտեղից Մարմարայով՝ Սև ծով և նրա ափերին գտնվող պետություններ:

Կիլիկիայի հայերը ցանկալի վաճառականներ էին: Նրանք մինչև Բուլղարիա, Կիևան Ռուսիա, ապա ավելի հյուսիս էին տանում, իրենց հետ բերած հայրենական ապրանքներից քացի, նույնիսկ չինական ու հնդկական ապրանքներ:

Երկրորդ ուղին, Միջերկրական բոլոր ծովերը մտնելով ու ելնելով, Հունաստանի ու Իտալիայի ափերով հասնում էր մինչև Փրանսիական միջերկրածովային ափերը, Իսպանիա և Աֆրիկա այցելելով՝ անցնում Ձիբրալթարով դեպի Ասլանտյան օվկիանոս, Եվրոպայի արևմտյան ափերով մինչև Ամստերդամ...

Ապա հետ՝ դեպի հայրենիք:

Կիլիկիա երկրի գլխավոր լեռնանցքներում ու նավահանգիստներում գործող մաքսատները կոչվում էին «բաժտներ»: Սրանք շուկաներից դրամով գանձում էին բազմազան մաքսեր ու տուրքեր, որոնք դաշնում էին արքունի եկամտի մի մասը:

Այս միջոցներով է Հայոց արքունիքը բարեկարգել քաղաքները, նավակայանները, շուկաները, բաժտները, Ճանապարհները, կամուրջները, առևտրական նավատորմիղը, բանակը, հատել

ոսկյա, արծաթյա, պղնձյա դրամներ, որոնք շրջանառության մեջ են եղել միջազգային շուկաներում:

Աևս Բ Մեծի հատած 7,1 գրամ ոսկյա «թագավորական» կոչ-վող դրամը միջազգային շուկաներում ավելի մեծ արժեք ուներ, քան վենետիկյան հրչակավոր դուկատը: Կիլիկիայից դեպի մի - ջազգային շուկաներ են արտահանվել անտառանյութ, հացահատիկ, բուրո, գործվածքներ, գորգեր, քաղցրավենիք, միրզ, գինի, ծիրապտուղ, ներկեր, երկաթ, աղ, թռչուններ, անասուններ:

Արևելքի ու Արևմուտքի ծովային և քարավանային առևտորական ուղիների հանգույցում էր գտնվում այս երկիրը, որը հայերը դարձրին իրենցը և կառուցեցին սքանչելի քաղաքները և դժվարանատչելի, ամրակուր բերդամրոցները՝ ՏԱՐՍՈՆԸ, ԱՂԱՆԱՆ, ՍՍԻՒԸ, ԱՅԱՍԸ, ԿՈՌԻԿՈՆԸ, ՍԻՒԸ...

Իսկ ամրոցները... Այնքան շատ էին նրանք...

Շատ էին ոչ միայն մեծերն ու հզորները, այլև նրանց միջև ընկած փոքր ամրոցները, որոնք նույնքան անարիկ էին և պաշտպանում էին մեծ ամրոցների միջև ընկած տարածքները: Իսկ այդ տարածքները սահմանվում էին այնպես, որ մեկ ամրոցի բարձր կետից մյուսին թշնամուց աննկատ տրվող ազդանշանը՝ լուսարձակով կամ դրոշով, անգեն աչքով տեսանելի էր:

Ամրոցներն ու դյակները կառուցվում էին դժվարանատչելի բարձունքների զարիթափ զագարմերին: Նրանց հատակագծերը անկանոն էին, հարմարեցված տեղանքին. սա ռազմավարական բոլոր առանձնահատկությունները հասցնում էր առավելագույնի: Այդպիսին էին Սիս, Ճանձիրերդ, Կանչիրերդ, Ալոնկա, Լամբրոն ամրոցները: Երկրաչափական կանոնավոր հատակածներով կառուցված ամրոցները քիչ էին, բայց, այնուամենայնիվ, նրանք կային: Դրանցից էր, օրինակ, Գուգագ ամրոցը:

Ամրոցների տարածքները բաժանված էին տարբեր մակարդակների, և նրանք պարեգուտված էին աշտակավոր հզոր պարիսպներով, որոնց հաստությունը երբեմն վեց մետրի էր հասնում և հնարավոր դարձնում նրանց միջով զաղտնություններ անցկացնել: Աշտարակները գլանածն էին, մեծ տրամագծով, սնամեջ, բաժանված սենյակների:

Բայց կային նաև ավելի փոքր տրամագծով հոծ աշտարակներ, որոնք քանի թե ընդհանրապես անհնար էր:

Եթե կային ուղղանկյուն կամ քառակուսի աշտարակներով պարիսպներ, ուրեմն բյուզանդական ժամանակներից էին մնացել:

Գլանածն աշտարակները օգնում էին դիմակայելու թշնամու հարձակումներին: Իսկ ամրոցները առհասարակ անարիկ դարձնելու նպատակով պարիսպների ստորոտից դեպի ցած ժայռալանջերը տաշվում - դարձվում էին ողորկ:

Սա Հայոց հնագույն պաշտպանական կառույցների ընդունված հնարանքն էր, որին մինչև իհնա հանդիպում ենք Արարատյան թագավորության ժամանակ կառուցված Վանի ամրոցում և 3 - 4 րդ դդ. կառուցված Բաղաբերդում:

Լամբրոնի, Պապեռոնի, Մուտի, Գուգլագի ժայռալանջերը հղկված էին 10-15 մ բարձրությամբ:

Ի դեպ, Երկրաշարժերից աշտարակները պաշտպանելու նպատակով դրանք կառուցվում էին որոշ թերությամբ: Այսպես են կառուցված նաև բուն Հայաստանի Բջնի և Ամբերդ ամրոցների աշտարակները:

Եթե ի վերջո, մեծ դժվարությամբ հաղթահարելով ճանապարհի ծանր ոլորանները, հասնենք որևէ ամրոցի պարիսպներին, Երկար պիտի փնտրենք դարպասը՝ ներս մտնելու համար, որովհետև ամրոցների դարպասների մատույցները և ներքին անցումները անծանոթ այցելուի համար չափազանց դժվար է գտնել: Իսկ եթե ճանապարհը շատ բարձր գաղիվելու լանջին է, ուր ամրոցի պարիսպներին կարելի է հասնել միայն գրեթե ուղղաբերձ աստիճաններով. ուրեմն եթե հեծյալ ես, նժոյզդ պիտի թողնես ներքևում՝ ինչ-որ մի տեղ, որովհետև հեծյալը ի վիճակի չէ հաղթահարելու նեղլիկ ու բարձր աստիճանների վերելքը:

Կիլիկիո բոլոր ամրոցներից ամենահզորներն էին Անարզաբան և Սիսը: Առավելը, անշուշտ, Սիսն էր: Կիլիկիո Հայոց Կոստանդինապոլիս արքայի ոսկյա դրամին դրվագված է Եռաշտարակ կառույց, որի վրա գրված է. «Սիս՝ արքա ամրոցաց»:

Կիլիկիայի հարթավայրային քաղաքները նույնպես հզոր պաշտպանական պարիսպներ ունեին, իրակնատավոր բազմաթիվ աշտարակներ, ջրով լցված խանդակներ, իսկ դարպասների առջև՝ շարժական կամուրջներ:

Իբն - Հաուկուլի վկայությամբ Տարսոն հարթավայրային քաղաքն ունեցել է քարե կրկնակի պարիսպ: Իսկ Յակուտի վկայությամբ խոր ջրառատ ու լայն խանդակով գոտուրված պարիսպն ուներ շարժական կամուրջներով վեց դարպաս:

Եվ լեռների բարձունքներին բազմած ամրոցներում, և քաղաքներում շքեղորեն էին կառուցված ապարանքները՝ ընդելուգում-

ներով, զարդապատկերներով ու զարդաքանդակներով, ոսկեզօծ շքեղ սենյակներով և դահլիճներով, որտեղ կատարվում էին հանդիսավոր ընդունելություններ:

Սսի, Անարգաբայի, Լամբրոնի, Լևոնկլայի ապարանքները հայտնի էին ոչ միայն Արևելքում, այլև Արևմուտքում:

Առն Մեծի Սսի թագավորական պալատը կոչվում էր «Դարպաս», թե ինչո՞ւ, հայտնի չէ:

Դարպասը բազմահարկ էր: Հյուսիս - արևմուտքում և հարավի կողմերում մուտքերն էին: Հեքիաթային ցնցող տպավորություն էր թողնում օտարերկրյա դեսպանների վրա թագավորի ընդունելության սև մարմարյա սյունազարդ դահլիճը, ծեռագրերի թանգարանը և գրադարանը: Ամբողջ պալատը ոսկեզօծված էր, զարդարված բարձրաքանդակներով, քանդակազարդերով, երեսպատված մարմարով, ընդելուզված խճանկարներով: Միահարք տանիքից՝ որպես պատշգամբից, կարելի էր ըմբոշխնել բնության սքանչելի տեսարանները, հատկապես երբ ծաղկում էին ծառերը, կամ երբ խոշոր փարիլներով հանդարտորեն ծյուն էր իջնում աշխարհի վրա: Առն Մեծի այս պալատն ամբողջությամբ սքանչելի, դրախտանման պարտեզով և շատրվաններով էր շրջապատված:

Կիլիկիո Հայոց բոլոր քաղաքները՝ Անարգաբան, Աղանան, Տարպոնը, Այասը, Կոռիկոսը և մյուսները, շքեղ պալատներ ունեին, բայց Առն Մեծ արքայի՝ Սիս քաղաքի ապարանքը անկրկնելի էր...

Ապարանքներից բացի, ամրոցներում և քաղաքներում պարտադիր էին եկեղեցիները, եթե Լեռնային Կիլիկիայում էին, ապա որանցից շատերը փորված էին ժայռերի մեջ, շքեղորեն մշակված էին և որմնաքանդակներով զարդարված:

Դարտադիր էին նաև բաղնիքները, որոնք հատակի ու որմերի միջոցով տաքացվում էին ծխով և երեսպատված էին մարմարով և խճանկարազարդ սալերով:

Ամրոցներում՝ տարբեր մակարդակների վրա՝ ժայռերի մեջ, փորվում էին ջրամբարներ, որտեղ ջուրն ամբարվում էր քողարկված զաղտնի խողովակաշարերով՝ բերված լեռնային առատ աղբյուրներից և նոյնիսկ ծորերի միջով հոսող գետերից ու գետակներից: Ավելի հեռու տեղերից ջուրը բերվում էր թագմաքրիչք ջրանցույցներով:

Քաղաքները շքեղ էին ոչ միայն իրենց թագավորական կամ իշխանական պալատներով, այլև իրենց միջնաբերդերի հզորությունունում:

յամբ, իրենց ներքին և արտաքին բնակավայրերի հարմարավետությամբ, առևտրական իրապարակներով, փողոցներով, բաղնիքներով, արհեստագործական թաղամասերով, եկեղեցիներով... Նույնատիպ քաղաքների մեջ հանդիպել ենք բուն Հայաստանում:

ԵՎ այստեղ, և այստեղ հայ կառուցողների տաղանդի ուժն է գործել:

ԵՎ այստեղ, և այստեղ տիրել են նոյն ճաշակը, նոյն գեղեցկությունը, նոյն հարմարավետությունը, նոյն գեղագիտական ընթացումները: Սովորական մարդու սովորական տունը զարիվեր կառուցված քաղաքներում տեղադրված էր դարավանդան, խիտ-խիտ հաճախ մի տան տանիքը մյուսի բակն էր: Այս տները ներդաշնակում էին լեռնային բնապատկերին, դարավանդան բարձրացող պտղատու և խաղողի այգիների կանաչությանը...

...Քաղաքները, բացի եկեղեցիներից, ունեին դպրոցներ և հիվանդանոցներ՝ իրենց առանձին ջրմուղով ու լոգարաններով...

Ամրոցից ամրոց և քաղաքից քաղաք ծիով թե կառօվ, համբերատար ավանակով թե ոտքով գնալու համար ճանապարհորդը պիտի անցներ անթիվ, անհաշիվ կամուրջներով, որոնք ցածում էին՝ ծորի հատակով վլացող գետերի վրա, կամ վերևում՝ բարձունքները միացնող ժայռերի, կամ էլ դաշտավայրով դանդաղորեն հոսող հանդարտ, ջրառատ գետերի վրա:

Միաթիշք կամ քազմաքռիչք կամարակապ, ամուր և հուսալի էին հայ վարպետների կառուցած կամուրջները:

Անցնենք այս կամուրջներով և ուխտի գնանք Կիլիկիո քազմաթիվ վանքերը, որոնք նոյնակես պաշտպանված էին կամ բնական պատնեշներով, կամ ամուր պարիսպներով և առանձնացած էին ամրոցից ու քաղաքից, և որտեղ գործում էին Հայոց մեջ և օտարներին հայտնի մտքի ու ոգու դպրատներ, գրադարաններ, ծեռագրատներ, ապա նաև Աև Լեռան համալսարանը, Դրազարկի, Մեծ քարի, Սկևայի վարդապետարանները...

Որքա՞ն իրաշալի մտավորական այրեր են տվել այս դպրոցներն ու համալսարան - վարդապետարանները:

Նրանք մշտապես եղել են Հայոց Ոգեհենի պահապանները...

Հիշենք միայն Ներսէն Շնորհալուն և նրա լուսաբացի աղոթքը կրկնելով՝ շարունակենք մեր Ճանապարհը:

«Առաւոտ լուսոյ,
Արեգակն արդար,
Առ իս լոյս ծագեա:
Բխումն ի հօրէ,
Բխեա՝ ի հոգւոյս
Բան քեզ ի հաճոյս ...»:

Ծարունակությունը կարդացե՛ք Ներսես Ծնորհալու գոբերում:
Եվ աղոթե՛ք նրա խոսքերով:
Աղոթքը թող ընդունելի լինի:

Ընդմիջարկում՝ փակագծերով

20 - րդ դարի 85 թվականին ամենատարբեր մասնագիտությունների տեր մի խումբ երիտասարդ գիտնականներ՝ պատմաբաններ, հնագետներ, մաթեմատիկոսներ, ֆիզիկոսներ, ճարտարագետներ, ռադիոֆիզիկոս Կարեն Բալայանի ջանքերով ստեղծեցին առագաստանավորդների «ԱՅԱՍ» ակունքը:

Ակունքի նպատակն էր գրադՎել գիտական լուրջ պրադումներով և ի մի բերել այն ամենը, ինչ կար Հայոց նավաշինարարության և նավագնացության հնագույն փորձի մասին:

Կարեն Բալայանը երկար տարիներ աշխատել էր Ֆիզիկայի կիրառական պրոբլեմների ինստիտուտի հատուկ կոնստրուկտորական բյուրոյում, սակայն վաղ պատանեկության տարիներից նրան գրավել էին հեռավոր իր նախնիների ծովային քամուն ընդառաջ սլացող առագաստանավերի երազային ու անիրական թվացող ուղիները: Հնագույն նավագի այդ կառուցը նախ նա իր մատներին

տվեց և ստեղծեց աշխարհի ամենատարբեր առագաստանավերի մանրակերտեր: Երբ հնտացավ և մասնակցելով խորհրդային տարիներին կազմակերպված նավամոդելային մրցանակաբաշխություններին՝ շահեց ամենապատվարեր մրցանակային տեղեր, իրեն թույլ տվեց ընդհուպ մոտենալ իր երազանքին. կառուցել Կիլիկյան Հայաստանի առագաստանավի մանրակերտ:

...Հայոց ծեռագիր մատյաններից վերծանված Կիլիկիո հայկական առազաստանավի մանրակերտը հանձնվեց Կիւում կայացած առազաստանավորդների նրգանակաբաշխության մասնագետների դատին: Եվ մի հայտնի մասնագետ, տեսնելով այս մանրակերտը, ուրախացած հայտարարեց, թե հանդիպել է անծանոթ նավի, որը յուրահատուկ է և բոլորովին տարրեր է նյոււններից: Իսկ այս հայտնի մասնագետը ծանոթ էր աշխարհի որևէ անկյունում երրևէ կառուցված առազաստանավերի բոլոր տեսակներին: Վաղ տարիների երազանքը պիտի իրականանար: Նա իր ընկերների հետ իրենց ծեռքերով կառուցած նավով պիտի անցներ հեռավոր նախնիների բացած ծովային Ճանապարհներով:

«Այս» ակումբում հավաքված 20 -րդ դարի գիտական մտքի տեր երիտասարդները, իրենց՝ ժամանակին համապատասխան գիտելիքներով, սակայն միանգամայն հարազատ մնալով հնին, պիտի կառուցեին իրենց նավը: Ասելն է ոյուրին: Միջոցներ էին պետք: Բայց ավելի շատ ոգևորություն էր պետք...

Հավատավոր ոգևորություն՝ սքանչելի լավատեսությամբ...

Հայաստանն Արցախյան պատերազմի մեջ էր, և դեռ 1988 թ. Երկրաշարժի ահեղ ցնցումը մարդկանց հոգիներում էր:

«ԿԻԼԻԿԻԱ» առազաստանավը

Սակայն նրանք մի ակնթարթ անգամ չկասկածեցին, որ լինելու է հաղթանակ, որ ժողովուրդը թոթափելու է աղետի սարսափն իր հոգուց, որ նորից հառնելու է Հայրենիքը նոր ժամանակների ավերակներից...

Իսկ իրենք նրա փառքը հնագոյն նախնիների օրինակով տանելու են ծովից ծով, երկրից երկիր՝ փաստելու համար, թե որդիք են մի հին Հայրենիքի, որը բոլոր ժամանակների մեջ հավերժութեն ապրելու հավատն է ժառանգել իրենց:

1990 թվականին «Այս» ակումբի մի քանի անդամներ Կարեն Բալյայանի հետ հայտնվեցին Հյուսիսային Կովկասում՝ գտնելու հաճապատասխան կաղնու ծառեր՝ իրենց ապագա առազաստանակը կառուցելու համար: Ծառահատները համշենահայեր էին... Կտրվեց մեկ մետրից ավելի տրամագիծ ունեցող 12 հաստարուն ծառ և երկու բեռնատարով բերվեց Հայաստան՝ Աևանի ափ: Մեկ տարի բացօթյա չորանալուց հետո՝ 1991 թվականի մայիսի 26-ին, քահանա տեր Կյուրեղն օրինեց նավի կառուցման սկիզբը:

Պատրաստի նավը ջրարկվելու համար ջուրն իջեցվեց Աևանում 11 տարի անց՝ 2002 թվականի մայիսի 25 - ին:

Գործն սկսեցին 7-8 մարտ: Հիմա նրանք 25 - ն են:

Բայց այս 11 տարիների ընթացքում նրանք ժամանակից դուրս չեն... Երկիրը պատերազմի մեջ էր, նրանք մասնակցում էին կոհիվներին... Զոհվեցին նրանցից մի քանիսը, բայց նրանք շարունակում էին կառուցել իրենց նավը, որովհետև նավը նավ չէր, այլ ինչ-որ կարևոր բանի խորհրդանիշ, ինչ-որ կարևոր բանի հաստատում, ամենադաժան պահերին անգամ երազանքին չդավաճանելու քաջություն:

Նրանք իրենց ծեռքերով կառուցած առազաստանավով, որը ձիշտ կրկնօրինակն է Կիլիկյան հնագոյն առազաստանավերի, կկատարեն գիտական իրենց ճամփորդությունը՝ զգեստավոր - ված հին նավորդների նման... Կանվեն այնպես, ինչպես սնվել են այդ նավորդները, և իրենց հետ ճամփորդող բժիշկը հարկ եղած դեպքում կրուժի նրանց միջնադարյան հայ բժիշկների սքանչելի իմացությամբ: Դրոշներն ու նավի խորհրդանշանները կլինեն ձիշտ այնպիսիք, ինչպիսիք հնագոյն առազաստանավերի վրա էին... Եվ նավախելին կծաղկի սքանչելի շուշանը:

2003 թվականին հատուկ բեռնատարով նավը բերվեց Երևան և վերջին վերանորոգումներից հետո պատրաստվեց ծով ելնելու

համար: 2004 թվականի հունիսի 24-ին նոյն բեռնատարով դուրս եկան Երևանից և հուլիսի 4 - ին հասան Փոքի սևովյան նավահանգիստը: Հուլիսի 14-ին արդեն բաց ծովում էին:

Առաջին փոթորիկը «Կիլիկիա» առագաստանավի վրա հարձակվեց Փոքիից դուրս գալուց քիչ անց: Երկուսուկես օրում հազիվ հասան Սոչի: Նրանք փոթորիկների հանդիպել էին նաև Ականա լճում փորձնական նավարկումների ժամանակ: Բայց սա ծովի փոթորիկն էր...

Երկրորդ մեծ փոթորիկը հանդիպեց Վարնայում, երբ նրանք, անցնելով Սոչի-Տուապս-Նովոռոսիյսկ-Յալթա-Կոնստանցա ծովային ուղին, հասան այնտեղ:

Հետո ծովային ուղին ձգվեց Ստամբուլ՝ Կոնստանտինոպոլիս, և ապա Էգեյան ծովի հազարավոր մանր ու խոշոր կղզիների փոթորկոտ բավիղները հաղթահարելով, մտնել - ելնելով Արենք, Ոռոտու, Կիպրոս, Բեյրութ, Լաթակիա՝ Վերջապես հասան Կիլիկիա...

Ես յուրաքանչյուրիդ եմ թողնում պատկերացնել Կարեն Բալյանի և նրա նավորդ ընկերների ապրումները, երբ նրանք հասան իրենց Հին Հայրենիքի, Հայոց նախնիների տաղանդով և ծերքերով կառուցված Ալեքսանդրետ, Այս, Կոսիկոս կիլիկյան նավահանգիստները...

Հիմա շարունակենք ճամփորդել «Կիլիկիա» նավի հետ դեպի Անամուր, Ոռոտու, Պիրեյ, Կերկիրա, Դուրրուվնիկ, Վենետիկ, ուր հասան հոկտեմբերի 15-ին: Խտախիայի Վենետիկ գեղեցիկ քաղաքի դիմաց է գտնվում Սուրբ Ղազար կղզին, ուր հայ խոշորագույն գիտական, մշակութային, եկեղեցական գործիչ Մխիթար Սեբաստացու և նրա համախոհների ջանքերով 1717 թվականից հատատվել է Հայոց Մխիթարյան միաբանությունը:

Այն արդեն 300 տարի առանց ընդհատումների գործում է որպես հայագիտության մեծագույն կենտրոն:

Այսպես ուրեմն, «Կիլիկիա» առագաստանավը հասավ Սուրբ Ղազար կղզի և ցնծությամբ դիմավորվեց գիտնական վանական ների կողմից Մխիթարյան միաբանության աբբահայր Եղիա ծայրագույն վարդապետ Քիլաֆյան Քեսապեցու գիտավորությամբ:

Նավը պատսպարվեց կղզու փոքրիկ նավահանգստում և հանձնվեց կղզու գիտնական վանականների խնամքին, որոնք հանձն առան մեծ ոգևորությամբ: Նավն այստեղ պետք է ձմեռեր:

Նավազները Վերադարձան Երևան մինչև 2005 թվականի ապրիլ ամիսը:

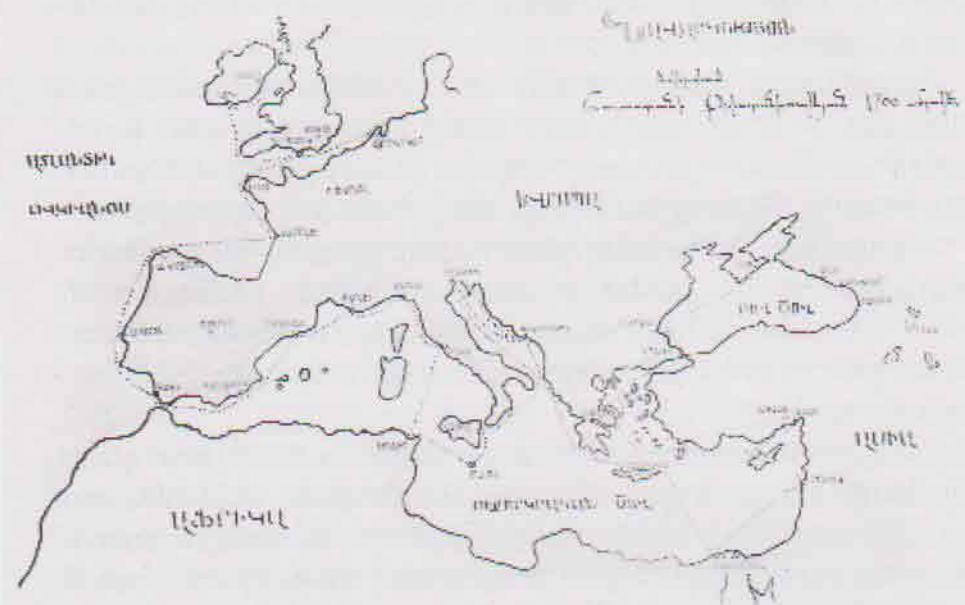
80

Իսկ բաց ծով դուրս եկան նույն թվականի մայիսի 10 - ին:

Պատկերացրե՛ք, նույնիսկ ամենաահարկու փոթորիկների ժամանակ որևէ մեկի մտքով չի անցել, որ իհմա խորտակվելու է դարերի խորքից եկած և իրենց երազանքով հարություն առած նավը: Ոչ մեկի մտքով...

Եվ գիտեք՝ ինչու. նավը իսկապես կխորտակվեր, եթե որևէ մեկը կասկածեր, թե...

Ահա քարտեզը: Խնդրում եմ, հետևե՛ք նավի երթուղուն:

Այսպես: Նրանք հասան Մարսել: Ապա Իսպանիայի ափերով նրա նավահանգիստները մտնել - ելնելով, հասան Զիբրալթար:

Մինչ նրանք կիաղբահարեն Զիբրալթար նեղուցի խարդավանքները, հիշենք, որ սա Պիրենեյան թերակղզու հարավային վերջավորության և Աֆրիկայի հյուսիսարևմտյան ծայրամասի միջև է գտնվում. Միացնում է Միջերկրական ծովը Ատլանտյան օվկիանոսի հետ: Հյուսիսային ափին Զիբրալթարի ժայռն է, հարավային ափին՝ Մուսա զանգվածը:

Հունական առասպելը պատմում է, որ սրանք հնում կոչվել են Հերակլեսի սյուներ: Հունական հերոս Հերակլեսը, անցնելով ողջ Եվրոպան և Լիբիան, ի հիշատակ իր թափառումների, կանգնեցնել է այս սյուները:

Փոխարքության իմաստով «հասնել Հերակլեսյան սյուներին» նշանակում է հասնել Վերջին սահմանին: Հնագույն ժամանակներում այս արտահայտությունը զուրկ չէր իմաստից, որովհետև նեղուցից այն կողմ անծայրածիր օվկիանոսն էր, որի անհատակ ջրերի խորքն էր ընկերմած աշխարհի Վերջը:

Ինչևէ: «Կիլիկիա» առագաստանավը դուրս եկավ Ատլանտյան օվկիանոս, նավեց մինչև Պորտուգալիայի մայրաքաղաք Լիսաբոն և օգոստոսի 20 - ին հասավ Անգլիա՝ Պորտուգալիա: Կառւս քաղաքի փոքրիկ կղզու նավահամապատասխան նավը նորից թողեցին ծմեռելու:

2006 թվականն էր: Մայիսի 23 - ին հանելով նավը այս նավահամապատից՝ նավորդները հասան Լոնդոն, որտեղ մայիսի 28-ին սկսեցին նավարկությունը:

Ֆրանսիա, Բելգիա, Հոլանդիա, Ռուսաստան՝ Պետերբուրգ, որտեղից Նևա գետով դեպի Լադոգա լիճ, Սվիր գետ, Օնեգա լիճ, Սպիտակ լիճ, այնուհետև ջրանցքներով՝ Վոլգա, Վոլգա-Դոն, Դոն, Ազովի ծով, Սև ծովով Փոքրի և բերնատարով մինչև Երևան...

Դյուրին է, ճիշտ է, թթի վրա գրել կամ քարտեզի վրա ցույց տալ այն ուղին, որով անցան 21 - րդ դարի հայ նավազներն իրենց նավապետ Կարեն Բալայանի հետ միջնադարյան առագաստանավով... Ինչո՞ւ այսքան մանրամասնեցինք այս պատմությունը:

Կրկին ուրախանալու համար այն բացարձակ ոգևորությամբ և Ճշմարտությամբ, թե նույնիսկ ազգի ամենառողբերգական պահերին կարող է ժողովրդի Ոգու ընդերքում ապրել նյութապաշտությունից գերծ հպարտ հայրենասիրություն:

Մի՛ մոռացեք՝ այս ճամփորդությունը կատարվեց Արցախյան Հայոց հաղթանակից հետո...

Իզուր չէր, որ նրանց ամենուրեք դիմավորում էին որպես հնագույն ժողովրդի զավակների, որոնք հաղթել էին փոթորիկներում:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԱՎՐՈՍ

Իմ հոգին դողում է իիմա նրան հանդիպելու տենչանքից:

Ամեն անգամ, երբ նայում եմ քարտեզին, այն ինձ հերոսի ձեռքին աղեղի հզոր, պրկված լար է հիշեցնում, որի նետի անշեղ սլաքը ուղղված է դեպի երկնքի անհմանալի հեռուները կամ անդրաշխարհի զարհութելի անդունդները, վիթսարի քարանձավները...

Շումերա-աքքաղական դյուցագնավեպի «Գիլգամեշն ու Անմահների Երկիրը» վիպերգում նկարագրված է Գիլգամեշի ճամփորդությունը Մաշու լեռների քարայր - գետնուղիով:

Ինչպես արդեն պատմել ենք, Մաշուն, ըստ հույն ճանապարհորդ Ստրաբոնի, կոչվում էր Մասիս, որը Հայկական Տավրոսն էր: Գիտենք, որ Գիլգամեշը գնում է հաղթահարելու այդ դժվար ուղին՝ հասնելու համար ԱՐՍՍԱՌ Անմահների երկիր...

«Գիլգամեշը լսել էր լեռների մասին, որոնց անունն էր Մաշու...

Հենց այդ լեռներին նա մոտեցավ, որ վերևում հասնում են երկնային ծովվածքին, ներքևում նրանց կուրծքը Սանդարամետին է հասնում»:

Մաշու լեռան հզոր քարանձավի մուտքի մոտ նրան դիմավորում են մարդակարիծ աստվածները և արգելում Գիլգամեշին ոտք դնել Մաշու լեռան քարանձավային քավիդները, քանի որ այնտեղ մտնողը դատապարտված է կործանման:

Լեռան անդնդախոր վիհերն անցնելն անհնար է, այնտեղ ծփացող ջրերը հաղթահարելն անհնար է, փլուզվող ժայռաբեկորներից խուսափելն անհնար է...

Մութքն այնտեղ շատ թանձր է, և լուսի նշույլ չկա...

Որևէ մահկանացու այդ մութք Ճանապարհով տակավին չի անցել... Լեռան ընդերքի թանձր խավարում Ճանապարհի ծի ծայրը դեպի արևելք է ծռվում, մյուսը՝ արևմուտք: Արեգակն է այդ խորխորատից ենում՝ Երկիրը լուսավորելու համար: Երբ արեգակը երկնային օվկիանոսից անցնի, մայր կմտնի Մաշու լեռան քարանձավներում, որ հետո դարձյալ Երկիր վերադառնա:

«Դու չես կարող արևի ուղիով ընթանալ...

Դու կմտնես և այլս դուրս չես գա այնտեղից...»:

Սակայն Գիլգամեշը համոզում է մարդակարիծ աստվածներին բացել իր առջև Մաշու լեռան՝ Տավրոսի ընդերկոյա դրները:

Մարդակարիճները համաձայնում են.

«Գնա՛, Գիլգամե՛շ, քո դժվարին ուղիով:

Թող անցնես դու լեռները Մա՛շու...

Անտառներն ու լեռները թող խիզախորեն անցնես...

Թող բարեհաջող վերադառնաս...

Լեռների դարպասները բաց են քեզ համար...»:

Եվ Գիլգամեշը, լսելով նրանց բարի խորհուրդները, «ոգին ամ - բացրեց և առաջ քայլեց»:

Մենք այստեղ չենք նկարագրի, թե ինչպես Գիլգամեշը հաղթահարեց անհաղթահարելի ընդեռնային ճանապարհը: Բայց խորհուրդ կտանք կարողալ շումերա-աքքաղական այս սքանչելի ոյու - ցազնավեպը, որը մեզ է հասել սեպագիր պնակիտների շնորհիկ և այսօր գիրք է դարձել:

Մենք ամորադարձանք Վիաթերգի այս հատվածին՝ մեկ անգամ ևս նշելու համար ՏԱԿՐՈՍ լեռան սրբազն և անհաղթահարելի լինելը... Անհաղթահարելին արդեն նկարագրվեց, իսկ սրբազն էր, որովհետև Մաշու լեռների՝ ՏԱԿՐՈՍի հզոր քարանձավային գետնուղին արևի ճանապարհն էր:

Ըստ կատարված ժամանակակից հաշվումների՝ քարանձավի ընդհանուր երկարությունը հինգ - վեց կիլոմետր էր: Բայց այդ կիլոմետրերն անցնում էին խիստ խավարի, ստորերկրյա անդունդ - ներում կուտակված խոր ջրերի, կախարդական այգու միջով, որտեղ քարե ծառերի վրա շողշողում էին թանկարժեք քարեր, ծառերի տակ՝ կանաչ զմրուխտ, քարե զանազանագույն փայլող ծաղիկներ և պտուղներ, որոնց կորիզը շափյուղայից էր: Բայց սա քանաստեղծական երևակայություն չէ:

Սա հազվագյուտ գեղեցկության անձավի նկարագրությունն է:

Մենք գիտենք, որ աշխարհի շատ քարանձավներ, դրանց հետ նաև ԵՂԵԳՆԱԶՈՐՈՒՄ վերջերս հայտնաբերված քարանձավը, պատված են արագոնիտային շիրաքարերով և կաթիլաքարերով, որոնք անձեռակերտ հրաշալիքներն են...

Ահա ուրեմն, ՏԱԿՐՈՍի ընդերքում նոյնպես կա այդ հրաշալի - քը... Զարիուրելի՝ իր բավիլներով, հրաշալի՝ իր քարե պարտեզ - ներով...

Հայոց ՏԱԿՐՈՍը նվաճողների ոիմաց պատվար է, որի հպարտ քարձունքներում սասունցի և խութեցի հսկաները բոլոր ժամանակներում՝ ընդհուած մինչև 1915 Եղերական թվականը,

պաշտպանել են իրենց գավառները, իրենց պատիվը, արժանապատվությունը, և եթե ամենաարյունուշտ թշնամու դիմաց անգամ ընկրկել են, ընկրկել են միայն այն պատճառով, որ թշնամին ստոր և խորամանկ է եղել, բազմությամբ շատ անգամ ավելի, և գենքերը՝ ավելի կատարյալ:

Բայց նրանք չեն հանձնվել, նրանք գոհվել են, եթե փրկվելու ձանապարհ չի եղել: Այս լեռների տերերը հիմա չեն ապրում իրենց լեռներում: Նրանք ապրում են ԱՐՍԱԳԱԾ լեռան փեշերին և էլի ինչ - որ տեղերում: Նրանք մինչև հիմա փնտրում են իրենց լեռների արձագանքները և դեռ չեն գտնում...

Սակայն նրանք հավատացած են, որ գալու է ժամանակը, երբ իրար ձայն տալով՝ պիտի հասնեն իրենց երազանքի լեռներին:

Մենք հիմա կրարձրանանք ՏԱՎՐՈՍ լեռնահամակարգի մեջ հպարտորեն վեր խոյացած ՍԱՍՆՈ լեռները և կփորձենք լսել նրանց արձագանքները:

Վաեմ, պատկառելի տեսարան:

Ծովի լեռնացած ալիքների պես շարան - շարան հազարավոր վիթսարի լեռներ, որոնց գագաթները հեռու, լայնածավալ հորիզոնի մոտ պսակազարդում են երկրի ու երկնքի սահմանը, ոնանք մերկ, ապառաժոտ, ոնանք՝ առատ, սիզավետ արոտներով, ոնանք՝ պուրակներով, անտառներով զարդարում:

Սասնա լեռներ

Ընկուզենու անտառը՝ առանձին, տանձուտը՝ առանձին, թգենունը՝ առանձին: Եվ ուրիշ շատ անտառներ՝ առանձին...

Զեփյուրն ու փոքրիկ հողմը անպակաս են այս գագաթներից, բազում ծայնեղ թջունների երգը՝ անպակաս, բալասանի ծանոթ ու անծանոթ ծաղիկների բույրը՝ անպակաս...

Եվ երբ պայթում է շանթն ու կայծակը երկնքում, կատաղի հողմը պլանում է լեռների գագաթներով ու խորխորատներով՝ աշխարհի պարզ արձագանքները դարձնելով ահրելի, միմյանց վրա բարդվող դդիրդներ. Իիրավի աստվածաշնչային է դառնում ուժգնությամբ պայթող տարերքի հզոր ելեկջը:

Արձագանքները ՍԱՍՆՈ լեռների:

1915 թվականի եղեռնի ու բռնագաղթի ժամանակ սասունցիները բողեցին իրենց լեռները և եկան, ԱՐՍՐԱՏՅԱՆ դաշտ հասան, խանձվեցին նրա արևաշատ հարթություններում, ապա որոշեցին, որ պիտի փնտրեն ու գտնեն այնպիսի տեղ, որտեղ ՍԱՍՆՈ սարերի արձագանքները լինեն...

Այնպես, որ եթե ծայն տան, բոլոր սարերը, այդ ծայնն առնելով ու տալով մեկը մյուսին, արձագանքներով հասցնեն յոթ կամ քառասուն սարից այն կողմ ծվարած գյուղին ու տանից դուրս կանչեն հենց նրան, որին ուղղված է կանչը:

Կամ էլ սարեսար միմյանց ծայն տալով հայտնեն, թե գալիս է թշնամին՝ պատրաստ եղեք:

Սասունցիները որտեղ էլ որ ապրելու լինեն, նրանց երազներում ծայնում են իրենց խորխտ լեռների արձագանքները: Սա ավանդություն չէ, սա իրողություն է, նրանց իրական կյանքը...

Մինչև այսօր էլ, երբ ծննդավայրի կարոտը շատ է հալածում սասունցուն ու նրա ժառանգներին, նրանք բարձրանում են ԱՐԱԳԱԾԻ գագաթը և կանչում.

- Հէ... հեյ...

Հայոց ոյուցազնավեպի հերոսների՝ Սանասարի, Բաղդասարի, Մեծ Միերի, Դավթի, Փոքր Միերի հայրենիքը Սասունն է, լեռնային այս երկիրը իր բարձր գագաթներով, խոր վիհերով, անտառներով, սարավանդներով, քարքարոտ ամայի տեղերով, դժվարամատչելի արահետներով...

Մի ողջ լեռնաշղթա՝ Անդոկ, Մարաթուկ, Ծովասար, Սիմսար՝ մշուշապատ ու խորհրդավոր, սքանչելի...

Այստեղ, այս լեռներում է գտնվում Սանասարի ու Բաղդասարի

կառուցած ամրոց - քաղաքը: Գուցե փորձենք մտովի գտնել լեռ-ներում կորած այդ ամրոցը և երկրպագություն տանք կառուցող-ներին:

ԾՈՎԱՍՍՐԻ հարավային ստորոտին՝ մի ժայռոտ ու բարձր լեռ-ռան վրա, վաղուց, շատ վաղուց եղել է ՔԱՂԿԻԿ քաղաքը:

Ասում են, որ սրա ավերակների ու սալահատակված ձանա-պարիների մնացորդները կան մինչև այսօր:

Քաղկիկի բերդի հիմքն ամբողջ երկարությամբ միակտոր ժայռ է... Կամարներ ունի, որոնք մի քանի տեղ դեռ կանգուն են: Քառա-սուն ոտք սանդուղք է կառուցված մեծ, հսկա քարերով: Մի աս-տիճանից նյութը հնարավոր չէ սովորական քայլով բարձրանալ: Ասում են՝ կառուցված է հսկաների քայլերին համապատասխան: Եթե, այնուամենայնիվ, որոշենք փնտրել լեռների մեջ կորած ՍԱՍՆԱ բերդը, որը շատերը կարծում են, թե Քաղկիկն է, ապա գուցե կարողանանք գտնել նաև Սասնա Դավթի կառուցած ջրա-դացը: Գտնենք, նստենք ու հանգստանանք բերդն ու ջրադացը շրջապատող բոլոր պտուղներով առատ անտառներում:

Մենք բերդ ներս չենք մտնի, որովհետև ոչ մի վստահություն, թե չենք կորցնի ետդարձի ճանապարհը, եթե նույնիսկ ջահ ունենանք մեր ձեռքին և պարան, որ կապենք մուտքի դռամը:

Եթե մտնենք, ստիպված կլինենք ելումուտ անել շատ քարա-կուի դռներից, որոնք պտտվում են քարե սրճիների վրա...

Մեզ ոչ մի ջահ ու պարան չի փրկի ետդարձի ճամփան փնտրե-լիս, եթե հանկարծ հայտնվենք բերդի ինչ - որ մի մասում գտնվող ահետի քարանձավում, որի սկիզբը երևում է, իսկ վերջն անհայտ է: Ո՞չ: Ես հիմա այլևս բերդ ու ամրոցի մասին չեմ պատմի: Մենք այդ դեպքում երբեք չենք ավարտի մեր ճամփորդությունը լեռներում... Բայց խոստովանենք. Սասնա բերդը սովորական ամրոց չէ: Սասնա բերդը մեր դյուցազնավեպի կիսաստված հե-րոսներն են կառուցել, որոնց տոհմանայրը ջրերի մեծ աստվա-ծուիկ Ծովինարն է:

Իսկ հիմա եկեք անդրադարնանք «ՍԱՍՆԱ ԾՈԵՐ» դյու-ցազներգությանը, որովհետև նա ամենացնցող մանրամասներով է ներկայացնում ՀԱՅՈՑ ԲՆԱԿՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՆՐԱ ՀՈԳԵՎՈՐ ԿԵՐՏՎԱԾՔԸ:

Ծուր քառ Հայոց մեջ մի քանի բացատրություն ունի՝ դիվահար, խենթավուն, խելահեղ քաջ:

Թերևս այս վերջին բացատրությունն է կարևորվում «Սասնա ծռերի» պարագայում, որոնք «Զոջանց տան»՝ հսկաների տան ժառանգներն էին:

Սասնա ծռերը սասունցիներ էին, բայց նրանց հայրենիքը ողջ Հայաստանն էր: Նրանք ողջ Հայոց աշխարհի խենք հերոսներն էին: «Սասնա ծռերի» չորս սերնդի պատկանող հերոսները միասնական ամբողջություն են՝ ազգային բնավորության լավագույն դրսերումներով: Եվ լինելով անհաղթ քաջանարտիկներ՝ երբեք պատերազմով չեն գնում ավերելու, հարկահանության լծի տակ դնելու ուրիշի երկիրը: Նրանք չեն տառապում իշխելու տեսնից և խորապես ատում են արյան հեղումը:

Հայ ժողովուրդը մշտապես ապրել է կործանարար պատերազմների, ասպատակությունների, արյունահեղ կոտորածների տառապանքների բովում: Եվ չի չարացել, չի լցվել քինախմորությամբ: Նրա վրեժը արդար է եղել՝ հանուն ազատության անազորույն պայքար: Եվ նա հաղթել է: Հաղթել է ոչ միայն քաջությամբ, այլև սիրո անպարտելի ուժով, ոյուցազնական իր էռությամբ, բարության իր արիությամբ: Ժողովուրդն ինքն այսպիսին է և այսպես էլ կերտել է իր վիպերգի հերոս ոյուցազուններին, որոնք հասուն մարդ դառնալուց հետո էլ չեն կորցնում իրենց հոգու նախնական անաղարտությունը և տառապում են իրենց սեփական ...անհաշվենկատ արարքներից: Էպոսի բոլոր հերոսները իրական են իրենց հզորությամբ, վիպերգության մեջ թույլատրելի խտացումով: Նրանք իրական են նաև իրենց մարդկային թուլություններով:

«Սասնա ծռերի» դիցանվեր բոլոր հերոսների մեջ Դավիթը սիրելի է այնքան, որ ոյուցազներգությունն ավելի հաճախ պարզապես կոչվում է «Սասունցի Դավիթ»:

Մենք խոսում ենք Հայոց բնավորության մասին, մենք ուզում ենք ձանաչել այն:

Մենք ուզում ենք ձանաչել ինքներս մեզ և հասկանալ, թե ինչ պատճառով բոցեղեն արհավիրքների միջով անցնելով՝ հասանք ժամանակի այս նոր հատվածին:

Այդ ի՞նչ ներքին ուժ ուներ այս ժողովուրդը, որ ժամանակի հեռու խորքերում, մոռացումի անհագուրդ երախում կորցնելով իր հարևաններից շատերին՝ դեռ ապրում է ինքը:

Եվ դեռ պիտի ապրի: Որովհետև անհնար է, որ որևէ ազգի ու ժողովորդի հանդեպ երբեք պատերազմի ու նախաձիրի, եղեռնի ու կործանումի մեջ չունենալով իր սրտին՝ մեռնի:

Հայոց լեռների, նրանց անծավաների, դեպի երկինք միտող ճանապարհների, աղբյուրների, լեռների գագաթներին տարածված լճերի և առհասարակ բնության յուրաքանչյուր դրսեորման մասին այնքան շատ առասպելներ, ավանդապատումներ և զրույցներ ունի մեր ժողովուրդը, որ տարիներ անընդհեջ կարելի է պատմել և չբացել ժողովորդի հավաքական իմացության մի հյուլելի գաղտնիքն անգամ:

Ապրելու իր գաղտնիքը իր բնավորության սրբասուրբ ընդերքում է: Եվ թերևս դրա ամենամեծ ապացույցը իր դյուցազնավեպի հենց այս հատվածում է:

«Դավիթ քշեց գնաց, ասաց.

- Ես տի խաբար անեմ ու նոր տ'երթամ:

Գնաց էլավ Լեռա սարի գլուխ, կանչեց.

- էհե՛յ,

Ով քնած է՝ արթուն կացեք,

Ով արթուն է ծիեր թամբեք,

Ով թամբել է գենքեր կապեք,

Ով կապել է էլեք, հեծնեք,

Չասեք Դավիթ գող-գող էկավ,

Գող-գող գընաց»:

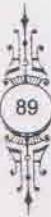
Սա ազգային բյուրեղացած բնավորության ցնցող օրինակ է՝ շատերին անհասկանալի...

Բայց այս հավատանքը պարտադրել է ինքը՝ ժողովուրդը:

Փորձենք համեմատությամբ հասկանալ սա:

Հոմերոսը իր «Իլիական» դյուցազնավեպում պատմում է այն մասին, թե ինչպես հովաները, չկարողանալով տասը տարի շարունակ պաշարման մեջ գտնվող Տրոյան գրավել, հղացան այն խորամանկությամբ ոչնչացնելու գաղափարը:

Ողիսևսի խորհրդով կառուցվեց փայտյա հսկա մի ծի, որի մեջ թաքնվեցին հովս զինվորներ:

Փայտյա ծին հովուները քարշ տվեցին Տրոյայի դարպասների մոտ որպես նվիրաբերում Աթենաս - Պալլասին, որի գլխավոր տաճարը գտնվում էր Տրոյայում: Այնուհետև հովուները, քարձրանալով իրենց նավերը, հեռու նավեցին Տրոյայի ափերից:

Փայտյա այդ ծին նվիրելով՝ հովուները ձևացրին, որ հեռանում են Տրոյայից՝ ընդունելով նրա՝ անառիկ քաղաք լինելը:

Տրոյացիները մեծ ուրախությամբ քաղաքի գլխավոր դարպասից ներս տարան հսկա փայտե ծին, որի պատճառով նույնիսկ քանդեցին պարսպի մի մասը: Ուշ գիշերով, երբ մարել էին տրոյացիների՝ հաղթանակի արիթով կազմակերպած զվարձությունների ու խնջույքների աղմուկը, երբ երջանկացած քաղաքը, դեռ գինովության շմոլքի մեջ ընկղմված, ընել էր, փայտյա ծիու ընդերքից դուրս ելնելով, հովն գինվորները բացեցին քաղաքի դարպասները, որոնց մոտ կազմ ու պատրաստ հավաքվել էին գիշերով ափ վերադարձած նավերից հօած հովուները:

...Տրոյան դաժանաբար հրդեհվեց, թալանվեց, ժողովուրդը գերեզմարվեց: Տրոյացիները, որոնք տասը տարի շարունակ քաջությամբ կարողացել էին պաշտպանել իրենց քաղաքը, զոհվեցին: Հովուները «գող-գող» մտան, «գող-գող» վերացրին Տրոյան աշխարհի երեսից:

Տրոյական ծին ամբողջ աշխարհում հայտնի է որպես խարդախության ու նենգության խորհրդանշ:

...Դավիթը կանչեց, արթնացրեց Մսրա գորքը, որ չասեն, թե Դավիթը «գող-գող էկավ, գող-գող գնաց»:

Այս արարքը առաքինության սրանչելի օրինակ է, որով մեզանից յուրաքանչյուրը կարող է հպարտ զգալ իրեն:

Դավիթն աստվածների զարմից էր, բայց մարդ էր:

Դավիթը պաշտպան էր անգորին ու թույլին, անհաշտ՝ ազագակների ու նվաճողների նկատմամբ: Քնքանքի անհուն շտեմա - րան էր նրա սիրութը: Անընչասեր, ճշմարիտ հավատացյալ և երդ - մապահ հերոս:

Ընդամենը մի անգամ մոռացավ անմիջապես կատարել իր երդումը, որի համար հատուցեց կյանքով: Խնջույքներում գիտեր զվարթ կերուխումի արժեքը...

Գիտեր անհունորեն սիրել: Նրա և Խանդութի սիրո պատմությունը ոչնչով պակաս չէ համաշխարհային հիշողության մեջ պահված սիրո պատմություններից...

Դավթին առաջնորդող Ոգին իր ժողովրդի հազարամյակների ընթացքում սրբագրված Ոգին էր, Հայկի ու Արայի, ապա և առասպելական և իրական հերոսների բյուրեղացած Ոգին:

Իսկ իհնա պատմենք ԴԱՎԹԻ ԶԵՐՔԻ մասին:

Երբ Դավթը հովիվ է լինում, կանայք գալիս են՝ կրելու Դավթի ոչխարները: Մի օր, երբ նրանք արդեն կրել էին կաթը և պատրաստվում էին հեռանալ, հանկարծ լեռան կրծքից պոկվում է հոկա սարի չափ մի ժայռաբեկոր և գլորվում դեպի կիրի եկած կանայք ու ոչխարները: Դավթը դեմ է տալիս ծեռքը և կանգնեցնում արագությամբ գլորվող ժայռաբեկորը: Մինչև իհնա այդ քարի վրա երևում են Դավթի ծեռքի մատների հետքերը:

Նման մի առասպել ՄԱՐՍԹՈՒԿ և ԱՆԴՈԿ լեռների մասին է պատմվում:

ՄԱՐՍԹՈՒԿԸ սրբազն լեռ է:

ՄԱՐՍԹՈՒԿԸ բոլոր ժամանակներում՝ հեթանոս թե քրիստոնյա, եղել է ուխտատեղի: ՄԱՐՍԹՈՒԿ լեռան վրա կառուցված ՄԱՐՍԹՈՒԿ վանք ուխտի էին գնում Սասնա Տան քաջերը նախքան կրվի մեկնելը: ՄԱՐՍԹՈՒԿԻ հանդեպ ժողովրդի ունեցած սերը, ասում են, նախանձով է լցոնվ ԱՆԴՈԿ լեռան սիրտը, որը, ի դեպ, համարվում է Սասնա լեռների արքան: Անդոկը Մարաթուկին մարտի է հրավիրում և իր կայծակ թրով ձեղքում է Մարութա լեռը, որն այդ օրվանից դառնում է Երկալխանի: Մարաթուկը, վիրավորված ու զայրացած Անդոկի այդ հարվածից, հոկա մի ժայռ է պոկում իր կողերից և խփում Անդոկին: Ժայռը թաղվում է Անդոկի կուրծքը՝ նրա կողերի մեջ, դուրս է մնում միայն երկու ջրաղացքարի չափ մի մեծ մակերես, որի վրա դրոշմված է Մարութա լեռան ծեռքի հետքը. մատները՝ մի - մի մետր, իսկ թաթը ծածկում է ամբողջ քարը:

Պատմում է ժողովուրդը Երկու միանման առասպելներ, որոնց հերոսները ժայռերն են և մարդիկ: Մտածենք ուղղակի, որ հոկա լեռների մենամարտը մեր նախնի ոյուցազուների կրիվների և լեռների գլխին հաճախակի պայթող դաժան փոթորիկների, շանք ու կայծակի, ահեղի որոտների արձագանքներն են:

Մարութա լեռան գլխավոր ուխտը տեղի է ունեցել Վարդավառին: Վարդավառը Աստղիկ դիցուհու հնագույն տոնն էր...

Մարդիկ աղավնիներ էին թշնում, ջրով իրար թրջում, վարդեր սփռում: Մարաթուկի վանքը Աստվածածնի վանքն էր:

Աստղիկն իր պաշտամունքը զիջել է Մարիամին իր տոնի բոլոր ծեսերով... Բոլոր դեպքերում դա մոր պաշտամունքի վայր է, և բարս է հենց այդ է ասում՝ *Մարութա՛* մոր տված:

ՍՈՒՐԵ ՄԱՐԱԹՈՒԿԸ ՎԿԱ: Մեծ մոր պաշտելի լեռը վկա:

Հրամեշտ տանք Մարութա լեռանը և ոտք դնենք Տավրոսի մեկ այլ լեռ: ԱՆԴՈԿՆ այն լեռն է, որի ընդերքից ժայթքող Պայթող աղբյուրից դուրս է թռել Քուռկիկ Զալալին:

Քուռկիկ Զալալին Հայոց ասքերում միակ հրեղեն ձին չէ: Ժողովրդի հավատալիքներում հրեղեն ձիերը ապրում են ծովերի խորքերում և հաճախ են ափ ելնում՝ գուգավորվելու համար այնտեղ ապրող մատակների հետ, որի արդյունքում նորից հրեղեն նժույգներ են ծնվում...

Ինչպես Քուռկիկ Զալալին, այնպես էլ ընդհանրապես հրեղենները, երբ պահանջում է իրավիճակը, «Աստծո հրամանով» լեզու են առնում, խոսում հերոսի հետ, քաջալերում ու խորհուրդներ տալիս: Նրանք նաև նախազգում են վտանգը և նախազգուշացնում են տիրոջը:

«Մեր ազգին տվովի է, մեր ձիանք իմաստուն են, որ մեր ազգը նեղության մեջ ըլնի, ձիանք իրենց մսրքի տակը կը քանդեն»: Կովի ժամանակ նրանք փոթորկի նման անցնում են թշնամու բանակով, տիրոջը հավասար թշնամուն կոտորում աքացիով, պոչով, ատամներով, իրենց շնչով և սլացքից առաջացած քամիով:

Բոլոր ժամանակներում Հայոց այրուձին օտար նվաճողների կողմից գնահատված էր այն աստիճան, որ Հայոց Երկիրը նվաճելու կարևոր պատճառներից մեկն էր դարձել: Օտարները գիտեին, որ թշնամու դեմ պատերազմելիս, եթե Հայոց այրուձին կրվում է իրենց կողմից, հաղթանակն ապահովված է: Հեծյալի և նժույգի ամուր կապն ու բարեկամությունն էր ստեղծել Հայոց անպարտելի այրուձիի համբավը:

Դյուցազնավեպում չեր կարող չլինել այդ այրուձիի հավաքական կերպար Քուռկիկ Զալալին, որն իրոք հրեղեն էր...

Հնում արևին ձի էին զոհաբերում: Անդոկ լեռան ծոցում ծով կա, որի ընդերքում հրեղեն ձիեր կան, որ գալիս են Պայթող աղբյուրից դուրս թռչում, արևով տարված՝ ծգում են իրենց պարարտ պարանոցները դեպի նա՝ կարծես ցանկանալով ամբողջությամբ ըմբոշխնել նրա հրաշքը:

Բայց իենց առնում են մարդու հոտ, անմիջապես նետվում են Պայթող աղբյուրի մեջ և խորասուզվում Անդոկ լեռան ընդերքում ծավալված ծովի մեջ:

Ասում են, որ Ծովինարի որդի Սանասարին է միայն հաջողվել հասնել այդ ծովին և այնտեղից դուրս բերել իր հրեղեն նժոյգը:

Բայց չէ՝ որ Ծովինարը ջրերի աստվածութին էր... Էլ ո՞վ, եթե ոչ նրա որդին պիտի նման սիրանք կատարեր: Հշենք միայն, որ Ծովինարը ջրից էր հղիացել և ծնել իր դուցազուներին...

Պայթող աղբյուրի նման աղբյուրներ, պաշտամունքի առարկա սրբազն աղբյուրներ որքան ասես կան Հայոց լեռներում:

Թող որ նրանք տարբեր անուններ կրեն, թող որ նրանց մասին տարբեր առասպեկներ պատմվեն, կարևոր դա չէ, այլ այն, որ նրանք պաշտվել են և պաշտվելու են, քանի դեռ ապրում է ազգը, որի ոգեղեն կյանքից ներշնչվել են այդ առասպեկները:

Ի՞նչ իմանանք՝ երբ է ԾՈՎԱՍՍՐԻ անունը կնքվել իենց Ծովասար... Գիտենք միայն, թե այստեղի հրաշք աղբյուրների մեջ լողանալով՝ է իր հոգնությունը թրափել Սասնա Շավիթը: Այս աղբյուրներից էին ծերացած օձերը ջուր խմում, նրանց եզրերին աճած, միայն իրենց հայտնի անմահական ծաղիկն ուտում, ապա ջրում լողանալով՝ նորից երիտասարդանում էին՝ իրենց իին մաշկը ծգելով...

Այսինքն՝ մեռնում ու նորից հարություն էին առնում:

Ծովասարի գլխին լուսնածկ մի լիճ կա: Աստղոտ գիշերներին աստղերը և լուսինը իշում են և նրա մեջ լոգանք ընդունում:

Ի՞նչ բանատեղծական հոգի պետք է ունենար իր լեռների նման կոպիտ լեռնականը, որ իր բնության մասին այդպիսի սքանչելի պատկեր ստեղծեր:

Եթե մենք՝ այդ նախնիների սերունդներս, որոնք պաշտել են հայրենի աղբյուրները, կորցրել ենք մեր Հայրենիքի մեծագույն մասը և նրա հետ նաև՝ մեր սրբազն «լուսաղբյուրները», «կաթոնաղբյուրները», «պայթող» ու «անմահական» աղբյուրները, չի նշանակում, թե նրանք իինա չկան:

Կան: Հավատում ենք:

Միայն թե հարկավոր է առավել ուժգին պաշտել այն, ինչ իինա մեր այս փոքրիկ տարածքում է: Պաշտել առավել ուժով և առավել հավատով... Բայց եկեք հարցնենք մեր խոհին. մի՞թե պաշտվում են կամ նույնիսկ արժանանում նրանք մեր սովորական, առօրեական հարգանքին ու խնամքին...

Հիմա ենենք ու երթանք ՏԱԼՎՈՐԻԿ, քարձրանանք ԳՈՇԻԿ լեռը, գտնենք ԶԿՆԱԼԻՃ և ԱՐԾՎԻ ԲՈՒՅՆ քարայրները:

ԱՐԾՎԻ ԲՈՒՅՆԸ գտնվում է Սասուն գետի ափին՝ Հարթ գյուղի մոտ: ԱՐԾՎԻ ԲՈՒՅՆԸ խոր ու զիգզագ քարանձավ է, որին հասնելու համար պետք է քարանձավների հետախույզ - լեռնագնաց լինել կամ էլ սասունցի: Այստեղ հասնելու համար պետք է երկար ու ծիգ պարաններ ունենալ, որոնք կապելով և կախելով քարանձավից վերև գտնվող ծառերից՝ հնարավոր լինի մեկ - մեկ իջնել ահրելի քարձրությունից ճիշտ քարանձավի մուտքի դիմաց, որը բացվում է դուրս ցցված ժայռի վրա... Խսկ ներքնում ձորն է:

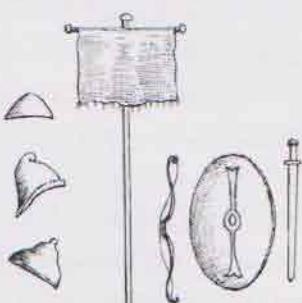
Արծիվների բույն քարանձավը մատչելի էր միայն արծիվներին և նրանց, ովքեր կրում էին իրենց կրօքի տակ արծվի սիրտ, և այդ սիրտը բարախում էր Հայրենիքը նվաճողներից պաշտպանելու բոցավար կրակով...

ԶԿՆԱԼԻ քարանձավում լիձ կա: Այդ լիձոց բխում է մի աղբյուր և գնում թափվում է ՏԱԼՎՈՐԻԿ գետը: Այդ աղբյուրի հետ գետն են թափվում ջրի մեջ ապրող ձկները:

ՏԱԼՎՈՐԻԿԻ գետից մի առվակ պոկվելով պտտվում, ուրիշ մի ճանապարհով նորից մտնում է քարանձավ և տարած ձկնիկը հետ բերելով՝ նորից լցնում է ԶԿՆԱԼԻ մեջ:

Երբ սասունցիները ԱՐԾՎԻ ԲՈՒՅՆ քարձունքից պաշտպանում էին իրենց լեռնաշխարհը, կին և մանուկ ապաստանում էին այս քարանձավում: Ասում են՝ այն մանուկ տղաները, որոնք ճաշկում էին քարանձավի աղբյուրի ջուրը, մարդկային սրտի փոխարեն արծվի սիրտ էին ստանում, և երբ գալիս էր ժամանակը, նրանք կանգնում էին իրենց հայրերի կողքին՝ ԱՐԾՎԻ ԲՈՒՅՆ քարձունքներից պաշտպանելու Հայրենիքը և ազատությունը:

Սասունցիներն իրենց բնավորությամբ զտարյուն հայեր են: Հզոր, քաջարի, սակայն զարմանալի խաղաղատեր, որ դարերի շարունակական երթի մեջ ստիպված են եղել խիզախությամբ անընդհատ պաշտպանել իրենց ինքնությունն ու ազատությունը օտար նվաճողներից:

Հայկական գլխարկածեր,
դրոշակ և գենքի տեսակներ

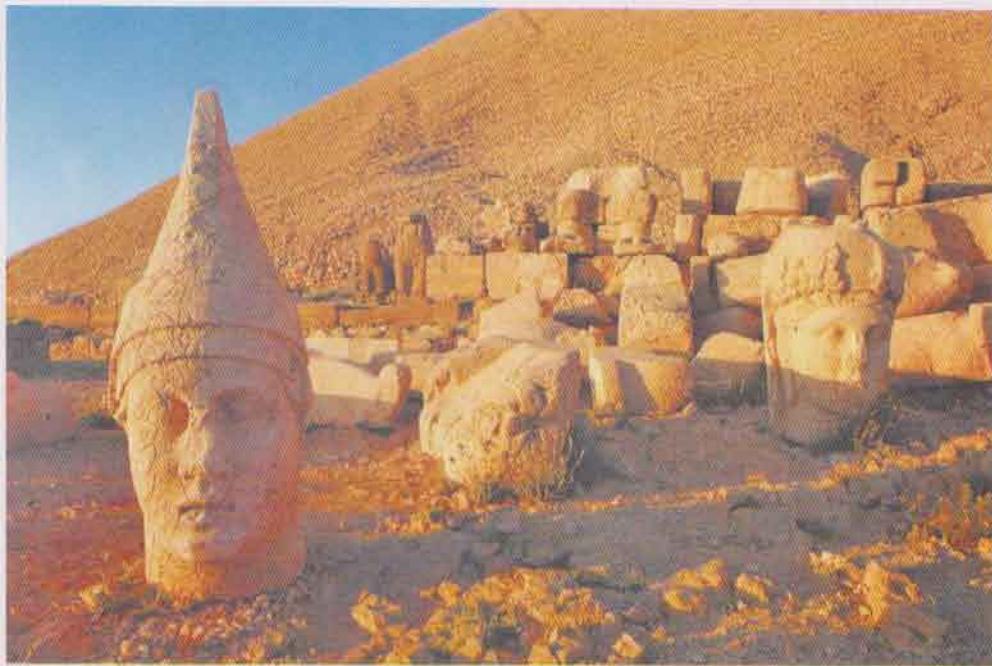
Նախքան Դավթին հրաժեշտ տալը անդրադառնանք մի կարևոր հանգամանքի, որն այստեղ կարծես մշուշապատ է և իր խորհրդապաշտական էությամբ սքոռված:

Դավիթը մեռնելիս հայտնում է Հայոց համար ամենակարևոր ճշմարտությունը հետևյալ խոսքերով. «ԻՄ ՑԵՑ ԻՄ ԱՆՁԻՑ Է, ԷԴ ԻՄ ՍԵՐՄՆ ԷՌ, ՈՐ ԻՆՉԻ ՄՊԱՆԵՑ»:

Հազարամյակների ահետի փորձը հենց սա է ապացուցում. Հայոց տունը անպարտելի է եղել այնքան, մինչև սեփական ցեցը իր քայլայիշ գործը չի կատարել ազգի ներսում: Բոլոր հաղթանակներից հետո անպարտելիի համբավին տիրացած երկիրը կարող է պարտվել ներսում դավաճանաբար արձակված թունավոր նետից: ԵՎ այստեղ՝ դյուցազնավեպում, իր ամենասիրելի հերոսի անհեթեթ մահով պիտի քացվեր ամենաորերգական ճշմարտությունը, որպեսզի ազգի համար ամենակարևոր խրատը մտային և զգացնունքային ահելի ուժ ստանար:

Նախքան հրաժեշտ տալը Սասնա աշխարհին, նրա լեռներին, Ազնանց տանը, Ազնաբերդին պատմենք 4-րդ դարի ժողովրդական մի սքանչելի ավանդապատում Սասնո Բաթման գետի՝ Տիգրիսի վտակներից մեկի և նրա հայտնի կամուրջի մասին:

...Երբ Գրիգոր Լուսավորիչը, Աշտիշատում տաճարները կործանելով, հալածում է դևերին, սրանցից մեկը՝ մի կաղ դև, հնազանդվելով Լուսավորչին, խնդրում է չոչնչացնել իրեն՝ դրա փոխարեն խոստանալով, որ տաճարի տեղում կառուցված վանքի մոխիրը մշտապես կմաքրի և կտանի, Բաթման կամուրջից գետը կլցնի: ԵՎ ասում են, որ այդ կաղ դևը մինչև իհնա Սուրբ Կարապետի վանքի մոխիրը տանում, թափում է Բաթման գետը:

ՆԵՄՐՈՒԹ

ՆԵՄՐՈՒԹ լեռան վրա են գտնվում Հայոց հեթանոս մի խումբ աստվածների անդրիները:

ՆԵՄՐՈՒԹ լեռան վրա Կոմմագենեի Անտիոքոս Ա Երվանդունի հայոց թագավորը (մ.թ.ա. 69-34 թթ.) կառուցեց դամբարանաբլուր - սրբավայր, որի արևելյան և արևմտյան կողմերի արհեստական հարթակներին դրված են արծաններ, բարձրաքանդակներով և արծանագրություններով այլ կոթողներ: Տոնական շքերթի համար դեպի այդ հարթակներն է ծգվում սալահատակ ճանապարհը: Արծանները, որոնց բարձրությունը ութ մետր է, կառուցված են խոշոր վեմերից և պատկերում են Կոմմագենե Հայոց երկրի աստվածներին և Անտիոքոս Ա Երվանդունի արքային:

Մեջտեղում Արամագդի արծանն է, որի մի կողմում Միհր - Միեր՝ արևի աստծո, և մյուս կողմում՝ Վահագնի, ապա Կոմմագենե երկրի դիցուիկի Աստղիկի և Անտիոքոս Ա Երվանդունու արծաններն են: Թագավորը պատկերված է հայկական տիգրանյան թագով: Հարթակների երկու կողմերի պատվանդաններին բարձրացող ուղղանկյուն խոշոր սալերի վրա քանդակված են թագավորի նախնիների պատկերները, ինչպես նաև թագավորի ողջագուրման տեսարանը Արամագդի, Միհր - Միերի, Վահագնի հետ:

96

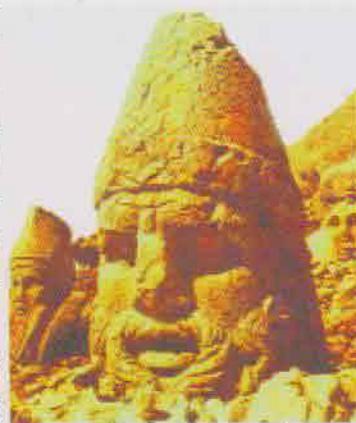
Ուրեմն բարձրանանք ՆԵՄՐՈՒԹ և Երկրպագություն տանք իին աստվածներին բոլորովին ոչ այն պատճառով, որ մենք հեթանոս ենք, այլ որովհետև մենք պարտավոր ենք սիրով պաշտել և խնամել այն ամենը, ինչ մեր նախնիներից մեզ հասած ժառանգություն է, նրանց հոգևոր կյանքը, արարչագործությանը տուրք տված նրանց ՈԳԻՆ:

ՆԵՄՐՈՒԹ լեռան գագաթին՝ բաց հողմերի դիմաց, մ.թ.ա. I - ին դարից սկսած, հպարտորեն վեր են խոյացել Հայոց իին աստվածները, որոնք ժամանակի ընթացքում իրենցն արել ու հեռացել են և հիմա ՆԵՄՐՈՒԹԻ գագաթից հետևում են, թե մենք մերը երբ պետք է կատարենք և ինչպես պետք է կատարենք: Արդյոք մտադրություն ունենք ազատագրելու Հայոց լեռն ու Հայոց հնագույն դիցարանը օտարի բռնատիրությունից:

Ասենք, որ ՆԵՄՐՈՒԹ լեռան գագաթին հողմերն ավելի հզոր են, ծմեռ՝ ավելի դաժան, արևը՝ առավել պայծառ:

Կա նաև մեկ ուրիշ ՆԵՄՐՈՒԹ լեռ, որը գտնվում է Վանա լճի արևմտյան ափին:

Առասպելն ասում է, որ եղել է ՆԵՄՐՈՒԹ անունով մի թագավոր՝ հոված գոռոզ մի մարդ, որը ցանկացել է լեռան վրա այնպիսի ամրոց կառուցել, որ երկինք հասնի: Նա իրոք կառուցում է մի հիմքանչ ամրոց՝ ի զարմանս և ի հիացում տեսնողների: Ավելի գոռոզանալով՝ նա լարում է աղեղը և նետն ուղղում դեպի երկինք՝ ոչնչացնելու համար ԱՍՏԾՈՒՆ, որպեսզի ինքը նրա փոխարեն պաշտվի: ԱՍՏՎԱԾ, տեսնելով նրա ամբարտավանությունը, լեռան ստորերկյա ահեղ ցնցումներով արտահայտում է իր զայրույթը: Երկնքից ուղարկված հզոր փոթորիկը, միանալով այդ կործանիչ ցնցումներին, ավերում է ամրոցը՝ չթողնելով քառոք քարի վրա: Փոշին հզոր քուշաներով տարածվում է մինչև ՈՒՇԱ քաղաք:

Պատղաբերության
աստվածուի Արուրանե

ԵՎ ՏԱՐՈՆԻ, ՄՈՒԾԻ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՅ մինչև հիմա էլ, եթե ուզում է մեկին անիծել, ասում է. «Քո քողըն Ռւբրա ելնի»:

Դատվան գյուղի մի ծորակում մինչև այսօր էլ երևում է քար ու ավագ կրող ուղտերի քարացած քարավանը:

Մինչև հիմա էլ մռայլ, դաժան, անժախտ, մաղթոտ մարդիկ որակում են Նեմրութ - Օմրութ անունով: Անշուշտ, քրիստոնեության արգասիքն է այս առասպելը գոռոզամիտ թագավորի մասին, որը պատժվել է, երբ փորձել է մարդու մեջ սպանել Աստծուն: Սա գեղեցիկ խորհրդանշէ:

ՍԻՓԱՆ

Եթե ՆԵՄՐՈՒԹԻ գագաթին հին աստվածների անդրիներն են, ՍԻՓԱՆԻ գլխին, որտեղ, ի դեպ, նույնպես լիճ կա, հին հերոսների գերեզմաններն են: Հին, անշափ հին:

Լեռնաշխարհում ապրող ՀԱՅՈՑ ՀԻՆ ԱԶԳԸ որքան է պաշտել իր հերոսներին, քաջայր առաջնորդներին կամ, ինչպես ժողովուրդն է ասում, իր «ազնավորներին», որ ուսերին դրած 4434 մետր բարձրացրել, հասցրել է նրանց ՍԻՓԱՆ սարի գագաթը և այնտեղ գերեզմանել՝ դրանով իսկ հավիտյանս կապված մնալով ոչ միայն նախնյաց հողին, այլև այդ հողի վրա վեր խոյացող գագաթներին գերեզմանված իրենց նախնիների սրբազն հիշատակին: Հիշենք Փոքր ՄԱՍԻՆԻ գագաթին իրենց հավերժական հանգիստը գտած հերոսներին...

Ուրեմն մեր խորին խոնարհումը ոչ միայն հողինն է, այլև գագաթներինը:

Մինչև 1915 թ. ՍԻՓԱՆԻ գագաթն ուստատեղի էր. հատկապես մեռելոցին գնում էին մատադ կտրելու, հիշելու իրենց անցավորաց և հիանալու ՍԻՓԱՆԻ գագաթից բացվող ՎԱՆԱ լճի ջրնադարձությամբ, նաև՝ հեռվից շողացող ԱՐԱՐԱՏ սրբազն լեռան անկրկնելի վեհությամբ:

ՍԻՓԱՆԸ հաճախ է ընկղություն մեջ - մշուշի մեջ: Հաճախ են ճերմակ ամպերի թանձր քուլաները ծանրորեն պատում ՍԻՓԱՆԸ, և իին հերոսների գերեզմանները հայտնվում են ամպերի մեջ՝ երկնքում: Պատահական է, որ մեր հեռավոր նախնիներն ազգի հերոսների գերեզմանները լեռան գագաթին են տեղադրել:

Թե՞ սրա մեջ այն հավատալիքի հաստատումն է, որ նրանք, ովքեր գոհվել են ի պաշտպանություն Հայրենիքի, Երկինք են հեռանում՝ հերոսից աստօն վերածվելու համար: Ինչպես Հայկը, Արան...

Թե՞ նրանց՝ լեռան գագաթ հանելով պարզապես կարծել են երկինք տանող նրանց Ճամփան... Կամ գուցե այն, որ եթե աստվածները ծնվում են լեռների գագաթին, ինչպես մեծ մայր Ամենամայրը ԱՐԱՐԱՏԻ գագաթին ծնեց իր ոյուցազուներին, ապա պիտի թաղվեն և լեռների գագաթներին, որպեսզի պվելի ոյուրին թափանցեն աստվածների կածառ... Ո՞վ գիտ: Այստեղ այնքան գիտենալը չէ, սիրելին, որքան օգալը: Այս կապակցությամբ ի՞նչ են շշնջում քո սիրտն ու քո արյունը: Փորձիր լսել: Մշուշը նորից է պատում ՍԻՓԱՆԸ. Ժամն է իջնելու նրա գագաթից՝ քայլելու համար դեպի

ԹՈՆԴՐԱԿ

Այնտեղ բարձրանալու համար նախ պետք է հասնենք ԾԱՂԿԱՆՑ ԼԵՇՆԵՐԻՆ: Պիտի բարձրանանք, որպեսզի հասնենք Հայոց լեռնաշխարհի միակ գործող հրաբխին: Զգուշ պիտի լինենք բարձրանալիս, որովհետև ԹՈՆԴՐԱԿԻ լանջերը, ճիշտ է, մեղմաթեք են, բայց երբեմն անսպասելի զարիթափ են դաշնում:

Սակայն ինչ գնով էլ լինի, հարկ է հաղթահարել:

Շատ մի՛ տարվեք, սիրելիներս, հազար - հազար տեսակի ու

Թոնդրակի քարացած լավաները

գույնի ծաղիկներով. հանկարծ չհայտնվեք ժայռի մեջ բացված, բայց ծաղիկներով ապահով ծածկված որևէ ճեղքում:

Իզուր չէ, որ սրանք կոչվում են ԾԱՂԿԱՆՑ լեռներ...

Ծաղիկը՝ ծաղիկ, բայց մեկ էլ տեսար՝ նրա տակ ծածկվել է խոր վիհի բերանը:

ԹՈՆԴՐԱԿ:

Գիտե՞ք՝ ես իսկապես պաշտում եմ Հայոց բոլոր լեռները:

Իմ սիրտը նվազում է նրանց տեսքից, նրանց պատմությունները լսելիս և նախանձով եմ լցվում նրանց հանդեպ, ովքեր կարող են իրենց աչքերով տեսնել և բարձրանալ մինչև գագաթները...

Չկա Հայոց մեջ այնպիսի լեռ, որ ես չպաշտեմ և հիշելիս մտովի չերկրագեմ:

Բայց ԹՈՆԴՐԱԿԻ նկատմամբ իմ սերն ուրիշ է:

ԹՈՆԴՐԱԿԻ նկատմամբ իմ սերը բացառիկ է:

ԹՈՆԴՐԱԿ նշանակում է թռնորի ակ, որը միշտ բոցավառ է:

ԹՈՆԴՐԱԿԸ մշտավառ լեռ է:

ԹՈՆԴՐԱԿՆ ինձ համար սրբազն է, որովհետև մինչև հիմա նրա դեռ բարկացած հոգին հուր ու բոց է ժայթում Հայոց դարավոր Վշտի վրա:

ԹՈՆԴՐԱԿԸ միակ լեռն է, ուր Հայոց լեռնաշխարհի ներսում
եռացող բոլոր լավաները, երկրի ավիշները, գագերն ու գոլորշի-
ները ժայթքում են կոնածեւ գագաթից՝ իրենց հետ երբեմն բերելով
նաև կրակի շիթեր, որոնք հեռվից նայողներին երևում են որպես
ճաճանչող լուսափայլություն և մեծ բավականություն պատճա-
ռում, իսկ մոտիկ գտնվողներին ընկդմում սարսափի սարսուռնե-
րի մեջ, մանավանդ եթե հուրն ու բոցը ուղեկցվում են դղիրդնե-
ռով: Ինչպես կուգենայի իրոք բարձրանալ ԹՈՆԴՐԱԿԻ գագա-
թը, ինչպես կուգենայի շուրթերս հպել ԹՈՆԴՐԱԿԻ հրավառ
շուրթերին և աղոթել.

Չո սրտում եռացող անմարելի կրակն ու բոցը՝ իմ զավակներին:

Չո շիկացած հոգու զայրույքը՝ իմ զավակներին:

Թող նրանք երեք չմոռանան, որ դու գերի ես

Հայոց մյուս մեծ լեռների հետ միասին...

Թող անարժան կոչվի իմ այն զավակը, որի սիրտը քո սրտի
նման միշտ չպիտի բորբոքվի գերված Հայրենիքի հանդեպ
ունեցած սիրո հզոր կրակով:

Թող անարժան կոչվի իմ այն զավակը, որի երակներում
պիտի մարի արյան հիշողության հզոր եռքը

և չպիտի վերածվի Հայրենիքն ազատագրելու տեսչանքի,
և չպիտի ապրի այնպես, որ մի օր պատրաստ զգա իրեն՝
կատարելու այդ մեծ գործը:

Թող այդպես լինի:

Իսկ եթե ոչ, բող նրանք ՀԱՅՈՑ ԶԱՎԱԿՆԵՐ չկոչվեն,

բող առհասարակ ԶԱՎԱԿ չկոչվեն:

Մնաս բարո՞վ, ԹՈՆԴՐԱԿ, մենք դեռ կհանդիպենք:

ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ԼԵՇՆԱՇՂԹԱՅԻՑ ՄԻՆՉԵՎ ԶԱՆԳԵԶՈՒՐԻ ԼԵՇՆԵՐ

Հիշո՞ւմ եք, ՍԻՓԱՆ սարի գազաթից ՎԱՆԱ «ծովով» հիանք: Հիմա պետք է քայլենք լիձն արևելքից պատնեշող ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ (ԿՈՏՈՒՐԻ) լեռնաշղթայով դեպի հյուսիս, այնտեղից նորից կրեքվենք արևելք:

Վասպուրականի լեռնաշղթան սկսվում է Մեծ ու Փոքր Մասիսների մոտից, և եթե Հայկական Պարը Մասիսների մոտից գնում է արևմուտք, Վասպուրականի լեռնաշղթան իջնում է դեպի հարավ:

Վասպուրականի լեռնաշղթան մինչև Թոնդրակ ըլրաշարք է, իսկ այնտեղից արդեն դեպի հարավ ձգվում է հիմնական շղթան:

Ես կախենում եմ, սիրելիներս, մոլորվենք այստեղ: Եթե սա Վասպուրական աշխարհի լեռներն են, պիտի մոլորվենք մեր կարուտների, մեր ափսոսանքների, մեր տագնապների բավիղներում: Պիտի ապրենք մեր հեռավոր նախնու՝ Հայկ Նահապետի ահեղի հայրենասիրության և ազատատենչ ոգուն առնչվելու սարսուները: Պիտի նորից զգանք խանդի ու ցավի դաժան մորմոքները: Որովհետև Վասպուրական աշխարհը մեր գանձն է, որը չենք կարողանում վայելել, որովհետև Վասպուրական աշխարհը ևս մեզ է կտակել մեր արյունը, մեր չխամրող հիշողությունը, մեր արարչագործ ՈԳԻՆ, մեր պատմությունը:

Հիշենք և երբեք չմոռանանք:

Հայկ Նահապետը այստեղ է տարել իր մեծ հաղթանակը:

Մարտակառք, լեռնազնաց զինվոր, հետևակ զինվոր

Այդ հաղթանակը մեր ապրելու կամքին ճախրանքի թեր է տվել, ազգի մարմնին ավիշ ներարկել և արյանը բալասան դարձել:

Կասպուրականի լեռներից արևմուտքը է գտնվում Հայոց ծորը, որտեղ ՀԱՅԿԱՐԵՐԻ ամրոցը կառուցվեց Հայկ Նահապետի կողմից՝ ի պատիվ այն Ճակատամարտի, որը նույն նաև հայրեց:

Եթե խորագույնս քննենք ժողովրդի առասպելները և նրանց կապը կյանքի հետ, զարմանալով կզարմանանք և հիանալով կիհանանք այն հմաստուն դատողականության վրա, որով հարուստ է ազգային մտածելակերպը:

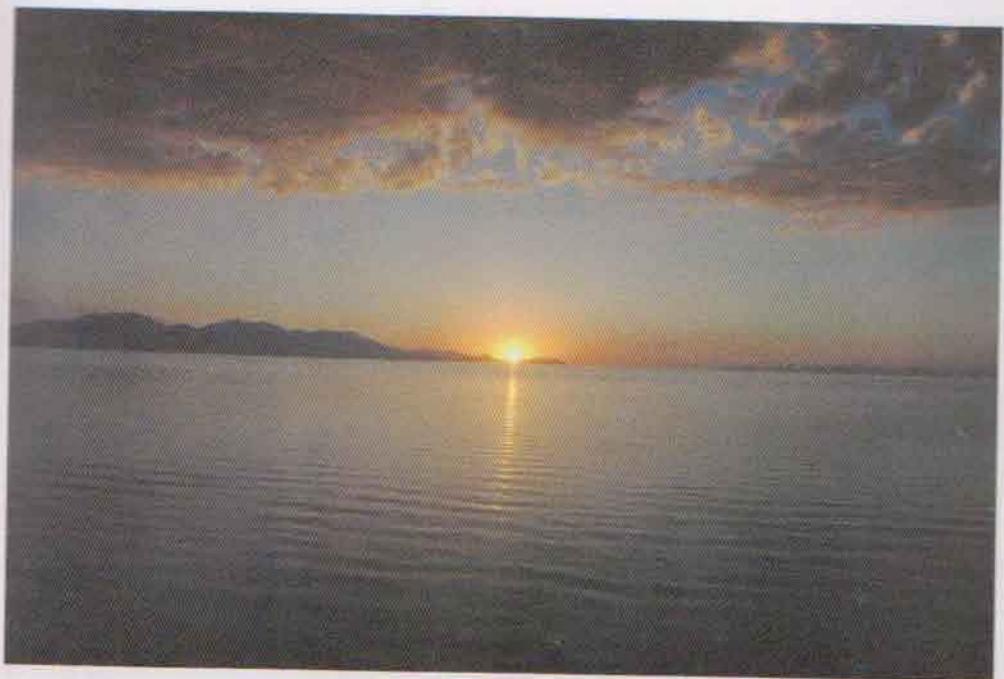
Սիա մեկ օրինակ միայն. Հայոց լեռներն այն հեռավոր, անիմանալի ժամանակներում հուր ու կրակ են ժայթել, մոխիր ու լավա սփռել իրենց լանջերին և հարակից դաշտերին. Այնուհետև բյուր հազարամյակների ընթացքում նրանք հանդարտվել են, նրանց գագաթների բաց երախները լցվել են քաղցրահամ ջրերով՝ վերածվելով լճերի:

Եվ ժողովուրդը, որն ապրում է այդ լեռների ստորոտներին և պաշտում է նրանց իր հավատացյալ և սիրող սրտի ողջ ուժով, նրանց մասին պատմում է իր հրաշալի առասպելները, որոնք այն մշուշապատ ժամանակներում ստվորեցրել են լեռան, կրակի, ջրի և հողի հրական, շոշափելի պաշտամունք:

Նախքան հեռանալը ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ լեռներից բարձրանանք ՎԱՆԱ լճի արևելյան կողմում գտնվող ՎԱՐԱԳԱ լեռը, դիմավորենք վերջալույսն այնտեղ, որպեսզի համոզվենք, թե որքան ճիշտ է նկարագրվել ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ մայրամուտը առասպելում:

Հայոց լճերը նաև լեռների գագաթին

ՎԱՐՍԱՎԱ ԼԵՌ

Արևը վերջալույսին մտնում է ՎԱՆԱ ծովակ, լողանում, մաքրվում է, որպեսզի հանգստանա իր ուղևորությունից: Այդ ժամին արևանուտքի մոտ երևացող շառագույն, մոխրագույն և ծյունագույն ծալ - ծալ ամպերը Արևի անկողնու քողերն ու վարագույրներն են:

Իսկ բուն անկողինը զցված է ծովի հատակին:

Արևը թագավոր է, և Լուսինը՝ թագուիի:

Երբ Արևը ընկողմանում է իր մահճի մեջ և վերջապես քնում, Լուսին թագուիին է ելնում՝ շրջելու և բարիքներ սփռելու ներքնում ապրող արարածների վրա: Նա երբեմն ամոթխածությունից ամպե քող է ծգում երեսին: Աստղերը Լուսին թագուիու նաժիշտներն են...

Եվ եթե աշխատավորն ուշադիր նայի երկնքին, աստղերի գնացքին, պիտի կարողանա ձիշտ ժամանակին կազմակերպել իր աշխատանքը, իր վարն ու ցանքը, իր հունձն ու կալը:

ՎԱՐՍԱՎԱ սարից հրաշալի երևում է արևի ծագելը արևելքից: Նախ լեռան տակից ելնում են տասներկու սևամորթ ծառաներ և լուսեղեն ձիպոտներով ծառագայթածե զարկում են լեռանը:

Լեռը ցածրանում է, և նրան շրջապատող բոլոր սարերը նույնակա խոնարհում են գլուխները: Արևն իր երեսը լվալու ժամանակ, ջուրը ցողելով, սրսկում է սարերին և դաշտերին:

Բոլոր հավերջ վեր են թռչում այդ սրակումից, արթնանում են և իրենց ձայն - մեղեղիով լցնում աշխարհը: Վերջապես բարձրանում է ոսկեգլուխ իրեղեն Արև...

ԿԱՐԱԳԱ լեռը հայտնի է իր վանքերով, պաշտամունքի վայրերով, ծաղիկներով, աղբյուրներով, կենդանիներով...

ԿԱՐԱԳԱ լեռն առասպելական, հինավուրց ժողովրդի կյանքի ու հերոսամարտերի, կենցաղի ու պայքարի ճշմարիտ վկա է...

ԶԱԳՐՈՍ

Հսկա Եղջյուրներով վիշապ էր ԶԱԳՐՈՍԾ: Չգիտես ինչու, նա բոլորովին չէր սիրում **ՏԱԿՐՈՍԻՆ**, այդ պատճառով որոշում է նրան ոչնչացնել և կռվի է ելնում նրա դեմ: Կրիվ տեղի է ունենում ՀԱՔՅԱՐԻ մոտ:

ՏԱԿՐՈՍԾ ավելի ուժեղ է լինում: Նա այնպես է հարվածում ԶԱԳՐՈՍԻ ճակատին, որ նրա Եղջյուրները պոկվում են:

Մի Եղջյուրը թռչում, ընկնում է հեռու, ցցվում գետնի մեջ և դառնում **ՄԱՍԻՌՈՒ** լեռը, իսկ մյուսը՝ թռչում, խրվում է **ԱՐԱՐԱՏԻ** կողք: **ԶԱԳՐՈՍԾ**, հարվածից շշնած, մեջքը դեմ է տալիս **ՏԱԿՐՈՍԻ** ԱՌՆՈՍ և ԱՐՏՈՍ գագաթներին:

Բարկացած **ՏԱԿՐՈՍՆ** այնպես ուժգին է խփում նրա մեջքին, որ մի մեծ ծոր է բացում, որտեղից սկսում է հոսել **ԶԱԳՐՈՍԻ** արյունից առաջացած **ԶԱՐ** գետը, որը, սակայն, անուշ ջուր ունի:

ԶԱԳՐՈՍ

ՏԱՎՐՈՍԻ այդ հարվածից նոր լեռներ են բարձրանում ու բաժանում իրարից ԶԱԳՐՈՍԻՑ հոսող ջրերը։ Ասում են, որ ԶԱԳՐՈՍԻ փորոտիքի աղի ջրերից է գոյացել ՎԱՆԱ լիճը...։

Այս առասպելը նույնպես լեռների և հայրենի լեռնաշխարհի ջրերի հզոր պաշտամունքի արտահայտումն է։ Այն սերտ աղերս ունի ժողովրդական հավատալիքներում հիշատակվող վիշապների մասնակցությամբ և բնության տարերային հզոր ուժերի օգնությամբ կամ միջնորդությամբ երկրի վրա կատարվող վերափոխումներին։ Այդ են վկայում բարձր լեռներում, աղբյուրների կամ գետերի ակունքներին դրված բազմաթիվ ծկնանման վիշապների քանդակները։ Զրային հավատալիքի խորհրդանիշ վիշապի ամենացնցող վկայությունը ԶԱԳՐՈՍ և ՏԱՎՐՈՍ լեռների, ԶԱՐ գետի և ՎԱՆԱ լճի առասպելն է։

ԶԱԳՐՈՍԻ լեռներից ԱՂԲԱԿԻ լեռներով հասնենք մինչև ՌԵՏՈՒՆՅԱՑ և ՄՈԿԱՑ լեռները։

ԱՌՆՈՍԻ և ԱՐՏՈՍԻ մոտ հիշենք, որ սրանց գագաթների վրայով է անցել Նոյի տապանը, որոնք, անտեսելով Նոյի խնդրանքն ու արցունքները, ապաստան չեն տվել՝ ստիպելով Նոյին տանել իր տիսրաթամիծ հոգին մինչև ՄԱՍԻՒՍ։

ՌԵՏՈՒՆՅԱՑ և ՄՈԿԱՑ լեռներից վերջին անգամ հիանանք ՎԱՆԱ լճի մայրամուտով և բարձրանանք ԶԱՆԳԵԶՈՒՐԻ լեռները։

ԱՅՈՒՆՅԱՑ ԼԵՇՆԵՐ

ԶԱՆԳԵԶՈՒՐԸ Փոքր Կովկասի ամենից բարձր լեռնաշղթան է: Նշանավոր են երկու՝ ՈՐՈՏՍՆԻ և ՍԻՒԻՍՆԻ լեռնանցքները: Առաջինով կարելի է գնալ Վայք, Վայոց ձոր, Երկրորդով՝ Սիսիան, իսկ Սիսիանից՝ Նախիջևան:

Ասում են՝ ԶԱՆԳԵԶՈՒՐԻ լեռների կիրճերում, սարավանդներում, լանջերում շատ գյուղեր են եղել, որոնք պարտադիր մեկ կամ երկու եկեղեցի են ունեցել: Լուսաբացին գրեթե միաժամանակ դողանջել են բոլոր գյուղերի բոլոր եկեղեցիների զանգերը, և ԶԱՆԳԵԶՈՒՐ աշխարհը լցվել է արևածագի հրաշքով և զանգերի ծայն - մեղեղիով: Այս պատճառով երկիրն անվանել են ԶԱՆԳԵԶՈՐ:

Ասում են՝ Որոտանի կիրճամերձ բարձունքի վրա Տաթևի վանքը կառուցելուց հետո զանգակատանը մի մեծ զանգ են կախել:

Այդ զանգի ծայնն այնքան ուժեղ է եղել, որ երբ դողանջել է, լսվել է ողջ գավառի լեռներում ու ձորերում:

Ասում են, որ երբ վտանգ է սպառնացել թշնամու կողմից, այդ զանգը դողանջել է հատուկ կերպով և զգուշացրել ողջ գավառի բնակիչներին: Զանգի տագնապին հաղորդակից դառնալով՝ մյուս գյուղերի եկեղեցիների զանգերը ևս միացել են նրա դողանջին, և գավառը ոտքի է կանգնել, կրվել թշնամու դեմ, դուրս շարտել նրան:

Այսպես անպարտելի է մնում ԶԱՆԳԵԶՈՒՐ մինչև Լենկթեմուրի արշավանքը: Ինչ - որ մի գյուղում՝ ինչ - որ մի կտուրի տակ՝ սրբազն թռնի մոտ, ծնվել է դավաճանը: Այդ մասին ոչ ոք չի իմացել, նույնիսկ հարազատ մայրը, որն անքուն գիշերներ է լուսացրել նրա սնադի մոտ՝ չիմանալով, որ սնում է դավաճանի: Այս դավաճանը զալիս ներկայանում է Լենկթեմուրին և հայտնում. «Քանի դեռ գյուղի գլխին գտնվող վանքի մեծ զանգը կա, դու չես կարող գրավել այս երկիրը»:

Լենկթեմուրը պատասխանում է. «Գնա՞, զանգը վառի՞ր, փչացրո՞ւ, քեզ շատ ոսկի և իշխանություն կտամ»:

Դավաճանն այդպես էլ անում է: Լենկթեմուրն անցնում է Արաքսը: Վանքի զանգահարը չի կարողանում փչացած զանգից ծպտուն անգամ հանել: Լենկթեմուրը գիշերով գրավում է ողջ գավառը, սրի անցկացնում մարդկանց, որոնք մեռնում են՝ զարին-

րանքով մտածելով, թե ինչու չհնչեց զանգը...

Չանգը զ՞ւր էր, զանգը զ՞ւր...

Ասում են՝ այս դեպքից հետո գավառի անունը ԶԱՆԳԻՉՈՐԻՑ դառնում է ԶԱՆԳԵԶՈՒՐ:

Մեկ ուրիշ պատմություն ևս, որը հիշվում է մինչև այսօր: Ասում են՝ շատ դարեր առաջ Հայոց Արտավազդ թագավորը հրոմեական զորքերից իր գանձերը փրկելու համար հրամայում է դրանք թաքցնել ԲԱՂԱՑ աշխարհի լեռներից մեկում:

Գանձերը պահպանելու համար նոյն լեռան վրա նա կառուցում է մի ամուր բերդ: Սրա պատերի տակ հրոմեական զորքերի և մի խումբ հայ քաջերի միջև տեղի է ունենում արյունահեղ կրիվ:

Թշնամին գրավում է բերդը, ավերում, բայց գանձերը չի գտնում: Դրանից հետո էլ շատ նվաճողներ են զալիս, բայց ոչ մեկին չի հաջողվում գտնել գանձը: Եվ լեռն այդ գանձերի պատճառով կոչվում է ԳԱՆՉԱՍԱՐ:

Զանգեզուրի ծորերում և լեռնալանջերին անթիվ քանակությամբ, անթիվ տեսակների և գույների ծաղիկներ կան՝ այնքան սքանչելի, որ քայլել նրանց միջով, ըմբուշնել նրանց բուրմունքը նշանակում է առնչվել դրախտի երկրային պատկերի հետ:

Գարուն

Ասում են՝ այս բուրմունքն է պատճառը, որ Երկնքի փերիները, իջնելով իրենց Երկնային ապարանքներից, բնակություն են հաստատել ԶԱՆԳԵԶՈՒՐԻ լեռների բարձր Ճեղքերի ու քարանձավների մեջ:

Եթե սարերում Երկինքը թխառում է, նրանք՝ այդ

փերիները, դուրս են գալիս և եթե լեռներում մոլորված մի պատանու են հանդիպում, կայծակեղեն թրերով կռվում են մինյանց դեմ: Հաղթողը խլում է պատանուն մյուսներից և տանելով իր հետ՝ ամուսնանում է:

Երկրային դրախտի ծաղկառատ ճամփաներով Եկեղեց բարձրանանք ԶԱՆԳԵԶՈՒՐԻ գագաթները:

Արևելքում ԶԱՆԳԵԶՈՒՐԻ լեռնաշղթայից ճյուղավորվում են ԲԱՐԳՈՒՇԱՏԻ և ՄԵՂՐՈՒ լեռնաշղթաները, արևմուտքում՝ ՎԱՅՐԻ լեռնաշղթան: Սրանց բարձր գագաթներն են ԿԱՊՈՒՏՁՈՒՂՋԸ՝ հավերժական ծյան շերտով, Հայոց աստվածահոր՝ ԱՐԱՄԱՉԱԿԱՐ, կրող գագաթը, ԲԱՂԱՑՍԱՐԸ, ԱՐԱՄԱՍԱՐԸ, ՆԱՀԱՊԵՏԸ, ԳՈԳԻՆ, ԵՐՆԵԶԱԿԸ, ԳՈՂԹԱՆԸ... և ԽՈՒՏՈՒՓԸ՝ իր նվիրական գագաթով:

Հիշենք, որ Եղել ենք այս կողմերում, բարձրացել նրանց ծաղկառատ լանջերով, վիհերից դեպի գագաթները սողացող ընդամենը մի ոտքի տեղ արահետներով, նայել նրանց միջին անդունդների ու ծմակների խորքը, թափառել նրանց անտառներով, հաղթահարել զարիթափ կտրվածքների ահասարսութ Ելեջները, քարուքաները, հասել մինչև նրանց գագաթներին մերձ ծյան շերտերին ու այնտեղից ներքև բացված աշխարհի գեղեցիկ պատկերին ի տես ընկումվել ոգեղեն կյանքի սարսուռների մեջ:

Իսկ ԽՈՒՏՍՈՒՓ լեռան գագաթից քիչ ներքև իջնելով՝ ծնրադրել ենք Մորազան աղբյուր կամ Սուրբ Չուր ակին և Ճաշակել իրոք դրախտային ընպելիքը:

Մեր պատմիչներից մեկի մատյանում կարդացի, որ Խուստուփի գագաթամերձ հարթության վրա եղել է Մորազան աղբյուր, և երեք հազար տարի առաջ այնտեղ մեծ շուրջով և ուրախությամբ տոնվել է Աստղիկ դիցուհու տոնը՝ **ԿԱՐԴԱՎԱԾՈՅ**:

Մտածեցի՝ հնարավոր է, որ այդ աղբյուրն այժմ էլ գոյություն ունենա՝ որպես հազարամյակների վկա և ականատես:

Որոշեցի անձամբ ստուգել: Բարձրացա ԽՈՒՏՍՈՒՓ:

Եվ պարզվեց՝ կա այդ աղբյուրը մինչ այժմ, և նա Մորազան աղբյուրից պարզապես դարձել է Սուրբ Չուր, որտեղ մինչև հիմա էլ ուխտի է գալիս Սյունիքի ժողովուրող հատկապես Վարդավառի օրերին:

Մեծ թվով մատաղ է գենվում Խուստուփի գագաթի դիմաց: Բայց միշտ կարևոր մանրամասնություն. մատաղը գենում են այնտեղ, բայց այնտեղ կրակ չեն վառում և այնտեղ չեն եփում մատաղը, այլ իջնում են ներքն՝ ծորը, որտեղ վեր խոյացող, կարծես Հայոց կառուցման աստված Տորք Անգեղի եղունգներով հղկված մի մեծ գրանիտե քարաժայութակ, որի ճեղքերից բխում են սառնորակ ջրեր:

Մարդիկ, այդ ճեղքերի մեջ եղեգնի սնամեջ ցողուն անցկացնելով, դարձել են աղբյուրներ:

Յոթ աղբյուր:

Այսպես ուրեմն, չմոռանանք նորից երկրագություն տալ Հայոց նախնիների հնավանդ պաշտամունքին՝ լեռան ու ջրին:

Կա առասպել Սրբազն լեռան և Սրբազն ջրի մասին:

Թե հատկապես Հայոց աշխարհի որ լեռան կամ ջրի մասին է, հնարավոր չէ պարզել, բայց էությունը սա է. իին աստվածների կաձառում էր ապրում ՆԱՐԾ՝ ջրերի մեծ աստվածուհին՝ գետերի աստված ԱՐԱԶԻ չքնաղ դուստրը (որի անունը, ի դեպ, մնացել է մեր ԱՐԱ գետի վրա): Նար, Ծովինար:

Մի օր տեսնում է Սրբազն լեռը չքնաղ Նար - Ծովինարին և անչափ սիրելով նրան՝ փախցնում է արևի լուսից, տանում պահում իր անթափանց ու խոր ընդերքում և հսկա վիշապօձին պահպան կարգում դռանը:

Կատաղի խանողվ Սրբազն լեռը բանտում է Նար - Ծովինար աստվածուհու՝ արևի դեմ ազատ խայտալու իրավունքը...

Հիշենք այն բոլոր պատումները ջրի ակը պահած վիշապօձերի մասին, զրույցները, որ նրանց կերակուրը ջահել, գեղեցիկ աղջիկներն են եղել, իսկ զուրն ու այդ օրիորդներին ազատողը՝ լուս աշխարհից այնտեղ հայտնված պատանի հերոսը:

Հիշենք նաև այն քարե հսկա ձկնակերպ վիշապներին, որոնց ժողովուրդը կանգնեցնում էր լեռներից բխող ակնաղբյուրների մոտ...

ՎԻՇԱՊԱՍԱՐ

ՎԻՇԱՊԱՍԱՐ գտնվում է Զանգեզուրի լեռնաշղթայի հարավարևմտյան փեշերին՝ Գիլան և Երնջակ գետերի ջրբաժանում՝ Նախիջևան քաղաքից մոտ 20 կիլոմետր արևելք:

ՎԻՇԱՊԱՍԱՐ նախիջևանցիների սրբազն լեռն է:

Ազգագրագետ, բանասեր, լրագրող և բանաստեղծ Արտակ Վարդանյանի «Արմատներ» անչափ հետաքրքիր գրքում ՎԻՇԱՊԱՍԱՐԻ մասին ժողովրդական զրույցներից մեկը պատմում է. թե ինչպես, երբ երկիրը ծածկված էր ջրով, Նոյյան տապանը գիշերը լողալիս դիպել է այս լեռանը: Հարվածն այնքան ուժեղ էր, որ լեռը բաժանվել է երկու մասի: Նոյը վրդովված անիծել է, և լեռը դարձել է օծ ու վիշապի բնակատեղի: Բանն այն է, որ այս լեռը հսկապես շատ նման է երախը բաց քարացած վիշապի...

Ահա այս նմանությունից են առաջացել ժողովրդական քազմակիվ ավանդապատումները:

Եկեր Արտակ Վարդանյանի ուղեկցությամբ այցելության գնանք ՎԻՇԱՊԱՍԱՐԻն, որի գագաթը, ճիշտ է, սուրսայր ժայռեր

Են, սակայն լանջերին, ինչպես վկայում է «ԱՐՄԱՏՆԵՐ» գրքի հեռինակը, «գարունը փոռում է թավշագորգ կանաչ...»:

Մտովի նատենք այդ սրանչելի կանաչ թավշագորգին, որպեսզի ես ձեզ պատմեմ ավելի հին մի առասպել, որը պատմվել է հնագույն մեր հայրենիքում մեր նախնիների կողմից:

Հայերը վաղնջական ժամանակներում պաշտում էին հեթանոս աստվածներին. նրանցից մեկն էլ Վահագն էր:

Մի օր երևի ես ձեզ կպատմեմ բոլոր հեթանոս աստվածների մասին:

Հետաքրքիր է: Ինչո՞ւ. որովհետև այդ աստվածների էությունը իր ներսում իրավես խոտանում է հայ ժողովողի բնավորությունը:

Բայց հիմա խոսքը Վահագնի մասին է:

Գողթան գավառի գուսանների բանաստեղծական մի քանի հնագույն պատառիկ է հասել մեզ: Նրանցից մեկը պատմում է Վահագնի հրաշալի ծնունդի մասին.

«Երկներ երկին, երկներ երկիր,
Երկներ և ծովը ծիրանի,
Երկն ի ծովուն ուներ և ըզկարմրիկն եղեգնիկ...
Ընդ եղեգան փող ծո՛խս ելաներ,
Ընդ եղեգան փող բո՛ց ելաներ,
Եւ ի բոցոյն վագեր խարտեաշ պատանեկիկ:
Նա հոր հեր ուներ,
Բո՛ց ուներ մորոս,
Եւ աշքունքն էին արեգակունք:

Վահագնի ծնունդին մասնակցում էին և Երկնքը, և Երկիրը, և ծիրանի ծովը, և շիկակարմիր եղեգնիկը: Կարծես ողջ տիեզերքն էր մասնակցում աստծոն ծննդին և սրբագործված չորս տարրերը՝ օդը, հողը, ջուրը, կրակը:

Այսպես ծնվել է այն աստվածը, որից քաջություն էին խնդրում թագավորները, որովհետև նա ռազմի, պատերազմի ու հաղթության աստվածն էր. «Քաջութիւն հասցէ ձեզ ի քաջն Վահագն»:

Վահագնը պաշտվում էր նաև որպես արևի աստված:

Կահագնի հրաշալի ծնունդը ինքնին այդ է վկայում. «աչքունքն էին արեգակունք»: Կահագնի խորհրդանիշը ՀՌԱԾ մոլորակն էր, որին հայերը հնագույն ժամանակներում կոչում էին Ատրահետ՝ Հուրիեր: Հիշենք երգի այս տողերը նույնաբես. «Նա հուր իեր ուներ, բոց ուներ մորուս...»: Հրացայտ, բոցակեզ, արեգակնային կենսատու լույսի մարմնացում, նաև ամպրոպային ու կայծակնացայտ Կահագնը չարի ու խավարի դեմ մարտնչող աստված էր, խավար, որի ընդերքում վիստում էին վիշապները՝ չար ուժերի հզոր մարմնացումները:

Կահագնը կռվել է այդ վիշապների դեմ ու հաղթել, այդ իսկ պատճառով Վիշապաքաղ պատվավոր ու հերոսական անունը, որը Հայոց իին ու նոր ըմբռնումներով նշանակում է վիշապ հանող, վիշապին վերև քաշող կամ ժողովող, վիշապ քաղիանող:

Այսինքն՝ ինչպես անպիտան խոտերն ու բոյսերն են քաղիանում, նետում, այնպես էլ՝ աշխարհի երեսից չարի մարմնացում վիշապներին, որոնք ներկայացնում էին թևավոր օծի կերպարանքով կամ որպես մութ, թանձր և ամպով պարուրված պտտահողմ, որն իր հրեղեն շնչով և ամպերի ծխով է լցնում երկինքը:

Վիշապը երկրածին է, որ կռվի է ելնում երկնքի դեմ: Կատաղի գալարվող վիշապից են ծնունդ առնում բոլոր չար հողմերը:

Հայոց հեքիաթներից քաջ ծանոթ երեքից մինչև հարյուրգիշամի վիշապների աչքերից ու երախներից ժայթքող կրակ ու բոցը, թունավոր շղգին ամեն ինչ այրում, մոխրացնում է շրջապատում:

Նա մերթ բառաչում է կատաղի ցույի նման, մերթ մոնչում առյուծի պես, մերթ դաժան, ականջ ծակող սուլոցներ արծակում:

Այս թևավոր վիշապները երբ մեծանում են, այնքան վտանգավոր են դաշնում, որ կարող են կործանել ողջ աշխարհը: Ահա այդ ժամանակ էլ հայտնվում է Կահագնը և երկրից ձգել - քաշելով՝ երկինք է հանում կատաղի գալարումներով դիմադրող, հուր ու բոց ժայթքող թևավոր վիշապին, բռնելով նրան արկի դեմ՝ մոխրացնում, ոչնչացնում կամ կործանում է իր կայծակեղեն թրով: Դրանից հետո բացվում են երկնքի ու երկրի ջրերի ակունքները, և պտղաբերող անձրևը թափվում է հողին:

Ահա այս ՎԻՇԱՊԱՍԱՐ լեռն այն վիշապներից մեկն է եղել, որին Կահագնը, իր կայծակեղեն թրով սպանելով, թողել է տեղում. այն Ճեղքված գլխով քարեղեն վիշապ է: Այս վիշապները նաև նրանք էին, որոնք Հայոց իին հավատալիքներում փակում

ՎԻՇԱՊԱՍԱՐ

Եին ջրերի ակունքներում բխող աղբյուրները և ծարավից հրդեհվող մարդկային հոգիներից զոհ էին պահանջում չքնաղ կոյսեր՝ զոհ մի քանի շիթ տալու հանար ծարավից պապակած մարդուն, հողին ու անասունին:

Վահագն աստծոն էությունն է Հայոց դիցարանական երևակայության արգասիք հերիաթների այն հերոսների էությունը, որոնք, սպանելով աղբյուրի ակունքը բանտած վիշապին, ազատում են նրան զոհ տարված կոյսին: Ինքը՝ Վահագնը, այդպես կատաղի մի վիշապի դեմ կովելով և հաղթելով, ազատել է սիրո չքնաղ աստվածուիի Աստղիկին, որի սքանչելի էության մեջ մարմնավորվել է նաև Նարի՝ ջրերի հնագույն դիցուիու էությունը: Եվ ազատելով Աստղիկին՝ Վահագնը ազատություն է տվել պտղաբերող ու կենարար զոհին: Չնոռանանք ասել, որ Աստղիկը դարձել է Վահագնի սիրելի կինը:

Ազատություն կենաց ջրին...

Վարդավառն ազատագրված Աստղիկի ու ազատագրված ջրերի պատվին է տոնվել... Աստվածուիու ճանապարհին Վարդեր էին սփռում ու ուրախությունից խենթացած ազատորեն հոսող ջոհ տեսքից՝ նրա կենարար շիթերով միմյանց էին ցողում:

...Վիշապասարն էլ ունի անուշ ու սառնորակ ջոով իր աղբյուրը: Այն գտնվում է լեռան հյուսիսային մասում:

Մինչ նորից մտովի կշարունակենք մեր ճամփորդությունը Հայոց մյուս լեռներով, հագեցնենք մեր ծարավն այս լեռան աղբյուրի ջոով:

Նախիջևանցիները, որտեղ էլ որ ապրելու լինեն, կարոտում են այս առատաբրուխ ջրերը և հավատացնում, թե իրենց կարոտի այս աղբյուրն անմահական է:

Վիշապասարը նրանց համար խորհրդանիշ է:

Կարոտի խորհրդանիշ:

ԲՅՈՒՐԱԿՆԵԱ լեռներից սկսած՝ ես պատմում եմ անմահական ու սրբազն աղբյուրների մասին և դեռ պիտի պատմեմ այնքան, որ ջրի պաշտամունքը ծեր սրտերում դառնա ծշմարիտ և բնական... Այդ ժամանակ նոյնիսկ ծեր բնակարաններում ծորակներից հոսող ջուրը ծեզ համար կդառնա անսահման ուրախության առիթ... Պաշտելով այս ամենը՝ բնավ չի նշանակում տուրք տալ հեթանոսությանը, այլ արժանին հատուցել Արարիչ - Աստծոն ստեղծածին:

Զանգեզուրի հարավում նրա մի ճյուղը կազմող ՄԵՂՐՈՒ ողջ լեռնաստանը արևի պաշտամունքի հետքեր ունի պահած իր էության մեջ: Այս երկրում ապրող իին հայերն իրենց բնակավայրերը կնքել էին Արև աստծո բազմաթիվ անուններով, նախ՝ ամբողջ գավառը Արևիք՝ որպես տուրք մեծ պաշտամունքին, ապա՝ Ծվանիձոր, որը հազարամյակներ առաջ Արարատյան թագավորության Ծիվինի - Արև աստծո դիցարանն է եղել: Մինչև հիմա ապրում է Ծիվանիձոր գյուղը: Որքա՞ն իին է, երե՞ք, թե՞ չորս հազար տարեկան: Ծիվինի - Արև աստծո տիկնոց՝ ՏՈՒՇՊՈՒԵՅԱ աստվածուհու հիշատակն է մնացել բարձր լեռներում ծվարած Տաշտուն գյուղի վրա... Վաղնջական ժամանակներից բնակատերիներից շատերի անունները մնացել են մինչև այժմ, իսկ գավառի ԱՐԵՎԻՔ անունը ժառանգեց մի գյուղ միայն...

Փոխեց գավառն իր Արևիք անունը Մեղրիի, որը նորից Արև աստծո անուններից մեկի՝ ՄՀԵՐԻ փոփոխված անունն է: Վերջապես լեռների մեջ կորած Վահրավար շենում Արև աստծոն զոհասեղանն է եղել: Մարդը նախքան իր արդար աշխատանքին ծեռք զարկելը՝ դեռ աղամամութին, դեմքը դարձրած դեպի արևելք, սպասում էր արևագալի հրաշքին ցնծուն բացականչությամբ. «Վահե՛, Վահե՛...»: Եվ քանի որ ԱՐԵՎԻՔԸ և ԳՈՂԹՆԸ միասնական մի գավառ են եղել Վաղնջական ժամանակներում, ուրեմն և Արև աստծո հրաշալի ծմնդի երգը Գողթան երգիչների կողմից այս կողմներում է հորինվել: Հրամեշտ տանք ԶԱՆԳԵՉՈՒՐԻ ԼԵՌՆԵՐԻՆ և գնանք ԱՐՑԱԽ:

ԱՐՑԱԽԻ ԼԵՌՆԵՐ

ԱՐՑԱԽ. Աստծո արարչագործության սկզբից Հայոց երկիր էր ու հզոր, քաջազուն ցեղի Հայրենիք, որը հույն պատմագիր Ստրաբոնի վկայությամբ «պատերազմների ժամանակ հանում է մեծաքանակ հեծելազոր»: ԱՐՑԱԽԸ լեռնային արագահոս գետերի ու գետակների հայրենիք է, նաև՝ անտառաշատ, որի շնորհիվ կոչվել է «Մայրաստանիկ Արցախ», «Թանձրախիստ մայրիսն Արցախոյ»: Բայց խոսքը հիմա ԱՐՑԱԽԻ լեռների մասին է:

Որպեսզի կարողանանք հաղթահարել լայնահուն և բացազատ լեռնագոգերին ու հովիտներին հաջորդող անձուկ ու անդնդախոր կիրճերը և կարողանանք հասնել լեռնագագաթներին, համբերատար ու դիմացկուն ավանակ, ջորի կամ արցախյան ցեղի հաստատքայի ձի հեծած՝ պիտի բարձրանանք զարթափ Ճանապարհներով, որոնք անցնում են ուղղաբերձ լանջերով դեպի վեր:

Մենք ուստավորներ ենք և գնում ենք ուխտի ԱՐՑԱԽԻ ԼԵՌՆԵՐԻՆ, որովհետև այդ հզոր լեռնակուտակումների մեջ չկա մի լեռնագագաթ, որի կատարը չինի բնակավայր գերբնական ուժերի, որոնք, ի դեպ, ըստ ժողովրդական հավատամքի, չափազանց բարյացակամ են տրամադրված իրենց երկրագործների հանդեպ: Արցախում ճամփորդելիս կհանդիպենք բերդերի՝ շինված քարաժայրերի գլխին: Այդ բերդերին որպես խրամատ ծառայում են խոր անդունդները, որոնց միջով հոսող գետակները պտույտներ են գործում քարաժայրերի շուրջը:

Անտառների թափուտներում կհանդիպենք կորած ապարանքների, եկեղեցիների, գյուղերի, հանքերի:

Քարձը ու հզոր ՄՈԱԿ լեռն առանձնապես է ընդգծվում Արցախյան լեռնազանգվածների մեջ:

Երկու վտանգավոր ու զարթափ գալարապտույտ արահետներով՝ հոտավետ խոտ ու ծաղկի միջով, հասնենք բարձունքում ցցված լերկ ժայռերին, փոքրիկ, շատ փոքրիկ հարթակին՝ ցանկապատված մեծ քարերով (որ հանկարծ մարդու ոտքը չսահի

ցած՝ դեպի անդունդը), և Երկրապագենք այդ փոքրիկ հարթակում դրված սպիտակ փոքրիկ խաչքարին:

Հարթակի ելքերից մեկի մոտ ջրհոր կա: Ամռան ամենաշոգ օրն անգամ սառը ջուր և նույնիսկ ծյուն կա այնտեղ: Ասում են՝ դեղ է հիվանդին: Վայելենք այդ ջուրը և նախքան իջնելը Մռավից հայցը ձգենք չորս դին բացվող զնայլելի տեսարաններին:

Որտեղից է ստացել իր անունը ՄՌԱՎ լեռը:

Ավանդությունը պատմում է, որ հեռու - հեռավոր ժամանակներում, երբ օտար թշնամին գալիս է ստրկացնելու Արցախը, Մռավ անունով հայ իշխանն իր մարդկանցով ամրանում է այս լեռներում և դիմադրում: Թշնամին բազում անգամ շատ է լինում Մռավի քաջերից, բայց այդ քաջերն իրենց զորավարի հետ ջարդութչուր են անում թշնամուն, իսկ ողջ մնացածներին էլ վտարում Հայոց սահմաններից:

Սակայն կռվի ժամանակ զոհվում է քաջ Մռավ իշխանը, և ի երախտագիտություն նրա հիշատակի և ի պատիվ նրա՝ այդ օրվանից լեռը կոչվում է նրա անունով՝ ՄՌԱՎ:

Ինչպես Հայոց շատ լեռներ, այնպես էլ Մռավը առաջնության համար վիճել ու կռվել է ուրիշ լեռների հետ: Պաշտվող լեռների շարքում Մռավը վերջիններից չեղ:

Մռավ լեռը հեռվից խիստ սրածայր է երևում, բայց նրա գագաթը տափարակ է և բավական մեծ մակերես ունի:

Այնտեղ կա երկու գերեզման, որոնք ուխտատեղի են: Սրանք ճգնավորների գերեզմաններն են՝ ահօԵլի մեծության շիրմաքարեռով: Այդ քարերը լեռան գագաթ բարձրացնել ու գերեզմանների վրա դնել կարող էին միայն հսկաները: Մռավի ծերպերում, գագաթներում, անդունդներում և դեպի վեր սողացող արահետ - բավիղներում, մթին քարանձավներում և ժայռեղեն ընդերքից բխող աղբյուրներում հերոսական իրապատում դեպքերի հիշողություններ կան պահված:

Մռավի գագաթից ողջույն տանք ՄԵԾ ՔԻՐՍ և ՓՈԶԲ ՔԻՐՍ լեռնագագաթներին և իջնենք դեպի ՂԻԶԱՓԱՅՏ, և հաղթահառե՛ - լով նոյն դժվարությունները՝ բարձրանանք դուրս ցցված լերկ ժայռերով պսակված գագաթը, որտեղ ամենաբարձր տեղում կանգնած է փոքրիկ եկեղեցին...

Նկատեցի՞ք, որ բոլոր լեռներում, որ անցանք, ամենաանհավանական տեղերում՝ ծերպերի և անդունդների եզրերին, գագաթներին, բազմաթիվ եկեղեցիներ, խաչքարեր և սրբավայրեր կան:

Բայց ինչո՞ւ է արցախի հայր եկեղեցին կառուցել լեռան կատարին, որտեղ ջուր չկա: Ջուրը լեռան ստորոտում է միայն:

Եկեղեցին կառուցելու համար ի՞նչ տառապանքներ և դժվարություններ են հաղթահարել կառուցողները. այդ ի՞նչ սրբազն

հավատ, ու ի՞նչ խնկարկում է եղել այդ հավատին, որ այդպիսի բարձրության վրա՝ Երկնքին այդքան մոտիկ են կառուցել Աստծո տունը:

Եվ պատկերացնում եք՝ ներքեւում գտնվողներն ինչպիսի՝ աստվածահաճ զգացմունքների մեջ են մխրճվել, երբ լսել են Երկնքից հնչող զանգահարությունը. երբ աճակերն են իջնում ու ծածկում Դիզափայտ լեռան զագաթն ու նրա վրա բազմաժ փոքրիկ եկեղեցին, թվում է, թե զանգահարությունը Երկնքից է հնչում: Վարդապատի օրն ուխտի էին զալիս այստեղ և շքեղորեն, մեծ խանդավառությամբ տոնում էին սիրելի տոնը: Բայց այստեղ ուխտի էին զալիս նաև ուշ աշնանը ու վաղ գարնանը:

Գալիս էին Երկրպագելու նաև անհայտ ճգնավորների գերեզմաններին, հատկապես մի մեծ գերեզմանաքարի, որի տակ կանայք փորփորում էին հողը, ցորենի կամ գարու հատիկներ փնտրում: Եթե ցորեն էին գտնում, տղա պիտի ունենային, եթե գարի՝ աղջիկ: Այս ցորենի ու գարու մասին ահա թե ինչ է ասվում Հայոմավուրքներից մեկում:

Երբ հոները գրավում են Արցախը, գերեվարում են Հայոց տառերը ստեղծող Մեսրոպ Մաշտոցի աշակերտներից շատերին, որոնց հետ է լինում նաև Թագուհի անունով անվանի տիկինը: Հոների գորավարը, շլացած նրա գեղեցկությամբ, ուզում է նրան բռնի իր կինը դարձնել: Սակայն տիկինը ըմբռստությամբ մերժում է նրան և որպես պատիժ՝ բզկտվում: Գիշերը նրա արյան հետքերը և մարմնի մասերը, այսին - այնուն ցրված, սկսում են պայծառ լուս արձակել: Այս հրաշքից զարիւրած՝ գորավարն իր երկու որդիների ու ռազմիկների հետ միասին քրիստոնեություն է ընդունում: Ինանալով այս՝ հոների արքան հրամայում է զիխատել նրանց: Զորավարի երկու որդիներին հաջողվում է փախչել, բայց արքայի զինվորները լեռան զագաթին հասնում են նրանց, սրախողին անում, ապա, դիերը փայտերի նման ցորենի ու գարու դեզերի վրա դնելով, այրում: Ասում են՝ ահա այսպես լեռն ստացավ ՂԻՉԱՓԱՅՏ, և զավառը ՂԻՉԱԿ անունները:

Ասում են, որ հողում նինչև կիմա պահպանվել են ցորենի և գարու հասկերից թափված հատիկներ:

ՂԻՉԱՓԱՅՏԻ զանգակատան զանգը դողանջում է՝ մեր հոգիները լցնելով անուշ հիշատակներով...

Եվ Դիզափայտի դողանջին արձագանքում են Թարթառ գետի վտակ Վաղահասի մոտ՝ ՀԻՆ ԳԱՅԼ կոչվող լեռան զագաթին,

ԿԱՀԵ անունը կրող երկու զանգակատների զանգերը: Ինչո՞ւ են քրիստոնյա զանգակատները կոչվում Վահե, որ խորհրդանշն է ծագող արևի, Արա, Շիվինի, Վահագն և Միեր աստվածների:

Ասում են, որ Եթե երաշտի ժամանակ նրանցից մեկը ջրեն, անձրև կգա, իսկ Եթե մյուսի մոտ անձրևի ժամանակ կրակ վառեն, կծագի արևը: Մի՞թե այս բարձունքը ևս Եղել է արևի պաշտամունքի վայր, գուց նաև՝ ջրի... Եթե Վահագնը պաշտվել է այստեղ որպես արևի, կրակի, կայծակի խորհրդանշ, անշուշտ, նրա դիցուիհն՝ սքանչելի Աստղիկը՝ ջրերի չքնաղ տիրուիհն՝ ավելի հին՝ Նար - Ծովինար ջրերի աստվածուին փոխանորդը, նույնպես պիտի պաշտվեր իր ամուսնու հետ միասին...

Ուրեմն նորից՝ լեռ - կրակ, լեռ - ջուր, լեռ - հող, լեռ - երկինք կամ կրակ - արև, ջուր - երկինք...

Եվ այսպես՝ մինչև Քրիստոսի խաչի հաղթանակը:

ԱՐՑԱԽՅԱՆ լեռնազանգվածում ևս չկա մի զագար, որը սրբազն կամ սուրբ չի իմանալ և չպաշտվի:

Եթե այդ զագաթներին զանգակատուն չկա, ապա զարդարանդակված խաչքարեր ունեցող քարակույտեր կան, իսկ ալայան արոտավայրերից ներքև գտնվելու դեպքում դրանք անպայման շրջապատված են տարբեր ծառատեսակների պուրակներով: Այս պուրակները նույնպես համարվում են սրբազն և անձեռնմխելի: Երբեմն հանդիպում ես ծառերի, որոնք փաթաթված են կանաչ, կարմիր փայլասներով: Սրանք հեռավոր ժամանակների հիշատակ ԿԱՆԱՉ և ԿԱՐՄԻՐ կիրակիների խորհրդանշաններն են:

Կանաչ և Կարմիր կիրակիները տոնվում են ապրիլ ամսվա վերջին շաբաթներին և նվիրված են մայր բնության զարթոնքին:

ԿԱՆԱՉ ԵՎ ԿԱՐՄԻՐ ԿԻՐԱԿԻՆԵՐ...

Քրիստոնեությունն դրանք դարձրեց իր հարություն առնող Աստծո տոններից...

Արցախյիներն ասում են, որ լեռների և պուրակների պաշտամունքները շարունակությունն են մեկը մյուսի: Եթե բարձր լեռնազագաթներին մերձ դարավոր պուրակներ կան, ուրեմն այնտեղ ապրելիս է Եղել վաղեմի մի սուրբ, որը մինչև հինա պաշտվում է:

Ասում են՝ այդ պուրակները բերրիություն են պարզեւում շրջապատի դաշտերին, պաշտպանում երաշտից, կարկտահարությունից, հեղեղից, մորեխից, առհասարակ բոլոր արհավիրքներից:

Այդպիսին է նաև ԿՈՀԱԿ կոչվող պուրակը:

ԿՈՀԱԿ կոչվող պուրակի պաշտամունքն էլ գալիս է հինավուրց ժամանակներից, հեթանոսությունից, մանավանդ որ ԿՈՀԱԿԸ չի հանդուրժում իր ներսում ո՞չ վանք, ո՞չ եկեղեցի...

| Ծառերի միջև զանգակատան ավերակներ են երևում: Որքան ցանկացել են այստեղ զանգակատուն - եկեղեցի կառուցել, ամեն անգամ բարձունքը նետել է իր վրա հենված ծանրությունը...

Բայց ամենակարևորն այն է, որ այստեղ ոչ ոք չի համարձակվում ճյուղ կտրել, անգամ տերև պոկել, նույնիսկ ծարից թափված ոստերը տանել: Ժողովուրդը հավատում է, որ նման սրբապիղը կաթվածահար է լինում, կամ նրա գործերն են անհաջող գնում:

Բայց չէ՞ որ սա սնահավատություն չէ: Այս հավատի պատճառով մինչև հիմա ապրում են ու չեն չորացել պուրակներում գտնվող աղբյուրները, որոնք էլ սնում են պուրակները և կանգուն պահում: Թուրն այստեղ կեղտոտելը, պղծելը բացառվում է: Զուրը պաշտվում է:

Ահա և փակվեց Սրբազն լեռ, Սրբազն պուրակ, Սրբազն հող, Սրբազն աղբյուր շղթան...

Որքա՞ն կշահեր մեր ժողովուրդը, եթե այդ պաշտամունքները համազգային լինեին:

ՓՈՔՐ ԿՈՎԿԱՍ

Փոքր Կովկասը Հայոց լեռնաշխարհի հյուսիս-արևելքում ծալքաբեկորավոր լեռնաշղթաների համակարգ է: Բաղկացած է մի շարք առանցքային լեռնաշղթաներից և նրանց լեռնաբազուկներից՝ Վիրահայոց, Գուգարաց, Միափորի լեռնաշղթաները, Բագումի, Փամբակի, Ծաղկունյաց լեռները, Զանգեզուրի, Արցախի լեռնաշղթաները:

Սևանա լիճը հյուսիս-արևելքից և արևելքից եզրավորում են Արեգունու, ՍԵՎԱՆԻ, ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՍԵՎԱՆԻ լեռնաշղթաները, հարավից ՎԱՐԴԵՆԻՍԻ և արևմուտքից ԳԵՂԱՍՍ լեռները:

Վարդենիսի և Գեղանա լեռները հրաբխային են:

ԱՐԵԳՈՒՆԻ լեռները, որոնք Սևանի լեռնացքից ծգվում են մինչև Քաջաթաղի գագաթ, անտառազուրկ են, սակայն ծածկված են ալպիական հարուստ բուսականությամբ: Արեգունու լանջերը հարավ - արևմուտքում անհամաչափ են, իսկ հյուսիսարևելյան լանջերը երկար են, աստիճանակերտ:

Կատարները հարթ են, քիչ ալիքավոր: Լեռն արևահայաց է, այդ է ասում անունն ինքն էլ, որն Արև - Արեգ աստծու հետ իր իին աղերսն ունի:

Եթե Արեգունի լեռները գուրկ են անտառներից և հայտնի են միայն Ճոխ արոտավայրերով, ապա ՄԻԱՓՈՐԻՒ լեռների լանջերը ծածկված են անտառներով: Եվ այդ անտառները հարուստ են կարմրածախ պուրակներով, որոնք, ըստ գիտնականների, մեր ժամանակներում հայտնվել են Երրորդական դարաշրջանից: Թե ինչպես են ազատվել մարդկային բարբարոս ծերքերից, անհայտ է, գուցե բնապաշտական մի խորին հավատալիքով...

Միափորիի լեռնաշղթան գուգահեր է Արեգունու լեռնաշղթային. նրանք ընդհուպ մոտենում են միմյանց ՔԱԾԱԹԱՌ գագաթի մոտ:

ՍԵՎԱՆԻ լեռնաշղթայի լանջերին դեռ մնացել են կաղնու, գիհու, թիսկենու անտառներ: Սևանի լեռները Արևելյան Սևանի լեռնաշղթայով միանում են Վարդեսնիսի կամարաձև լեռնաշղթային, իսկ սա էլ իր հերթին՝ ԳԵՂԱՍՍ լեռներին ԳՆԴԱՍՍՐ գագաթի մոտ: Սևանա լիճը շրջապատող լեռնաշղթաները և նրանց գագաթների բարձրությունները տատանվում են երեք հազարից մինչև երեք հազար վեց հարյուր մետրի սահմաններում: Վարդենիսի լեռնաշղթայում է գտնվում ՍԵԼԻՄԻ լեռնանցքը, որի բարձունքներից բացվող հզոր գեղեցկությունն աննկարագրելի է: Հարկավոր է սեփական աչքերով տեսնել և սեփական հոգով զգալ այն:

ԳԵՂԱՍՍ ԼԵՇՆԱՇՊԱՆ տարածվում է Սևանա լիճից արևմուտք, և նրա ամենաբարձր գագաթներն են ԱԺԴԱՀԱԿՆ ու ՍՊԻՒԱԿԱՍՍՐԸ: ԱԺԴԱՀԱԿ գագաթի անունը, ինչպես տեսնում եք, առասպելական է: Չար ոգին մարդկային ցեղը ոչնչացնելու համար ստեղծում է երեքգլխանի ահարկու վիշապ Աժդահակին: Սակայն հերոս Հրուդենը կրվում է նրա դեմ, հաղթում և գամում սարին: Իսկ ողջ լեռնաշղթան, ըստ ավանդության, իր անունը ստացել է Հայկ Նահապետի օրին ԳԵՂԱՍՍԻ անունից:

ԳԵՂԱՍՍ լեռները նույնպես հոր ու բոց են ժայթել, իսկ խառնարանները հանդարտվելուց հետո լցվել են վճիռ, սաւնորակ ջրերով և վերածվել մեծ ու փոքր լճերի: Այս վայրերը, ինչպես և ԱՐԵԳՈՒՆՈՒ լեռները, առատ են վանակատ (օրսիդիան) կոչվող քարով:

Հնուց անտի այստեղ կառուցվել են բերդ - ամրոցներ, կիկլոպյան շինություններ, ժայռապատկերներ են գծվել ժայռերին, ձկնակերպ վիշապների հոկա քարակորողներ թողնվել լեռների բարձունքներում, հնագույն աստղագիտությանը նվիրված պատկերներ՝ ժայռերին ու քարերին, ապա և ժամանակն ու ճանապարհները որոշող նշաններ:

Գեղամա լեռները հարուստ են ալպիական մարգագետիններով, ջրերով, գով, սքանչելի բնությամբ: Այստեղ պետք է դադար առնենք, որպեսզի առնչվեինք հին առասպելների խորախորհուրդ ու նվիրական գաղտնիքներն իրենց մեջ պահած ժայռապատկերներին, հազարամյակներ առաջ անցած - գնացած նախնիների կենսագործունեության, գաղափարաբանության գաղտնիքներին:

Սակայն այս մասին չի կարելի հպանցիկ խոսել ու անցնել:

Հինա Աժդահակի գագաթից մի հայացք նետենք Սևանի ջինջ ջրերին, հրամեշտ տանք լիձն օղակող լեռներին և քայլենք դեպի հյուսիս - արևմուտք, հասնենք ՓԱՄԲԱԿԻ լեռներին:

ՓԱՄԲԱԿԻ լեռնաշղթան ծգվում է ԶԱՅՈՒԴԻ լեռնանցքից մինչև Սևանա լճի հյուսիսարևմտյան ափը: Ամենաբարձր կետերն են ԹԵԺԼԵՌ և ՄԱՅՄԵՆԾ: Փամբակի լեռնաշղթայի լեռնանցքները գտնվում են մինչև 2800 մ բարձրություններում: Անհամաշախ լանջերով, զարդված, քարքարոտ, մերկ, տեղ - տեղ կտրտված նեղ ու խոր ծորերով, կղզիացած լեռնագագաթների շարք՝ կարծ ամառներով, ցուրտ, սառնամանիքային ձմեռներով, լեռնատափաստանային բուսական ծածկույթով...

Իսկ ժայռեղեն խորքում՝ օգտակար հանածոներ և ամենակարևորը՝ գեղեցիկ ու հրաշալի մարմար:

ԾԱՂԿՈՒՅԱՑ լեռները սկսվում են Փամբակի լեռնաշղթայից, տարածվում հարավ - արևելք:

Այս լեռներում նույնպես կան մարմարի հանքեր: Նրա ամենաբարձր գագաթներն են ԹԵՂԵՆԻՍՈ և ԾԱՂԿՈՒՅԱՑԸ, որոնք չեն հասնում նույնիսկ երեք հազար մետրի: Նրա ընդերքից են բխում ՀԱՆՔԱՎԱՆԻ բուժիչ ջրերը: Մի ժամանակ Ծաղկունյաց բոլոր լանջերը ծածկված էին կաղնու, թխկենու, արոսենու անտառներով... Բայց, դժբախտաբար, այդ անտառները հիմա շատ քիչ տարածություն են գրավում և նույնպես դատապարտված են ոչնչացնան: Ծաղկունյաց լեռները՝ հրաշալի բարեխառն օդով, անմահական ջրերով, լեռնային մարգագետիններով և անտառներով, ամբողջապես մարդու բարօրության համար են ստեղծված, սակայն դաժան անփութությամբ հենց մարդու կողմից դատապարտված են:

ԱՐԱՅԻ ԼԵՌ

ԱՐԱՅԻ լեռը շատ մոտ է Ծաղկունյաց լեռներին:

ԱՐԱՅԻ լեռն ավելի քան դիցական է ու սրբազն և կապված է Արա Արև աստծո պաշտամունքի հետ:

Արա Գեղեցիկի մասին նույնպես հրաշալի պատումներ կան: Հայոց ավանդապատումներից մեկի համաձայն՝ Արա Գեղեցիկի և Շամիրամի միջև Վերջին կրիվն այս լեռան փեշերին է եղել:

Եվ ես չեմ կարող այստեղից հեռանալ, մինչև չպատմեմ, թե ով էր Արան, և ինչու է այս լեռը կրում նրա անունը: Նայեցեք նրան ու կտեսնեք. լեռան ողջ գժագրությունը պառկած, ծեռքերը ծալած հսկա մարդու է նման: Արա՞ն է արոյոր իր մահից հետո լեռնացել այդպես իր գահի դիմաց, որը կոչվում է ԱՐԱԳԱԾ լեռ...

Արայի լեռան վրա է գտնվում Ծաղկեվանք սրբավայրը՝ ի հիշատակ բնության զարթոնքի հովանավոր Արա Գեղեցիկի:

Այս սրբարանի պատճառով լեռը կոչվել է նաև ԾԱՂԿԵՎԱՆՔԱ-ՍՍՐ: Եվ նրա դիմաց է ԱՐԱԳԱԾ լեռը, որին կհասնենք, եթե նորից անցնենք Փամբակի լեռներով, Բազումի լեռներով, նրա անտառներով ու մարգագետիններով, ելեւջներով՝ դեպի ԳՈՒԳԱՐԱՑ լեռները: Ճանապարհին կարող ենք մտնել ԳՈՒԳԱՐԱՑ անտառները. ասում են՝ մինչև հիմա այդ անտառներում ապրում են այծյամք, վարազք, արջը: Գնանք, գուցե ճակատագիրը ժպտա մեզ, ու մենք հանդիպենք նրանց:

Գուգարաց լեռներից ողջունենք ՎԻՐԱՀԱՅՈՑ լեռներին, նրա ԼԱԼԿԱՐ գագաթին, ապա հրամեշտ տանք ՓՈՅՔ ԿՈՎԿԱՍԻՒՆ և գանք հասնենք Արարատ սրբազն լեռան դիմաց փառահեղորեն բազմած մեկ ուրիշ սրբազն լեռան:

Սակայն հիմա պիտի Արայի մասին գրուցենք: Մինչև այժմ գիտնականները վիճում են. մի մասը գտնում է, որ Արա Գեղեցիկը Հայոց աստվածներից մեկն է, մյուսները պնդում են, որ նա իրականում Հայոց արքաներից մեկն է եղել: Հնարավոր է, որ Արա Գեղեցիկը Հայկի նման սկզբում եղել է այն նախահայրերից, որոնք իրենց սրանչելի գործերի համար աստվածացվել են:

Արա Գեղեցիկն այնքան հին է, որքան հայ ժողովուրդն ինքը, որքան Արատտա երկրի գիտակցությունը: Եվ մինչև հիմա Հայոց աշխարհը տառացիորեն ներծծված է Արա աստծո ոչ միայն պաշտամունքով, այլև նրա անվան բազմազան հոլովումներով...

Բայց հիմա քանի որ պատմում ենք Արա Գեղեցիկի մասին, պատմենք նաև Շամիրամ դիցուհու մասին, որը պաշտվում էր Միջագետքում: Միջագետքան առասպելը պատմում է, որ Շամիրամին իր մայրը՝ փյունիկյան Դերկետո աստվածուին, լքել է անապատում, որտեղ աղավնիները խղճալով կերակրել և խնամել են նրան: Մի հովիվ ճակատագրի բերումով գտնում է անապատում

աղավնիներով շրջապատված Երեխային, Վերցնում, տանում հանձնում է թագավորական զորապետ Սիմնային: Երեխան ստանում է իր խնամակալի անունը՝ Սեմիրամիս, իսկ աղավնիների պատվին կոչվում նաև Շամիրամ:

Նինոս թագավորի պալատական Օննեսն ամուսնանում է Սեմիրամիսի հետ, սակայն Նինոսը, Սեմիրամիսի սքանչելի գեղեցկությամբ հիացած, խուս է նրան Օննեսից և ամուսնանում նրա հետ: Այդ ժամանակ, ինչպես վկայում է մեր սքանչելի պատմիչ Մովսես Խորենացին, Հայաստանի գահին էր Արան, որն իր աննման գեղեցկության շնորհիվ կոչվել է Գեղեցիկ:

«Բայց վավաշոտ և անառակ Շամիրամը, - գրում է Խորենացին, - շատ տարիներ ի վեր նրա գեղեցկության մասին լսած լինելով, ցանկանում էր նրան տեսնել, բայց հայտնի կերպով չեր համարձակվում որևէ բան անել: Իսկ Նինոսի վախճանվելուց կամ Կրետե փախչելուց հետո Շամիրամը, իր ախտը համարձակ պատվելով, Արա Գեղեցիկի մոտ պատգամավորներ է ուղարկում ընծաներով ու նվերներով և շատ աղաշանքներով, պարզեների խոստումով խնդրում է գալ Նինվե՝ իր մոտ, և կամ իրեն կին առնել և բոլորի վրա թագավորել, կամ նրա ցանկության կամքը կատարել ու մեծամեծ նվերներով խաղաղությամբ իր տեղը դառնալ: Պատգամավորները շատ անգամ գնացին ու եկան, բայց Արան չհամաձայնեց: Այդ ժամանակ Շամիրամը, սաստիկ չարանալով, առնում է իր զորքի բազմությունը և շտապում հասնել Հայոց երկիրը»:

Պատմությունը կարծելով՝ ասենք, որ Արան սպանվում է այս պատերազմում: Եղբ Հայոց զորքը պատրաստվում է նորից պատերազմելու Շամիրամի հետ Արայի մահվան վրեժն առնելու համար, Շամիրամն ասում է. «Ես իմ աստվածներին իրամայեցի նրա վերքերը լիզել, և նա կկնդանանա»: Եվ իր սիրեցյալներից մեկին զարդարելով ու ծածուկ պահելով՝ նրա մասին այսպիսի լուր է տարածում. «Աստվածները, Արային լիզելով ու կենդանացնելով, մեր փափազն ու ցանկությունը կատարեցին»:

Այսպես լուրեր տարածելով Հայոց աշխարհում՝ բոլորին խաղաղեցնում է: Շարունակենք կարդալ «Հայոց պատմությունից» մեկ էջ իմանալու համար Շամիրամի վախճանի պատմությունը.

«Նա իր որդիների մասին ամենափն իոզ չի տանում: Որովհետև նրա ամուսինն էլ՝ Նինոսը, ոչ թե, ինչպես ասում են, մեռավ ու քաղվեց իր ծեռքով Նինվեում, այլ գիտենալով նրա ախտասեր և շարասեր բնավորությունը՝ բողեց քագավորությունը և փախավ զնաց Կրետե: Իսկ երբ որդիները չափահաս և խելահաս դարձան, նրանք այս բոլորը հիշեցրին՝ կարծելով, թե նրան ենտ կկանգնեցնեն դիվական տոփանքից, և նա իր որդիներին կտա իշխանությունն ու գանձերը: Մրա վրա ավելի զայրանալով՝ Շամիրամը կոտորում է բոլորին, կենդանի է մնում միայն Նինվեսը:

Իսկ երբ Զրադաշտ Մոզք՝ Մարաց նահապետը, տիկնոց դեմ մի սխալանք գործեց, և մեջտեղը հակառակություն ընկավ, Շամիրամը նրա դեմ պատերազմ սկսեց, որովհետև մարացին մտադրվել էր նրա վրա բռնանալ: Երբ պատերազմը սաստկացավ, Շամիրամը փախուստ տվեց Զրադաշտից և դիմեց Հայատան: Այս ժամանակ Նինվեսը, վրեմիսնը ության համար ժամանակ գտնելով, մորը ապանում է, և ինքը քագավորում է Ասորեստանի և Նինվեի վրա: Ահա Շամիրամի մահվան մասին էլ ասացինք, թե ինչից և երբ պատահեց»:

Հարունակենք Շամիրամի մասին մեր առասպելը՝ այս անգամ դիմելով հայ ժողովրդական ավանդապատումներին, որոնք առ այսօր կենդանի են ազգային հիշողությամբ: Այդ ավանդագրույցները քիչ ուրիշ կերպ են ներկայացնում Շամիրամի վախճանը: Ահա նրանցից մեկը. «Թագուհի Շամիրամը, որը մի հզոր ինքնակալ էր, ասում են, երբեմն զրոսանքի էր ելնում Վասպուրական երկրում: Այ օր էլ տեսնում է մի խումբ մանուկների, որոնք ինչ-որ ուղունքներ էին գտել և խաղում էին նրանցով: Շամիրամը իսկույն կուահում է ուղունքների պատվական լինելը և երեխաներին պարզե տալով՝ ուղունքներն առնում է նրանց ձեռքից: Այս ուղունքներով Շամիրամը սկսում է մոգել ու կախարդել և իր ապականյալ սրտի ամենայն շարությունը գրձադրել երկրի վրա: Այն, ինչ կարողանում էր, անում էր, ում ցանկանում էր, կորցնում էր այդ ուղունքների միջոցով, այնքան, մինչև բոլորին այնպես սարսափեցրեց, որ ծպտուն համել անգամ չէին կարող: Մի ծերունի, որը ելումուտ ուներ նրա մոտ և նրա խորհրդականն էր, երկար ժամանակ մտածում էր, թե ինչպես երկիրն ազատի սրա ձեռքից

և ուղոնքների զորությունը ոչնչացնի: Եվ երբ մի օր բազուիին Արտամետի մոտ գրոսնում էր, կարողացավ խլել նրա ձեռքից ուղոնքները և փախչել: Զայրացած Շամիրամը մեծ ցատումով սկսեց հետապնդել նրան և չկարողանալով հասնել՝ իր բավ և երկար մազերից պարսատիկ սարքելով և մի ահեղ մեծությամբ ապառաժ դնելով այդ պարսատիկի մեջ՝ արձակում է ծերունու հետևից: Սակայն սաստիկ կատաղության մեջ պարսատիկը նետում է ոչ այն ուղղությամբ, որտեղով փախչում է ծերունին, այլ դեպի Արտամետի կողմը. այն ընկնում է մի փոսի մեջ, և այդ ապառաժ քարը մինչև հիմա այնտեղ է: Իսկ ծերունին փախչում է մինչև Դատվան և այնտեղ Շամիրամի ուղոնքները նետում է ծովը՝ Վաճա լիճը, և ազատում երկիրը Շամիրամի մոգական շարությունից: Շամիրամը վշտից վերածվում է քարի»:

Փորձենք ամբողջացնել Արա Գեղեցիկի մասին առասպելը հոյս փիլիսոփա Պլատոնի օգնությամբ, որն ապրել է մ.թ.ա. 4 - րդ դարում: Ահա թե նա ինչ է գրում. «Արդ քեզ պիտի պատմեմ մի խիզախ մարդու Հայկազն Երի պատմությունը: Սա երբ ընկնում է պատերազմում, և տասներորդ օրը, երբ սկսում են հավաքել նեխած դիակները, տեսնում են, որ սա մնացել է անեղծ: Երբ տանում են տուն, որպեսզի քաղեն, տասներկուերորդ օրը, արդեն խարույկի վրա պառկած, վերակենդանանում է և սկսում է պատմել՝ ինչ է տեսել այն աշխարհում»:

Հայ գիտնականներից ոմանք և առաջինը իմաստուն Գրիգոր Ղափանցյանը անառարկելի կերպով հիմնավորել են, որ Արա Գեղեցիկը հեթանոս ամենասքանչելի աստվածներից մեկն է:

Պլատոնի վկայած խիզախ Հայկազ Երը, անշուշտ, հայ ժողովը - դի դիցաբանական աշխարհից հառնած Արա Գեղեցիկն էր, որն ընկել էր պատերազմում: Մենք գիտենք արդեն, թե դա ինչ պատերազմ էր. դա օտար նվաճողի պատերազմն էր, նրա ոտնձգությունները հայրենի հողի և իր տիրոջ հանդեպ, կատաղի սեր, որն առհասարակ ունի օտարը ուրիշի հողի, ուրիշի հարստության, ուրիշի գեղեցկության հանդեպ:

Այսպես ուրեմն, մեռնող և հարություն առնող եռթյուն է Արա Հայկազնը, որի գաղափարական բովանդակությունը բազում թելերով կապված է Հնա Արևելքի մեռնող և հարություն առնող աստվածությունների հետ:

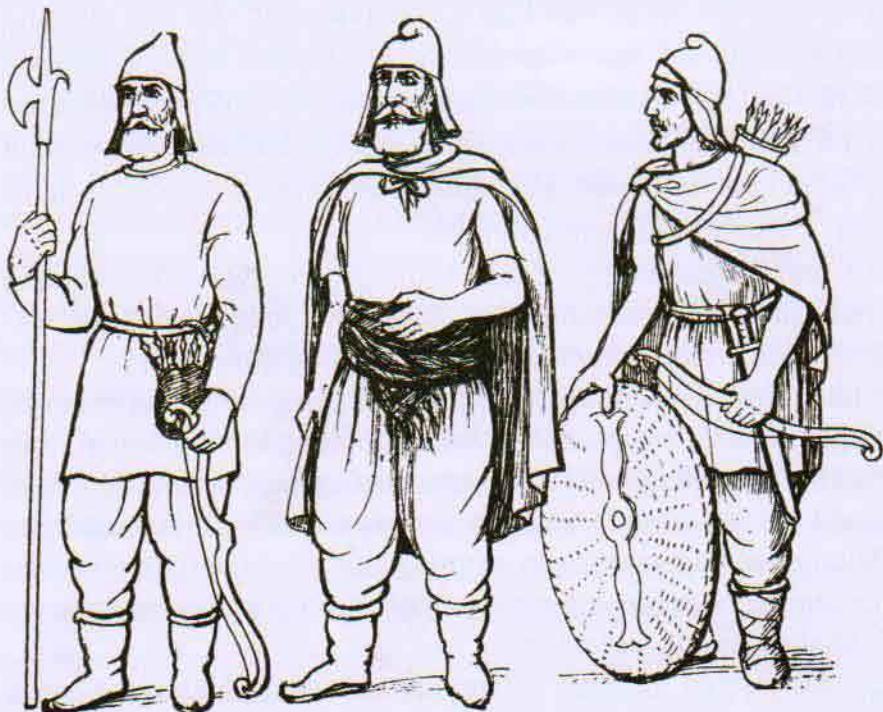

Սակայն պաշտամունքային նմանությունների հետ առկա է նաև մի շատ կարևոր, իմանական տարբերություն՝ **ԲՆԱԿՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ:**

Յուրաքանչյուր երկորի յուրաքանչյուր պաշտամունք և այդ պաշտամունքը ներկայացնող յուրաքանչյուր դիցարանական կերպար ստեղծվում է համապատասխան այն ժողովորի բնավորության, որի ընդերքում հասունացել է այդ դիցարանական կերպարի պաշտամունքի անհրաժեշտությունը:

Օրինակ բերենք. օտար դիցարաններում, ներառյալ հունահռոմեական և ուրիշ շատ ժողովուրդների դիցարաններ, աստվածներ կամ, որոնք խանդի, նախանձի, քինախնդրության, փառասիրական տեսչանքների, գլխավորը և միակը լինելու անդիմադրելի ցանկությունից դրուված, հոշոտել են միմյանց և վրեժիսնդիր եղել: Կարդացե՛ք և համոզվե՛ք: Նման պատմությունների չենք հանդիպում Հայոց ոչ մի դիցարանում:

Եթե Հայկը պատերազմել է, պատերազմել է օտար Բելի դեմ, որը փորձում էր ստրկացնել իր ժողովորին:

Հայ զինվորներ

Եթե Արան է եղել պաշտպանելու իր հողն ու արժանապատվությունը, ապա օտար Բելի ազգակից օտար Շամիրամից, Վահագնը՝ ասորական Բարջամից...

Հայոց աստվածները հաշտ են եղել իրենց ընտանիքներում, և նրանց ամենակարևոր մտահոգությունը եղել է պաշտպանել հայրենիքը օտարի ուսնձգություններից:

Ծինարար վարպետներ

Եվ ամենակարևորը. հայ դյուցազունները երբեք օտարի հայրենիքը չեն դիտել իրենց սրտի վայրագություններին հագուրդ տալու ասպարեզ: Այդ են ապացուցում մեր առասպելի կենդանի մնացորդները, մեր «ՍԱՍՆԱ ՇՈԵՐ» սրանչելի դյուցազներգությունը:

Ուրեմն, ինչպիսին սկզբում իր ցեղի և հետագայում միասնական ժողովրդի բնավորությունն է եղել, այդպիսին եղել է նաև ցեղի ու ժողովրդի աստվածների բնավորությունը:

Այն հեռավոր մշուշապատ ժամանակների ընդերքում է ձևավորվել Արայի և Նուարդի սիրո պատմությունը:

Նուարդին ներկայացնելիս Խորենացին ասում է.

«...որդուն, որը ծնվել էր իր սիրելի կնոջից՝ Նուարդից»:

Նուարդը՝ Արայի միակ սերը:

Գիտնականներից ոմանք Նուարդի անունը մեկնաբանում են որպես հարսն (Նու), Արա (Ար), աստծո (ո՞ի)՝ Արա աստծո հարս Նուարդ:

Ոմանք այն բացատրում են Նոր վարդ բառերով: Ես չեմ կարող խառնվել իմաստունների վեճին: Բայց մի՞թե երկու բացատրությունները հակասում են իրար...

Ո՞ւմ ավելի կվայելի վարդ անվանել, եթե ոչ սիրված հարսին:

Մանավանդ որ ինչպես բնության մեջ ամեն կենդանի բանի, այնպես էլ ծաղիկների տերն ու հովանավորն էր Արան:

Ուրեմն Արան ելնում է ցոփ ու վավաշոտ Շամիրամի դեմ նաև այն պատճառով, որ այն ազգը, որի աստվածն էր ինքը, մերժում էր կնոջ ցոփ ու անառակ կյանքը:

Եվ իզուր չեր, որ այնուհետև ապրելով իսլամական ահարկու շրջապատման մեջ՝ հայ տղամարդը հայ կնոջը երբեք չփակեց հարեմներում և ներքինի տղամարդկանց՝ որպես պահապան շուն, չկարգեց նրան: Որովհետև գիտեր իր ընտանիքի, իր ազգի և ժողովորի բնավորությունը:

Հայոց մեջ կարիք չկար կնոջը փակի տակ դնելու:

Արայի որդին՝ Կարդոս Արա Արայանը, ծնվել էր Արայի սիրելի հարս Նուարդից: Այս Արա Արայան որդին նույնպես գոհվում է պատերազմում: Սակայն Արա Արայանի որդի Անուշավանը կոչվում է նաև Սոսանվեր, որը նշանակում է անմահ ողի:

Սոսի ծառը Արա Գեղեցիկի պաշտամունքի խորհրդանիշն է՝ որպես բնապաշտական էություն:

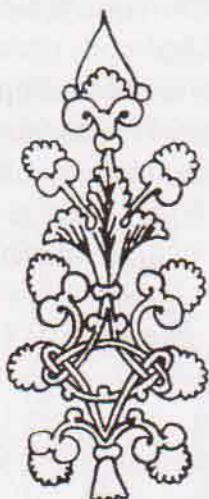
Անուշավան Սոսանվերը պահապան տերն էր սոսու պուրակների, որտեղ քրմերը տերևների սոսափյունով գուշակում էին:

Մեր մեջ երախտավոր Երվանդ Լալայանին կարնեցի հարյուրամյա ծերունի Սահակ Սաֆարյանը պատմել է Արա Գեղեցիկի մասին ժողովրդական մի ավանդագրույց, որը լսել է Մուշ քաղաքում: Ավանդավեպն ամենից առաջ հետաքրքիր է նրանով, որ այստեղ կերպարանավորվում է սրբազն ծառը՝ որպես Արա Գեղեցիկի անկապտելի հատկանիշ:

Ամեն մի դժվար գործ կատարելուց առաջ Արան ծարից պոկում է մի փունջ տերև և պահում ծոցում՝ ծախ կողմում՝ սրտի վրա:

Ի դեպ, նախքան տերևների փունջը պահելը (այս ավանդավեպում՝ 40 տերև) ծերունին, որի կերպարում, չեմ կասկածում, Սոսյաց անտառի քրմապետի հիշողությունն է պահպանվել, պատմում է, որ քրմապետը, վերցնելով Արայի ձեռքից նրա քաղաք տերևների փունջը, մի քանի անգամ աջ ձեռքից ծախ ձեռքն է տեղափոխում և հակառակը:

Սա ևս հնագույն ծեսի՝ արդեն անբացատրելի դարձած մի պատառիկ է: Բավական է՝ Արան այդ տերևներից մեկը պահի շուրթերի մեջ և մնա անխոս, որ աշխարհի անցած և գալիք իրադարձությունները հաշնեն նրա աչքերի առջև: Ահա և նրա՝ տերևներով գուշակելու ապացույցներից մեկը:

Այդ տերևները նրան օգնում են նաև անտեսանելի դաշնալ և նրա առջև բացում են բոլոր փակ դրսները:

Սակայն երբ գալիս է վճռական պահը, Արան, իր տերևներով թշնամու առջև անտեսանելի դաշնալով, չի կոտորում նրանց: Դա հերոսին, որին ստեղծել են հայ ժողովոդի անզուգական երևակայությունը և արժանապատիվ բնավորությունը, անվայել է:

Նա թշնամու դեմ դուրս է գալիս իր սքանչելի կերպարանքով, իր սրով և հայրենիքը օտարի ոտնձգությունից ազատելու մեծագույն վճռականությամբ: Արա Գեղեցիկն իր որդու և իր թոռան հետ հայ ժողովոդի գիտակցության մեջ մարմնացած է որպես հարության և սերնդի կենսունակության գաղափար՝ անմահ ոգի: Արայի պաշտամունքն անշուշտ եղել է շատ ավելի վաղ, անկախ Շամիրամի՝ նրա հետ ունեցած առնչությունից: Արան արդեն մեծ համբավ վայելող և իր հայրենիքի սահմաններից հեռու տարածված պաշտամունք էր: Հիշենք Պլատոնի պատմությունը Հայկազ Երի մասին: Փառքի և պաշտամունքի գագաթնակետին գտնվող Արայի անձը հանգիստ չէր տալիս ասորական Շամիրամի վավաշու հոգուն: Մենք գիտենք արդեն, թե ինչպես ավարտվեց Արա Գեղեցիկ - Շամիրամ հակամարտությունը:

Արայի պաշտամունքը հայերի մոտ խոր արմատներ է ունեցել, մեծ ժողովրդականություն և տարածում: Այս պաշտամունքը բնապաշտական ակունքներից է սնվել, զարգացող երկրագործությամբ աճել: Հիշենք Արա աստծո անունը՝ կապված միայն երկրագործության հետ:

ԱՐԻ նշանակում է քաջ, քաջազն, քաջարի:

ԱՐՄԵՆ նշանակում է Արայի ժողովուրդ:

ԱՐ նշանակում է ծագել, ծնվել, բարձրանալ, հարություն առնել, հարյավ ի մերելոց:

ԱՐ նշանակում է արոր:

ԱՌ գութանի խոփի կտրած և շրջած հողի շերտ, այսինքն՝ վառած հող:

ԱՐԱԿԵՏ, այսինքն՝ Արայի հետք, մարգագետինների, դաշտերի, հովիտների, անտառների նեղ ձանապարի:

Սի՞թե հնարավոր է բոլոր բառերը, որ ծագել են **ԱՐ** արմատից ոչ միայն Հայոց, այլև օտար բառապաշարում, մեջտեղ բերել:

Հայոց աշխարհը ուտքից գլուխ, ծայրից ծայր թաթավուն է Արայի կենդանի ներկայությամբ:

Հայոց արաց ամիսը՝ հունվար - փետրվարը, նվիրված է Արա՝ հայոց դիցարանի մեռնող և հարություն առնող աստծուն:

Կարելի է պատկերացնել, թե զարթնող գարունը Հայոց աշխարհի ցրտաշունչ ձմռանից հետո իր աճող բուսականությամբ, վերադարձող գարնան համբավաբեր կռունկով, որն Արայի մյուս կարևոր խորհրդանիշն է, հորդացող ջրերով ինչպիսի տոնախմբությունների, պաշտամունքային ծեսերի առիթ է եղել...

Հազարավոր տարիներ հայը երկրագործ է եղել

թողները, որոնց մասին վկայում է երախտավոր Գրիգոր Ղափանցյանը՝ դրանք կապելով գարնան զարթոնքի և պտղաբերության հետ, իսկ գարնան առաջին համբավաբեր սուրբանդակն արագիլն էր, որը և փորագրվել է շատ քարակոթողների վրա...

Պաշտամունքային այս հսկա քարակոթողներն Արա աստծո՝ գարնան ու պտղաբերող էության խորհրդանիշն են: Այդ հինգմետրանոց հսկա քարակոթողները սփռված են Հայոց լեռներում: Արա Գեղեցիկ՝ արժանապատվությամբ լեցուն քաջարի աստծո անունը Հայոց աշխարհի որքան լեռների վրա կա...

ԱՐՍՎԱԾ նշանակում է ԱՐՍՅԻ ԳԱՅ:

Արագածի Կարմիր սրբատեղի կոչքող վայրում է գտնվում բնական մեծ ու երկար քարե մի սեղան, որի շուրջը քարե բնական աթոռներն են՝ տարբեր գծագրությամբ:

Այստեղ է արոյոք Արան իր հպատակների կամ մյուս աստված - ների հետ նստել խնջուլքի...

Ահա նորից ԱՐԱ ԼԵՇՈՒՆ մոտ ենք՝ Արագածից քիչ արևելք: Ուշադիր նայել եք նրա գծագրությանը, որը հատկապես սրանցելի է երևում պայծառ օրերին: Նայեք, դա Արան է պառկած ու քարացած՝ մարմնի բոլոր մանրամասներով այնքան ճշգրիտ:

Արայի լեռ գնանք ուխտագնացության: Եւ առ խոր ընկած մասում կա մի քարայր, որտեղ կա մի հարթ բնական գերեզմանաքար:

Այս լեռը կոչվում է նաև **ԾԱՂԿԵՎԱՆՔ**, որտեղ մինչև հիմա ուխտի են գնում հավատացյալները հատկապես Համբարձման տոնին, այսինքն՝ ծաղիկների տոնին: Եկեղեցին մոռացնել է տպել հեթանոս Արայի տոնը, և հիմա Արայի լեռան քարանձավում պաշտվում է կոյս Վարվառան: Սա՞ ով է...

Արայի լեռան ստորոտում է Արայի գյուղը, որտեղ Շամիրամը սպանել է նրան: Գյուղի դիմացի բլուրը կոչվում է Շամիրամ: Արայի անուշառուման պահին նը՝ Արածանի գետի վրա, որի ջրերում, ի դեպ, Գրիգոր Լուսավորիչը մկրտեց Տրդատ թագավորին, արքունիքը և ողջ ժողովուրդը:

ԱՐԱՐԱՏՅԱՆ դաշտը, դաշտը Արայի... Եվ շատ ուրիշ տեղեր Արայի անունով կամ կապված նրա հիշատակներին:

ԵՎ ՎԵՐՋԱՊԵՏ՝ ԱՐԱՐԱՏ ԼԵՈՅ:

Ժողովրդի դեռ հիմնովին չկորսված հիշողությունը սա համարում է Արայի ծննդավայրը: Հիշո՞ւմ եք, «Արարատ լեռան քարձը կատարին Մեծ մայրը՝ Ամենամայրը, ծնեց դյուցազուն իր զավակներին...»:

Արդյոք Ամենամայրն իր սրանչելի զավակներին չծնե՞ց Արա Գեղեցիկ մեծ աստծոն հավերժական պտղաբերող էռայունից, որի առնական խտացումն ամփոփվել էր նրա ներսում՝ Խաղողը գինի պիտի դառնա Արարատի սրբազն զագաթին:

Արա Գեղեցիկ աստծոն ողին առանց գիտակցվելու մինչև հիմա պաշտվում է Երիտասարդների կողմից, որոնք մտերմաքար մինչանց կոչում են Արա՝ Արա Սուրեն, Արա Տիգրան, Արա Վազգեն...

Սա մեծարում է, բայց մենք, դժբախտաքար, չգիտենք, որովհետև մնացել է սովորույթը, կորսվել է իմաստը:

Գուցե փորձենք առնչվել իմաստին նաև:

ԱՐՍ՝ պայքարի, բողոքի, ստեղծագործական թռիչքի անձնավորումով անմահ:

ԱՐՍ՝ բարձր երկնակամարում լուսավոր արև, որը հազարավոր դարեր անցնելուց հետո զիջեց իր պաշտամունքը Շիվինի և Միեր արև աստվածներին...

Սակայն քրիստոնեության տարածվելուց հետո առանց զիտակցվելու ժողովրդի պաշտամունքում ստացավ իր վաղեմի անունը՝ որպես ԱՐԵԳ և ԱՐԵԳԱԿ կամ պարզապես ԱՐԵՎ:

Եվ մինչև հիմա ժողովուրդն արևագալին աղոթում է նրան ոչ որպես տուրք հեթանոսության մնացուկներին, այլ որպես կատարյալ և խորին հավատ: Եվ ամենասրանչելի օրինանքը Հայոց մեջ «Արևի ապրի»-ն չէ²...

Սակայն Ե՞րբ Արև Արան վերածվեց աստղի, որի մասին գրված է. «Նուազ է լուսին, քան զարեգակն, նուազ է և աստղն, քան զլուսին, նուազ է Արայն, քան զԱրուսյակն գեղեցիկ...»:

Այս մասին՝ այսքանը: Ավելացնեմ միայն՝ դաժան ծմեռները, որ ապրում ենք՝ սպասելով տաք արևին և գարնանը, առավել պիտի մեզ պատմեն մեռնող և հարություն առնող աստվածության մասին, որովհետև այս ազգը, որ կոչվում է ՀԱՅ, նաև՝ ԱՐՄԵՆ, դարերի խորքից գալով և ունենալով ԱՐՍ ԳԵՂԵՑԻԿ աստծո բնավորության բոլոր գծերը, որքան անգամներ է մեռել ու հարություն առել իր և իր նախնիների մեջ աստծոն նման, որովհետև միշտ հավատացել է հարության հրաշքին: Բայց նախքան այս զրոյցն ավարտելը բարձրանանք ԱՐԱԳԱԾ:

ԱՐԱԳԱԾ

Բարձրանանք ԱՐԱԳԱԾԻ հզոր լեռնազանգվածը, որը շրջապատից գրեթե առանձնացած՝ կանգնած է մեղմաթեք լանջերով, ատամնավոր զագարներով:

ԱՐԱԳԱԾԻ բարձրությունը 4090 մ: Բարձրանանք ԱՐԱԳԱԾ և զնանք շրջելու այն բոլոր տեղերում, որտեղ կգտնենք հնագույն մշակույթի, ապա և ոռոգման ցանցի հետքեր: Զրակունքների մոտ կհանդիպենք հսկա ծուկ քանդակների և միջնադարյան ճարտարապետության անկրկնելի կառույցների:

Բարձրանանք ԱՐԱԳԱԾ, մտնենք նրա խոր ծորերը և անմա-

տույց քարայրերը, որտեղ այս լեռը պաշտող ժողովուրդը բազմից պատսպարվել է օտարի բռնություններից և ապա կռվել զավթիչների դեմ:

Գագաթն ունի չորս սուր կատար՝ Հյուսիսային, որն ամենաբարձրն է, Արևմտյան, Արևելյան, Հարավային: Այս գագաթները հզոր ժայթռումից առաջացած խառնարանի մնացորդներ են: Բրգածն, ժայռային կատարների միջև ընկած է 350 մ խորությամբ և 3 կմ լայնությամբ խառնարանը:

Եթե Արարատն իր ջրերը խանդով պահում է ընդերքում՝ թույլ չտալով, որ արտավիժեն, և հալչող սաւուցն ու ձյունը անմիջապես ծծվում են ներս, ապա ԱՐՍՎԱԾԻ գագաթների միջև տարածված լճից ամենուրեք անթիվ - անհամար սառնորակ աղբյուրներ են բխում...

Եվ քանի-քանի գետ ու գետակ են դառնում այդ աղբյուրները, որոնք երեմն ջրվեժներով ու սահանքներով նետվում են ցած, հեռանում իրենց ակունքներից՝ տանելով այս ու այն կողմ ԱՐՍՎԱԾԻ կենաց ավիշը՝ որպես հողի բերքատվության անխափանելի կարևորություն:

Բարձրանանք ԱՐՍՎԱԾ և գնանք գտնենք ճիշտ միմյանց կողքին բխող այն երկու աղբյուրները, որոնցից մեկը քաղցրահամ է, իսկ այլը՝ լեռան ընդերքում պահված բոլոր մետաղների համն ունի...

Ասում են՝ Եթե այդ երկու աղբյուրների ջրերը մարդը խմի, կթռափի ոչ միայն մարմնի հոգնությունը, այլև հոգու վրա բարդված ծանրությունը: Գտնենք այդ աղբյուրները, խմենք նրանց ջրերը, ավելի ոյուրին կրաքրանանք ԱՐՍՎԱԾԻ գագաթները:

Գնանք, որ Ճանապարհին նստենք բազմաթիվ գեղատեսիլ լճակների ափերին, ըմբուխնենք մանուշակի, վայրի շուշանի, կակաչի ու զանգակածաղկի անմահական բույրերը: Կանաչի մեջ ընկղմված լանջերն ի վեր քայլենք նորից ու մտածենք, որ Արա Գեղեցիկ Հայոց Արև աստվածը կամ հերոս արքան պիտի որ անչափ սիրեր ու պաշտեր այս լեռը ու նրա տված բարիքները:

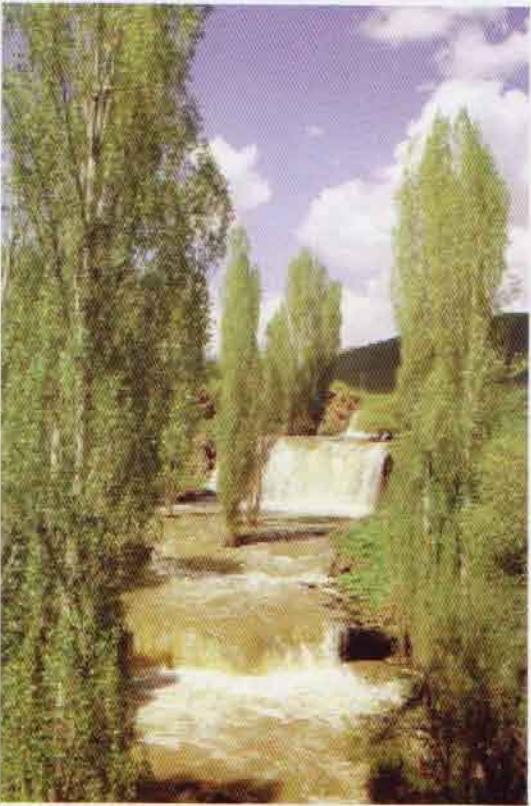
ԱՐՍՎԱԾԻ գագաթից հնչ փառահեղ է Երևում ԱՐՍՎԱԾՈ:

Արժի տանել ԱՐՍՎԱԾԸ հաղթահարելու հոգնությունը՝ ըմբուխներու համար նաև այդ տեսարանը: Ահա և առնչվեցինք Հայոց լեռների մասին ճշմարտության ընդամենը մի հյուլեին: Եվ ասեմ՝ նպատակս չեր նրանց նկարագրել այնպես, ինչպես նկարագրված են հանրագիտարաններում: Նպատակս այն չեր, որ պատմեի նրանց Երկրաբանական տարիքի, Երկրաբանական կառուցվածքի մասին, մանրամասներ նրանց բարձրություններն ու ցածրությունները մետրերով ու կիլոմետրերով, խոսեի լավաների տեսակների մասին, որ նախապատճական, խելքից ու մտքից դուրս այն հեռավոր ժամանակներում հուր ու բոց են ժայթքել: Այս բոլորը, ինչպես ասացի, կան հանրագիտարաններում: Բայց ոչ միայն այս:

Եթե մենք անչափ ժամանակ ունենայինք և մեր ողջ գիտակցական կյանքը նվիրեինք միայն ՀԱՅՈՑ ԼԵՇՆԱՇԽԱՐՀԻ բռնորդների, նրանց մեջ ու փոքր բազուկների, գագաթների, լանջերի, ծերպերի ու քերծերի, հսկա, անընդգրկելի քարանձավների մասին պատմության՝ տեղը տեղին նկարագրելով աշխարհագրական, ֆիզիկական առանձնահատկությունները, պատմեինք բոլոր առապելները և իրապատում զրոյցները, նրանց հեթանոս և քրիստոնյա պաշտամունքների մասին վկայությունները, նկարագրեինք լեռների լանջերին խոյացող վանքերը, եկեղեցիները, սրբատեղիները, ապա և հեռավոր, անմատչելի քարանձավներում մինչև այսօր դեռ պահպանված, սակայն անպաշտամունք մնացած հեթանոս տաճարների մնացորդները, հավատացե՞ք՝ կյանքը կվերջանար, պատմությունը՝ ոչ:

Լեռներից դեպի գետեր ու գետահովիտներ իջնելուց առաջ այստեղ՝ հենց ԱՐՍԱԳԱԾԻ գագաթին, հայացքներս Արարատին ուղղած, փորձենք լսել Հայոց լեռնաշխարհի հզոր, խորախորհուրդ ծայնը: Լսենք այդ ծայնի գաղտնի արձագանքները մեր մարդկային խոցելի էռւթյան ընդերքուն, նրա անընդգրկելի ոգու ներկայությունը Հայրենիքի հանդեպ ունեցած մեր սիրո ու հավատի պաշտամունքներում...

Բերկրի դաշտի գետակները

Բազումի լեռները

Ճենք լսել Հայոց լեռնաշխարհի հզոր, խորախորհուրդ ծայնը: Լսենք այդ ծայնի գաղտնի արձագանքները մեր մարդկային խոցելի էռւթյան ընդերքուն, նրա անընդգրկելի ոգու ներկայությունը Հայրենիքի հանդեպ ունեցած մեր սիրո ու հավատի պաշտամունքներում...

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻ ԳԵՏԵՐԻ, ԼՃԵՐԻ, ՀՈՎԻՏՆԵՐԻ ԱՌԱՍՊԵԼՆԵՐԸ

Ինչպես հնարավոր չէ խոսել Հայոց աշխարհի բոլոր լեռների ու լեռնագագարների մասին, այնպես էլ հնարավոր չէ խոսել բոլոր լճերի, լճակների, գետերի, գետակների, հովիտների ու դաշտերի մասին:

Իզուր չէ, որ Հայաստանը կոչվել է Նախրի՝ Գետերի, Ջրերի երկիր:

Իզուր չէ, որ ջրերի պաշտամունքը, հանձին Նար - Ծովինար աստվածութու, հարատևել է մինչև մերօրյա Վարդավառը:

Մենք կխոսենք այն գետերի, լճերի, դաշտերի մասին, որոնք օգնել են Հայոց աշխարհին՝ իր քաղաքակրթությունը կերտելու, և կարևորվել են նրա զարգացման ձանապարհին:

Սկսենք գետերից: Հայոց գետերը պատկանում են Պարսից ծոցի, Կասպից ծովի, Սև ծովի ավազաններին:

Հիմա պետք է գնանք հանդիպելու այդ գետերին: Չնորանանք մեզ հետ վերցնել Հայոց լեռնաշխարհի քարտեզը:

Հանդիպ հոսում է Եփրատը

Եփրատը Ակնի վիհերում

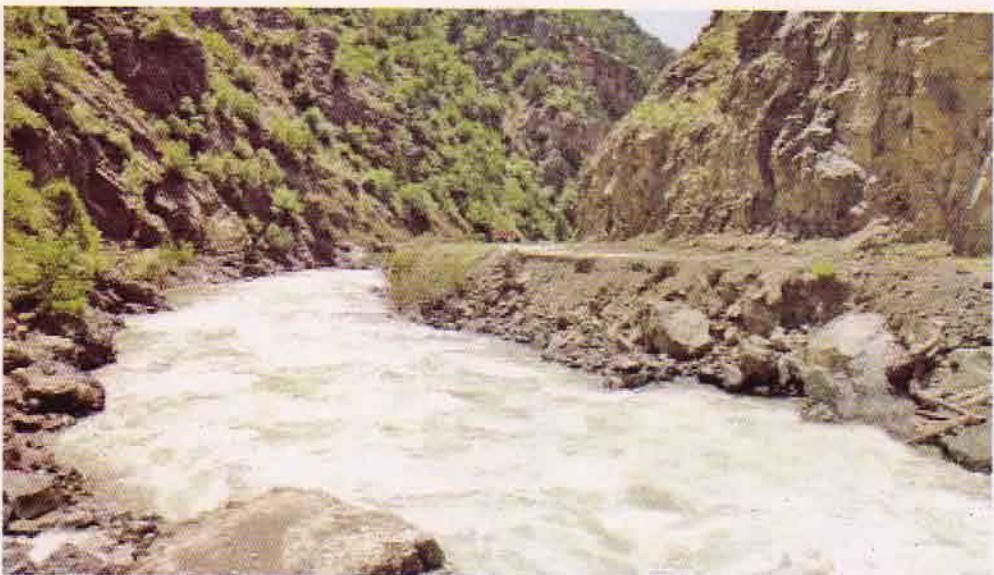
ԵՓՐԱՏ

Եփրատը կազմվում է Երկու մեծ ճյուղերից՝ Արևելյան և Արևմտյան: Նրա ակունքները Ծաղկանց լեռներում են:

...Միմյանց վրա բարձրացած քարերն ստեղծել են գեղեցիկ բնական ավազան, որի մեջ հանդարտ, անաղմուկ դուրս է ցայտում անուշահամ, սառնորակ ջուրը: Այս ակունքը սրբազան է համարվել:

Ավազանի մեջ կարող է լողանալ միայն նա, ով ապրած կյանքի ողջ ընթացքում չի գործել և ոչ մի մեղք: Իսկ լվացվել կարելի է: Լվացվել նույնիսկ անհրաժեշտ է, որովհետև լվացվել այդ անմահական ջրով նշանակում է բուժել մարմնի և հոգու արատները: Սրբազան աղբյուրն այնքան մեծ է, որ ավազանից դուրս գալուց հետո բավական լայն մի գետակ է կազմում, որը հանդարտ խոխոյցունով իջնում է ծաղիկների և խոտերի գորգերով ծածկված լանջերից, ընդունում իր մեջ բազմաթիվ աղբյուրներ ու դանդաղ իջնում է Կարոն դաշտը: Այստեղ նրա ընթացքն այնքան է դանդաղում, որ լճանում, կազմում է ձահիձներ, որոնք մեր հին մատենագրության մեջ կոչվում են «ՇԱՄԲ ԿԱՐՆՈ»: Զուրն այլևս այն մաքուր ու ջինջ ջուրը չէ, որ եկել էր ակնաղբյուրից:

Նա պղտորվել է այնքան, որ ստացել է նույնիսկ «Աև ջուր» անունը: Եվ այսպես պղտորված՝ գնում է դեպի արևմտյանը:

Փրփրադեզ Եփրատը

Այնուհետև ԵՓՐԱՏԸ, մտնելով Շողանի ձորը, հոսում է դեպի հարավ և մի լայն շրջան տալով նորից փոխում է իր ընթացքը դեպի արևմուտք և մտնում է Երզնկայի դաշտը: Այստեղից արդեն լեռները նեղում են նրան այնքան, որ նա դաշնում է մի հումկու, աղմկաշատ գետ:

Նրա ձորն ահավոր խորության է հասնում ԱԿՆ քաղաքի մոտ: Նա այլևս անսանծ, կատաղի, փրփրած վազում է նախ հարավ, ապա շուրջ է գալիս դեպի արևմուտք: Մինչդեռ կիրճի հատակում ծաղկում է նշենին, վերևում՝ բարձունքների վրա, խոր ձմեռ է:

Առասպելն ասում է, որ ԵՓՐԱՏԸ մի ոգի է՝ կնոջ կերպարանքով՝ ծածկված քուրծերով, և ունի խռիկ մազեր: Ամեն տարի նա բազմաթիվ մարդկանց է կուլ տալիս: Երբ գալիս է Վարդավառը, ոգի - ջրահարսը, նայելով դիմացի ժայռին, ասում է. «Վարդանը Եկավ, մեկը չԵկավ...», և տիմրությունից արտասվում է: Բայց կա նաև ԵՓՐԱՏՈՒՄ ապրող բարի ջրահարսի մասին առասպելը: Եփրատի արևելյան ձյուդը կոչվում է ԱՐՍԾԱՆԻ: Տարին մեկ անգամ երկնքից հրեղեն սյան նման լուս է իջնում ԵՓՐԱՏ - ԱՐՍԾԱՆԻ հանդիպման վայրում, որտեղ ապրում են ջրի գեղեցիկ դիցուիիները:

Լուսը տեսնող հավատավորը կարող է բժշկել ամենածանր հիվանդներին անգամ, եթե նրա դեմքին և կոքքին սրսկի կավե սափորով ԵՓՐԱՏԻ և ԱՐՍԾԱՆԻԻ հանդիպման վայրից բերած ջուրը, որը վերդրել է այն պահին, երբ երկնքից այնտեղ է իջել լուսի հզոր այունը:

Բայց լուսը կարող է տեսնել միայն նա, ով հավատում է նրա գոյությանը, ով հավատում է, թե ինքն արժանի է այն տեսնելու, և ամենակարևորը՝ ով, ափին նստած, համբերությամբ սպասում է այն պահին, երբ կբացվեն երկնքի դռները, և ԵՓՐԱՏԻ ու ԱՐՍՈՒԹԻՒՆԻ գրկախառնման տեղում կիջնի լուսի շքեղ ընծան...

Կապան - Մադեն կոչվող տեղից քիչ վերև է ԵՓՐԱՏԸ խառն Վում արևելյան մեջ ձյուղի՝ ԱՐՍԱՆԻՒ հետ:

ԱՐՍԱՆԻ

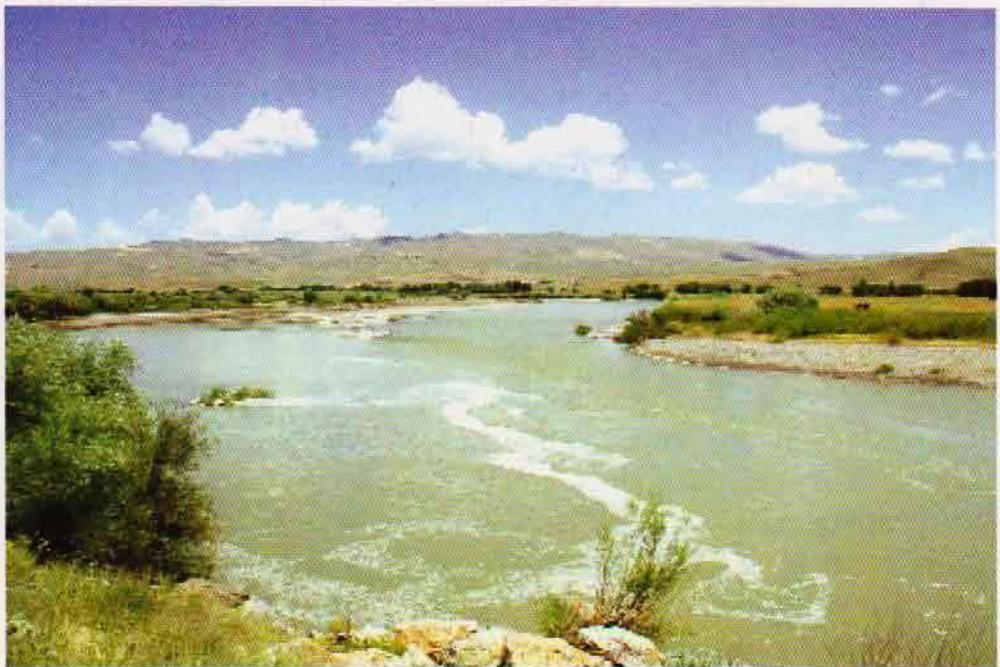
Ծաղկանց լեռների լանջերի ծյուներից սնվելով՝ ԱՐՍԱՆԻՆ սկզբից արդեն մի հորդահոս գետ է, որը կարծ ճանապարհ անցնելուց հետո մտնում է Թոնդուրակի հրաբխային Դիաղինի ծորը։ Այստեղ հանքային աղբյուրների մի այնպիսի առատություն է, որ շատ օտարների վկայությամբ հնարավոր չէ աշխարհի ուրիշ մի տեղ գտնել։ Զագարածն փոսերից դուրս են ցայտում տաք ծծմբային ջրեր, այնքան տաք, որ հնարավոր է միս եփել այնտեղ։

Բոլոր այս ջերմուկների ջրերը թափվում են ԱՐՍԱՆԻՒ մեջ։ Եվ կոչվում են ՎԱՐԾԱԿԻ ջերմուկներ։

Դարերի ընթացքում նրանց հանքային բաղադրությունները պնդանալով գետի վրա կազմել են երկու բնական կամուրջ։

ԱՐՍԱՆԻՆ ծակել է այդ պինդ զանգվածները և ճանապարհ բացել նրանց տակով։ Կամուրջներից մեկն այնքան լայն է, որ նրա վրայով ծիավորներ և սայլեր կարող են անցնել։

Հանքային բաղադրությունները ծածկում են ողջ շրջապատի լեռները, քարափները, կամուրջները և արևի տակ շողշողում են գոհար - աղամանդների շողարձակումով, տարբեր գույների ու երանգների պեծկլուումներով, գույնզգոյն փայլուն շերտերով։ Փորձենք տեսնել այս աստվածային շքեղությունը և փորձենք հասնել նրա հետևից։ Այնուհետև ԱՐՍԱՆԻՆ մտնում է սև ժայռերի ների ներ ու երկար ձեղքածքների մեջ, ուր մոլեգնաբար առաջ է վազում իր ալիքներով։ Գեղեցկությունն աննկարագրելի է։ Սև ժայռերը՝ սեպացած պատերի նման, քնահաճորեն զիզզազվում են, և գետը սեղմված է նրանց մեջ արծաթե ժապավենի նման։ Նրա ափերը կիրճի խորքում ծածկված են կանաչների շքեղ գորգով։ Դուրս գալով այդ անծովկ ձեղքածքից՝ ԱՐՍԱՆԻՆ փոխում է իր ուղղությունը և գնում է դեպի արևմուտք՝ խառնվելու համար ԵՓՐԱՏԻՆ։

Արքազան գետ Արածանի

ԱՐԱԾԱՆԻՆ իր ողջ ճանապարհին, իր բոլոր մասերում սրբազան պաշտամունքի առարկա էր: Հեթանոսության շրջանում հայերն իրենց ազգային - կրոնական ամենանշանավոր տոնախմբությունները կատարում էին ԱՐԱԾԱՆԻՒ ակունքների մոտ:

Քրիստոնեությունը նվիրագործեց այս սրբազան պաշտամունքը: Այստեղ՝ ՆՊԱՏ սարի ստորոտում էր, որ ԱՐԱԾԱՆԻՒ ջրերի մեջ մկրտվեցին Տրդատ թագավորը, նրա ընտանիքը, զորքը, և քրիստոնեությունը պաշտոնական կրոն դարձավ Հայաստանում:

ԱՐԱԾԱՆԻՆ մինչ Եփրատին հասնելն ընդունում է բազմաթիվ գետեր ու գետակներ՝ Բագրեանդը (Շարիան), Մեղրագետը, Խնուսը, Բյուրակնը...

Առասպելը պատմում է, որ Մեղրագետի ակունքի մոտ սկզբում թռնիր է եղել: Մի անգամ, երբ գյուղի երեցկինը հաց է թխում, գալիս է մի աղքատ ու Քրիստոսի սիրույն թարմ հաց խնդրում: Տիրուհին տալիս է հացը, ապա աղքատը Քրիստոսի սիրույն պանիր է խնդրում: Տիրուհին պանիրն էլ է տալիս: Աղքատը Քրիստոսի սիրույն մի համբույր է խնդրում, և երբ տիրուհին դեմքը մոտեցնում է համբույրի համար, մտնում է քահանան ու խիստ զայրանում, ապա լսելով տիրուհու բացատրությունը՝ ասում է.

«Դե որ այդպես է, Քրիստոսի սիրույն քեզ վառվող թռնիրը նետի՛ր»: Տիրուհին իրեն նետում է բոցավար թռնի կրակների մեջ, որն իսկույն լցվում է մեղրահամ ջրով և դառնում է Մեղրագետի ակունքը, իսկ զոհաբերված կինը դառնում է ծուկ...

143

Ասում են՝ մինչև իհմա ապրում է այդ նույն ակունքում:

Մեկ ուրիշ պատումի համաձայն՝ հիվիվը ծեռքի գավազանը պատահաբար զցում է Նեմրութ լեռան լզակներից մեկի մեջ: Ամիսներ անց գավազանը գտնվում է Մեղրագետի ջրերում:

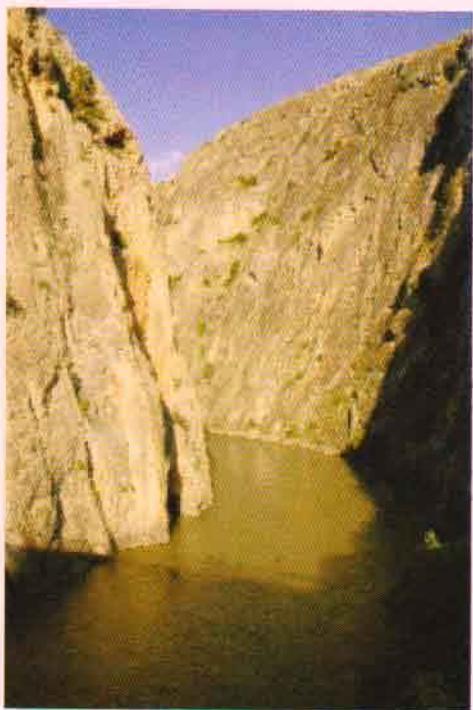
Ստացվում է, որ լեռը մարդու ծեռքով վառված կրակ չի հանդուրժում իր կատարներին: Լեռն ինքը միայն իրավունք ունի հուր և բոց ժայթքելու: Լեռը պարտադրել է իր պաշտամունքը ջրի հանդեպ: Գուցե այս հնագույն պաշտամունքի պատճառով է, որ մինչև այժմ հավատացյալները մատադր գագաթների մոտ կտրում են միայն, բայց եփում գագաթներից իջնելուց հետո՝ ներքելում...

Ինչևէ, դառնանք ԱՐԱԾԱՆԻՒՆ:

Ամբողջ ժամանակ նա հոսում է բարձր լեռների միջով՝ կամ տանելով իր ընթացքը այդ լեռների ստորոտներով, կամ թե պատռելով նրանց շարքերը, և նեղ կիրճեր փորելով՝ մտնում է ընդարձակ Մշո դաշտը, որ նրա հովիտն է կազմում և Հայոց լեռնաշխարհի ամենաարգավանդ դաշտերից մեկն է: Այստեղ մի պահ թողնենք ԱՐԱԾԱՆԻՒՆ հետևելը, որպեսզի պատմեմ այն չքնաղ առասպելը, որը մինչև այժմ կենդանի է ժողովրդի հիշողության մեջ:

Նախքան Մշո դաշտ մտնելը Արածանին անցնում է ԿՆՃԱՆ կոչվող սարերի միջով՝ զարնվելով քարերին, սեղմվելով նեղ կիրծի մեջ, գուռ - գուռ ծայն հանելով: Հենց այս տեղը ծայնի պատճառով կոչվում է ԳՈՒՐԳՈՒ և ԱՍՏՈՒԿ դիցուիու՝ Հայոց սիրո աստվածուիու և քաջազն Վահագն աստծո տիկնոց լողարանն էր: Եվ որովհետև Աստուկ դիցուին գիշերները լողանալու սովորություն ուներ, ԴԱՊՈՆՅԱՑ սարի վրա հայ կտրիճները մեծ կրակ էին վառում, որի լույսով դիտում էին Աստուկի չքնաղ գեղեցկությունը: Նկատելով այդ՝ ամառ թե ձմեռ Աստուկ դիցուին մշուշով է պատում ողջ միջավայրը, Մշո դաշտը և նրան հարող Հայոց լեռները մինչև ծունկը սարերի, և անհնար է լինում տեսնել որևէ բան դաշտից դեպի լեռներ, լեռներից դեպի դաշտ:

Եվ ասում են՝ այս մշտական թանձր մշուշն է պատճառը, որ այս երկիրը կոչվում է ՄՈՒԾ:

Եփրատը Կամախի վիհերում
ապայլ ուժով պատռում են մի նոր, քայց ավելի անհրապույր և վայրենի կիրճ: Ժայռոտ լեռների մի խոլական զանգվածի միջով է անցնում այդ կիրճ... Լերկ ժայռեր՝ առանց բուսականության հետքի անգամ: Գետի հունը շարունակ թեք է, զարիվայր, և հոսանքը՝ սրընթաց: Այդ կիրճին դարձյալ հետևում է մի հովիտ, և նորից՝ կիրճեր: Ամենից նշանավոր ԿԱՄԱԽԻ ԿԻՐՃՆ է:

Այստեղ Եփրատի ընթացքը սեղմվում է ամեն կողմից: Կիրճի ժայռոտ պատերն այնքան մոտ են, որ ահագին գետն ունի ութսուն քայլ լայնություն նիայն: Ժայռերը կտրատում են կիրճի հատակը: Ջրերը թափվում են ժայռից ժայռ՝ կազմելով քարավագաններ, փոքրիկ ջրվեժներ, որոնց թիվը հասնում է երեք հարյուրի: Այս վիթխարի արգելքների վրայով Եփրատը որոտալով է անցնում, հունն ավելի է թեք դառնում, և հոսանքը՝ ավելի սրընթաց: Ապա, վերջապես պատռելով Տավրոսի լեռնաշղթան, Եփրատը հետզհետեւ ազատվում է լեռների նեղ ձեղքից և դուրս է գալիս Միջագետքի հարթ ու հավասար տափա - րակները: Եվ այսպես հոսելով լեռների բարձունքներում ծնված Տիգրիս գետի հետ գուգահեռ ողջ Միջագետքով՝ Պարսից ծոցի մոտ խառնվում են միմյանց և այդտեղ ավարտում իրենց երկար և դժվարին երթը:

ՄՇՈ դաշտից հետո ԱՐՍԱՆԻՆ դարձյալ մտնում է նեղ ու խոր կիրճերի մեջ: Նրա հունը սեղմում են ժայռերը, և նրա կանաչագույն մաքուր ջրերը, ահագին շառացյունով փրփրած անցնելով կիրճերը լցնող ժայռերի բեկորների վրայով, կազ - մում են ջրվեժներ: Այդ նեղ կիրճերը վերջանում են ԲԱԼՈՒԻ մոտ, և ԱՐԱ - ԾԱՆԻՆ մտնում է երկրորդ՝ ավելի ընդարձակ դաշտը՝ ԽԱՐԲԵՐԴԻ բարեբեր, գեղեցիկ մշակված հովի - տը, որից հետո դարձյալ մտնում է մի նեղ կիրճ՝ ձեղքված հսկայական ժայռերի միջով: ԱՐԱԾԱՆԻՆ ավե - լի ջրառատ է, քան Եփրատի արևմտյան վտակը: Ինչպես արդեն ասացինք, նրանք հանդիպում են Կապան - Մադենի մոտ և արդեն մի - այլ ուժով պատռում են մի նոր, քայց ավելի անհրապույր և վայրենի կիրճ: Ժայռոտ լեռների մի խոլական զանգվածի միջով է անցնում այդ կիրճ... Լերկ ժայռեր՝ առանց բուսականության հետքի անգամ: Գետի հունը շարունակ թեք է, զարիվայր, և հոսանքը՝ սրընթաց: Այդ կիրճին դարձյալ հետևում է մի հովիտ, և նորից՝ կիրճեր: Ամենից նշանավոր ԿԱՄԱԽԻ ԿԻՐՃՆ է:

ՏԻԳՐԻՍ

Տիգրիսը սկիզբ է առնում Հայկական Տավրոսի լեռնա համակարգից: Եփրատի նման նա էլ ունի երկու՝ արևմտյան և արևելյան, բայց ավելի փոքր ձյուղեր:

Նորից գնանք Խարբերդի քարերեր երկիրը, որտեղ Խարբերդ քաղաքից դեպի հարավ է գտնվում լեռնային գեղեցիկ Ծովք անունը կրող լիճը: Ահա այս լճի նոտ քարայրերից բխում են աղբյուրներ, որոնցից կազմվում է Տիգրիսի ԱՐԵՎԱՏՅԱՆ ակունքը: Եփրատը երեք կողմից պտտվում է այն սարի շուրջը, որից բխում է Տիգրիսը, և սրա ակունք - աղբյուրները հազիվ երկու քայլ են հեռու Եփրատի ափեղից: Տիգրիսի արևմտյան ձյուղի ջրերը, հավաքելով իրենց մեջ շատ գետակներ, իջնում են Դիարբերի, արդեն ջրառատ և պտտվելով քաղաքի երկու կողմով՝ գնում արևելյան ուղղությամբ, մինչև Խառնվում են արևելյան ձյուղի հետ:

«...Եվ ինչ ամեն ինչ ուկեղեն, - Ակարագրում է մեր մեծ Երախտավոր Մրգանձոյանցը, - Արևուն ճառագայթը ուկեփայլ: Թևք քշնոց ուկեզույն, Զայն երգոց հավուց ի ձայն ուկեղար քնարի: Ցողունք խոտոց և բուտոց ուկի: Ծաղկունք ամենայն և ամենութեք ծաղկասփյուռ, շուշանն ու համափյուռ տերևն ուկի, տեսիլ ուկի, միայն քարեր կան բոսրային կարմիր, և այդ քարերու մեծամեծ բեկորներեն շննքեր կտեսնվին ի տեղիս, զորս կբացատրեն, թե Ազնավորաց բերդ են, Ազնավորաց գերեզմանք: Զանի մը առաջավոր ակունք կրխին այս տեղեն, ամենն ևս անմահության ջրեր, բայց բուն ակն մեկն է»:

Ահա այսպես ժողովուրդը սիրում ու մեծարում է Տիգրիսի ակունքը և պատմում մի ավանդություն, որը կարծես դրախտի առասպելի հիշատակներից է սկիզբ առել:

Ամեն տարի՝ Համբարձման տոնին, հրեշտակները այս գիսա - Վոր ակնի ջրի մեջ գցում են մի անմահության խնձոր, որը կարող

է տեսնել միայն նա, ով առավոտյան ամենից շուտ է հասել այս-
տեղ: Տեսնելը կարող է տեսնել, բայց երբ ձեռքը կարկառում է՝
խնձորն առնելու, այն անհետանում է: Բայց, ասում են, տեսնելն
անգամ բավական է...

Արևելյան այս ճյուղը, արևելքից արևանուտք ուղղությամբ առաջ
գնալով, մեծանում է՝ ընդունելով բազմաթիվ լեռնային գետեր,
որոնցից մեկն սկիզբ է առնում Վանա լճի հարավային ափի մոտ:

Ապա նա մտնում է ԲՈՀՏԱՆ լեռների կիրճը և ստանում է
ԲՈՀՏԱՆՁՈՒՐ անունը:

ՍՂԵՐԴԻՑ նրան միանում է հյուսիսից եկող մի մեծ ճյուղ ևս, որ
սկիզբ է առնում Վանա լճի հարավարևմտյան անկյունի բարձրու-
թյուններից և անցնելով ԲԻԹԼԻՍ քաղաքի միջով՝ կոչվում է
ԲԻԹԼԻՍՁՈՒՐ: ՏԻԳՐԻՍԻ այս ճյուղի մասին հին աշխարհը զար-
մանալի պատկերացումներ ուներ:

ՍՄՐԱԲՈՆԾ պատմում է, թե ՏԻԳՐԻՍԸ, իջնելով Նպատ լեռնե-
րից, անցնում է Վանա լճի միջով՝ առանց խառնելու իր ջրերը լճի
բորակային ջրերի հետ: Այս հրաշալի երևոյթի պատճառը,
ՍՄՐԱԲՈՆԻ՝ հոյն աշխարհագրագետ - Ճանապարհորդի կարծի-
քով, ՏԻԳՐԻՍԻ հոսանքի ժայրագույն արագությունն է: Նա
ասում է, որ բարն ինքն արդեն նշանակում է նետ արծակել:

ՍՄՐԱԲՈՆԾ վկայում է նաև, որ ՏԻԳՐԻՍՈՒՐ ծկների մեծ բազ-
մազանություն կա, մինչդեռ Վանա լճում միմիայն մի տեսակի ծովկ
կա: Ստացվում է, որ ծկներն էլ հոսանքի հետ արագ անցնում էին
լճի միջով՝ առանց խառնվելու նրա ջրերին: Հասնելով լճի մյուս
ափը՝ ՏԻԳՐԻՍՆ իր կորչում է անդունդների մեջ և երկար ժա-
մանակ գնալով գետնի տակով՝ նորից դուրս է գալիս հոյն երեսը:

Տիգրիսի վտակներից մեկի՝ ՆԸՀԸԼ գետի երեսը պատված է
մշտականաչ նունուֆար ծաղիկներով, որոնց հաստ արմատները
հասնում են մինչև գետի խորքերը... Ասում են՝ մշտականաչ
նունուֆարն արագորեն մեռնում է, բառամում մարդու ձեռքի
հպումից, եթե մարդը, հիացած նրա գեղեցկությամբ, ցանկանում է
պոկել նրան արմատից և տանել իր հետ...

17-րդ դարի հայ բանաստեղծ Դավիթ Սալածորեցին մի
սքանչելի բանաստեղծություն ունի, որ կոչվում է «Գովասանք
ծաղկանց», ուր նկարագրում է բոլոր ծաղիկների ծաղկելու
ժամանակը, նրանց գույնն ու հոտը և ինչ հիվանդություն են
բուժում:

Նունուֆարի մասին գրել է. «Այն Նունուֆար ծաղիկ, որ կայ՝ բրոսի հատակ ծովերուն։ Օձերը զինք կպահեն, մարդ չի քաղել նոցա ահուն»։ Ըստ առասպելի՝ նունուֆարն անմահական է, դրանք ճաշակում են օձերը և կաշիները փոխելով՝ երիտասարդանում։ Այդ պատճառով էլ չեն թողնում մարդկանց մոտենալ ծաղիկներին։

Պլինիուս Ավագը (մ.թ. I դար) մանրամասն նկարագրում է Տիգրիսի ակունքը. «Հարկավոր է և տեղին մի քանի խոսք ասել Տիգրիս գետի մասին։ Այն սկիզբ է առնում Մեծ Հայքից՝ բխելով մի մեծ աղբյուրից։ Այդ տեղը անվանվում է Էլենգոսինե. սա Տարոն գավառի այն հատվածն է, որտեղ բխում են քազմաքիվ ջերմուկներ։ Այն հոսում է դեպի Արտեոս լիճը, որի ջրերը իրենց մակերևոյթին պահում են այն ամենը, ինչ զգվում է նրանց մեջ։ Այդ լճում ապրում է ձկան մի տեսակ, որը երբեք չի թափանցում Տիգրիսի ջրերի մեջ, և Տիգրիսից էլ ոչ մի ձուկ դուրս չի լողում լճի մեջ։ Իր հոսքով և իր գույնով այն տարբերվում է այդ ջրից, և աչքը հեշտությամբ կարող է լծի միջով հետևել նրա ճանապարհին։ Անցնելով լիճը՝ այն հանդիպում է Տավրոս մեծ լեռանը, կորչում նրա հայտնի քարանձավում, հոսում լեռան միջով, մինչև մյուս կողմում դուրս է գալիս գետնից և հայտնվում նախկին տեսքով։ Որ դա նույն գետն է, երևում է նրանից, որ բերում և դուրս է հանում այն ամենը, ինչ որ նրա մեջ է նետվել քարայր մտնելիս։

Երկրորդ անգամ լույս աշխարհ գալուց հետո մտնում է մի որիշ լիճ՝ **ՏՈՍՊԻՏԻՌՈՒՍԸ**, անցնում նրա միջով, նորից մտնում գետնի տակ և հիսուն կիլոմետր հետո գլուխը դուրս հանում **Նինվե** քաղաքի մոտ։

Այս հին գրուցների արձագանքները մնացել են նաև ժողովրդական ավանդությունների մեջ։ Օրինակ՝ Մշո դաշտի վերին մասում բխում է մի մեծ անուշահամ աղբյուր՝ Նորշեն անունով։ Իբր այդ աղբյուրը Նեմրութ լեռան միջոցով կապ ունի Վանա լճի հետ։ Պատճում են, որ մի հովիկ իր ցուաք, որը կորցրել է Վանա լճի ջրերում, գտնում է Նորշենի աղբյուրի մոտ։

Նման մի ավանդություն կա, իմիջիայլոց, նաև Արագածի և Մեծամորի լճերի մասին։ Բայց այստեղ ստուգված է, որ Մեծամորը սնվում է Արագածի ներքին ջրերով։ Ինչեւ։ Դառնանք Տիգրիսին։

Իսկ գիտնական **Լինչը** Ստրաբոնի և **Պլինիուսի** հաղորդած տե-

ղեկություններից եզրակացնում է, որ Երկու հազար տարի առաջ այժմյան Վանա լճի տեղում ծփում էր Երկու փոքր լիճ. հյուսիսում՝ բացարիկ առի ԱՐՏԵՇՈՒԾ, հարավում՝ ՏՈՍՊԻՏԻՇՈՒԾ կամ ՏՈՍՊԸ: Լճերն իրար են միացված գետնուղի քարանձավով, որտեղով հոսում էր ՏԻԳՐԻՒՄ Վտակը:

Վանա լճի հնագույն ավանդությունները պատմում են, թե ինչ-պես հեռավոր ժամանակներում Վանա լճի շրջակայքում տեղի է ունեցել հզոր Երկրաշարժ, որը և խորտակել է ընդերկոյա քարանձավը և գետի ձանապարհը: Սա առիթ է դարձել, որպեսզի Տոսայ լիճը բարձրանալով միանա Արտեուս լճին...

Ըստ Երևույթին, ՏԻԳՐԻՒՄ և Վանա լճի գրույցները ծնվել են այն պատճառով, որ ՏԻԳՐԻՒՄ ակունքները շատ մոտ են գտնվում Վանա լճի ափերին:

Արևմտյան և արևելյան ձյուղերի միանալուց հետո աղդեն մեծ գետ դարձած՝ ՏԻԳՐԻՒՄ հոսում է Միջագետքով՝ Եփրատի հետ միասին կենդանացնելու նրա դաշտերը, ապա, խառնվելով Եփրատին, թափվում է Պարսից ծոց:

Ա Ր Ա Ք Ս

Բյուրակնյա լեռների մասին ես ձեզ պատմել եմ: Պատմել եմ նրա անմահական աղբյուրների ու ծաղիկների մասին:

Հիմա պիտի պատմեմ այն գետի մասին, որն սկիզբ է առնում նրա Սրմանց լեռնազագագաթի լանջերի աղբյուրներից և Հայոց լեռնաշխարհով հոսելով՝ թափվում է Կասպից ծովը:

Բյուրակնի այս զագաթը հրաբխային մի մեծ հանգած խառնարան է՝ բաղկացած առանձին - առանձին ցցված մեծ ժայռերից: Այստեղ՝ այս քարոտ բարձրավանդակների վրա, ամառվա ամենատաք ժամանակ անգամ ծյունի հաստ շերտերն են մնում:

Ինչպես ասել ենք, նրանց հալոցքից էլ ահա գոյանում են անթիվ մանր լճակներ: Այդ լճակներից բխում են լեռնային մանր, չափազանց սահնորակ առվակներ, որոնք վազում են Բյուրակնի բոլոր կողմերից բոլոր ուղղություններով:

Սրմանցի լանջերից իջնում է ԱՐԱՔՍԸ, որը հենց Բյուրակնի վրա կազմվում է չորս առուներից:

ԱՐԱՔՍԸ մինչև Բասենի դաշտ հասնելը իր մեջ բազմաթիվ վտակներ է ընդունում: Ոռոգելով Բասենի դաշտը՝ նրա արևելյան

ծայրում մտնում է լեռներով նեղված խոր հովտի մեջ: Հնում այդ ամբողջ հովիտը կոչվում էր ԵՐԱՍԽԱՉՈՐ:

Արաքսը արդեն հոսում է Արարատյան ընդարձակ դաշտով: Գլխավոր վտակներն են Ախուրյանը, Հրազդանը, Մակուն, Կարմիր (Կոտոր), Որոտանը, Մեծանորը...

Արարատյան դաշտում Արաքսն ընդունում է դաշտային գետի կերպարանք: Արաքսի հունը Արարատյան դաշտում համեմատաբար լայն է, ընթացքը՝ դանդաղ:

Հին Զուղայի մոտ ԱՐԱՔՍԸ նորից նետվում է նեղ ժայռերի մեջ, կազմում քարավագաններ, փոքրիկ ջրվեժներ Մեղրիի մոտ և ահեղի, դժոխաձայն աղմուկով, հզոր ուժգնությամբ հաղթահարելով արգելքները, փրփրած ու կատաղի, կիրճ լցրած ջրային փոշով, մի վայրենի տեսարան ներկայացնելով՝ առաջ է ընթանում, որ վերջապես կարողանա ազատվել ժայռերի նեղվածքից՝ ազատ հոսելու համար Մուղանի ընդարձակ դաշտով, որպեսզի վերջում, խառնվելով Կուր գետի հետ, գնա, խաղաղվի Կասպից ծովի ջրերում:

Արաքսը հնում կոչվել է ԵՐԱՍԽ, որ օտարներին հայտնի էր որպես «կամուրջներ չհանդուրժող Երասխ»:

Նրան այդպես էին կոչում իին հովաները: Երասխն ավելի հնագույն ժամանակներում կոչվել է ՀԱԼՄՈՒ:

Ես հիմա ձեզ կպատմեմ հնագույն մի առասպել՝ կապված ՀԱԼՄՈՒ և ԵՐԱՍԽ, ինչպես նաև ԱՐԱԶ անունների հետ:

ԱՐԱԶԱՆ եղել է հնագույն հայերի գետերի աստվածը, և նրա դուստրն էր ՆԱՐՅ. ջրերի աստվածուին: Այսպես ուրեմն:

...ԱՐԱԶԱՆ աստծո բնակարանն Արածանիի լուսե ակունքներում էր՝ Ծաղկանց լեռների թռնուրակին մոտիկ: Այնտեղից արդեն Արածանին՝ որպես հորդահոս մի գետ, հջնում էր ծորը: Նրա երկու ափերին լեռան ընդերքի համն ու հոտոն ունեցող անչափ տաք ջրեր էին դուրս ցայտում... Սրանց տիրութիւն ԱՐԱԶԱՆԻ սիրած ՎԱՐԴԱԿ տիկինն էր, այդ պատճառով էլ այդ աղբյուրները կոչվում էին նրա անունով՝ Վարշակի ջերմուկ...

Հիշո՞ւմ եք՝ քիչ առաջ պատմեցի, թե ինչպիսի հրաշք գեղեցկությամբ, գոհար աղամանդների շողարձակումով է պեծկլում ողջ շոշապատը, այսինքն՝ Վարշակ տիկնոց բնակատեղին:

Այդ հեռավոր, հնագույն ժամանակներում, երբ Երասխը դեռ կոչվում էր Հալմոս, երկու հզոր ցեղերի միջև, որոնք ապրում էին Հալմոսի ափին պիտի որոշեր երկու ցեղերի առաջնային՝ տիրապետող, և երկրորդային՝ հարկատու լինելը: Հալմոս գետն այն ժամանակ ավելի խոր էր, ավելի ջրառատ, ավելի դաժան...

Եվ նա անպայման պիտի մասնակցեր ճակատամարտին սրա կամ նրա դեմ՝ որպես երկրորդ թշնամի: Երասխը՝ կրվող կողմերից մեկի ցեղապետը, հույս ուներ, որ շատ զոհաբերություն կատարելով՝ կարող էր Հալմոսի ոգուն դարձնել իր բարեկամը:

Բացօթյա զոհասեղաններ կանգնեցվեցին գետի ափով մեկ: Ցեղի քուրմն օրեր շարունակ մաղթանք կատարեց: Գիշեր ու ցերեկ հոսեց զոհակենդանիների բոսոր արյունը...

Իսկ Երասխ ցեղապետի չքնաղ դուստրը ցեղի կոյսերի հետ պես-պես ծաղիկներով պակներ հյուսեց և նվիրաբերեց գետի ջրերին...

Հենց այդ ժամանակ էլ նրան տեսավ բոլոր գետերի մեջ աստված ԱՐՍԶԱՆ և մեծ կրօնվ բռնվեց ցեղապետի չքնաղ դստեր հանդեպ: Անծանոթի կերպարանքով Արազան երևաց ցեղապետին և հայտնեց Արազա աստծո կամքը. կամ ցեղապետն իր դստերը՝ որպես հարձ, կտա գետերի աստծուն և կիաղթանակի, կամ ինքն ու իր ցեղն աշխարհից ընդմիշտ կրնաջնջվեն:

Անծանոթ հրամայեց, որ ցեղապետն իր դստերը Հալմոսի ափին գտնվող բարձր ժայռաբեկորից նետի գետի հորձանուտի մեջ... Անհուն մի թախիծ պաշարեց հեզ ցեղապետի հոգուն. ինչ-պես իր ցեղը խուսափի աստծո զայրութից, և փրկվի նաև իր սիրելի աղջկը: Հետո մի դաժան և հանցավոր միտք եկավ օգնելու ցեղապետին: Նա իր զորապետներից մեկի աղջկան, որը շատ թե քիչ նման էր իր դստերը, հորից զաղտնի զուգեց - զարդարեց, թմրեցրեց խաշխաշի թուրմով, իր հավատարիմ ծառաներից մեկի հետ տարավ Հալմոսի ժայռեղեն ափը և նետեց հորձանքի մեջ՝ գոչելով. «Առ զոհի, տո՛ւր հաղթությունս»: Ապա իրեց և զուրը նետեց նաև ծառային, որ վկա չլինի: Սակայն զորապետն իմացավ, թե ուր է անհետացել իր սիրելի զավակը:

Կռվի ժամանակ նա իրեն պահեց աստվածներին սիրելի այ - րական ողջամտությամբ և չդաշտածանեց, վրեժի համար չանցավ թշնամու կողմը, և կռվում հաղթանակը եղավ Երասխ իշխանի ժողովրդին հենց այդ զորապետի քաջակորով քազկի շնորհիվ...

Հետո՝ մի օր, Հալմոսի պղտոր ջրերին ընծայեց Երասխ իշխան մի չքնաղ դստեր մեռած մարմինը:

Արագան՝ Հայոց գետերի հզոր աստվածը, խաբերայության համար պատժեց Երասխին՝ տալով նրան հոգու այնպիսի ահա-վոր տառապանք, որ մի օր՝ գարնանը, երբ Հալմոսի ջրերը հոսում էին վարարած, նա իրեն նետեց Վարդագույն դարձած ալիքների մեջ: Հալմոս գետը երկու կույսերի արյան պատճառով գարնանը դառնում է վարդագույն...

Հալմոս գետի անունն էլ իշխանի ինքնական զոհվելուց հետո կամաց - կամաց փոխվեց Երասխի: Սկզբում ասում էին՝ գետ, որ-տեղ Երասխ իշխանը..., ապա՝ Երասխի գետը, իսկ հետո էլ՝ ուղ-դակի ԵՐԱՍԽ... Այսպես Հալմոս անունը խպառ մոռացվեց:

Հրաժեշտ տանք ՀԱԼՄՈՍ - ԵՐԱՍԽ - ԱՐԱՔՍԻՆ և շարժվենք առաջ:

Ճ Ո Ր Ո Խ

Գետի ակունքները գտնվում են Չորմայրի լեռան արևմտյան բազուկներում, որտեղից նա հոսում է դեպի հարավ-արևմուտք՝ կոչվելով Չորմայրի անունով: Բայրուրդ քաղաքի մոտ գետը թեք-վում է դեպի հյուսիս և սկսում կոչվել ՃՈՐՈԽ:

Վաղ հայկական աղբյուրներում ՃՈՐՈԽը կոչվել է ԿՈՀ, ինչ-պես նաև՝ ԱԿԱՍՍԻՒ:

ՃՈՐՈԽՆ իր ընթացքն ավարտում է Բաթում քաղաքից հա - րավ՝ թափվելով Սև ծով:

ՃՈՐՈԽԻ խոշոր վտակ՝
ներն են Ուղթեաց (Օլթի)
գետը՝ Թորթում վտակով,
Պարխալ գետակը:

Լեռնային խոժոր ու գե -
ղեցիկ բնությունը մի հի -
ասքանչ տեսարանով է
ներկայացրել Թորթումի
ընթացքը:

Թորթումի հովիտ

Գետը հունը փորում է բարձր սարերի արանքով և այնքան է սեղմ-
վում նրանց մեջ, որ կազմում է երկար ու նեղ լիճ: Լճի մի նեղ ելք նրան
տանում, ցած է թափում մռտ 55 մ բարձրությունից: Լեռնային այս մեծ
ջրվեժն անչափ գեղեցիկ է...

Թորթումի այդ գեղեցկությունը և նրա լեռնային բնույթը հատուկ են
նաև ՃՈՐՈԽՆԵՐ: ՃՈՐՈԽՆ էլ ամբողջ ժամանակ մեծ արագությամբ
հոսում է ժայռոտ և նեղ հովտով՝ կազմելով բազմաթիվ քարավազան-
եր, մանր ջրվեժներ: Հայկական մյուս գետերից տարբերվում է նրա-
նով, որ նրա կիրճի մեծագույն մասն անցնում է մեծ անտառների մի-
ջով: Ուզում եմ պատմել մի զարմանալի երևոյթի մասին:

Չնայած գետի կատաղի բնույթին՝ Արդվին քաղաքից մինչև Սև ծով
նրա վրա նավագնացություն կա: Դա մի վտանգավոր և ահարկու ձա-
նապարհորդություն է: Գետը խիստ սեղմված է ահագին բարձրություն
ունեցող ժայռե պատերի մեջ: Այնքան բարձր են այդ պատերը, որ
վերևու նայողին գետը երևում է իբրև սառած, անշարժ կանգնած մի
մոխրագույն զանգված: ՃՈՐՈԽՆ այդ ճեղքվածքի մեջ հաճախակի
պտույտներ է գործում. շատ են այն տեղերը, ուր նրա հատակից դուրս
են ցցվում ժայռեր, որոնց ընդհարումից գետի վրա ձյան պես սպիտակ
փրփուր է առաջանում: Շատ են նաև այնպիսի ժայռերը, որոնց գագաթ-
ների վրայով վազում է նա: Բայց այս բոլոր վտանգներն արհամարհում
է մարդու հնարագիտությունը: Համարձակ ու ճարպիկ նավավարներն
իրենց տափակիատակ, երկար և նեղիրան, երկու կողմից սուր քթեր ու-
նեցող նավակներով սանձահարում են կատաղի ալիքները:

Մի ճանապարհորդ պատմում է.

«Ահա ձեր առջև ցցված է սեպացած ժայռը, որը երկինք է հասնում. թվում է, թե նա կտրել է հունը, իսկ նրա տակ եռում և փրփրում է ջրվեժը՝ համարյա մի արշին բարձրությամբ, որ բարկացած ցատկում է քարավագ կազմող քարերի վրայով, որոնք կտրել են գետի հունը. Ուղղակի այդ քարավագի վրայով էլ նետի նման թռչում է նավակը դեպի սեպացած ժայռը՝ ավելի ու ավելի արագացնելով իր վազքը: Մի րոպե ևս, և դուք անխուսափելի կերպով պիտի փշոր - փշոր լինեք՝ զարնվելով այդ վայրենի, անհրապույր ժայռերին, այդ սև քարերին, որոնք տեղ-տեղ դուրս են ցցված ձյունի պես սալիտակ փրփուրի միջից»:

Լեռների երկիր, գետերի երկիր, լճերի երկիր

Հզոր բարձրավանդակ, հզոր լեռնակուտակումներ, որոնց ընդերքից, զագաթների ծյուներից ծնվում են Հայոց հզոր գետերը և բազում, անհաշիվ ուրիշ գետեր ու գետակներ, նաև հրաբխածին լեռների գրեթե բոլոր նախկին խառնարանների ու գոգահովիտների լճերն ու լճակները, ինչպես նաև երեք այն լճերը, որոնք իրենց մեջության պատճառով երթեմն նաև ծով են կոչվել:

Գայլատու լիճը

Նախքան այս երեքը ներկայացնելը մի քանի խոսք մյուսների մասին:

154

ԳԱՅԻԱՏՈՒ ԼԻՃԾ ՍԼԱՆԱ ՂՃԻ ՎԻՉՔ ԿՐԿՆՈՒԹՅՈՒՆՆ Է ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՐԻ ԼԱՆՉԵՐԻ ՄԻ ՍՔԱՆՉԵԼԻ ԳՈՎԱՀԻՆՎՈՒՄ: ՆՐԱՆԻց Է ԱԿԻՋՔ ԱՌԱՆԿԱՆ ԳԵՏԾՈ, ՈՐԾ, ԿՈԳՈՎՀԻՄԻ ՄԻջով անցնելով, թափվում է Արաքսի Վտակ Մակու գետը:

ԾՈՎՔ ԼԻՃԾ ԽԱՐԲԵՐԴԻց ԻԱՐԱՎ Է:

Բոլոր այս և նրանց նման լճերը, որոնք հոսող են, անուշահամ ալպիական ջրամբարներ են... Խևկ որքան շատ են Հայոց աշխարհում այդ անուշահամ ջրամբարները:

Բայց կան նաև կանգնած լճեր, ինչպես, օրինակ, ԱՐԴԻՇԱԿՆ Է:

ԱՐԴԻՇԱԿՆ ԿԱՄ ԱՐԴԱԿՆ ԳՄՆՎՈՒՄ Է ՎԱՆԱ ՂՃԻ ԱՐԼԵԼՔ:

Արձակ լին մասին բազմաթիվ առասպելներ կան, որոնց արմատները հասնում են մինչև հեթանոսական հավատալիքները:

Արձակցին անվերապահորեն հավատացել է, թե իր պաշտելի լճում ապրում են մի հրեղեն տղամարդ, մի հրեղեն կին և մի հրեղեն ծի:

Արձակ գյուղի մոտ մի աղբյուր կա, որը հոսում է դեպի լիճը:

Արճակ լիճը... Այստեղ ապրում են հրեղեն ծիեր

Ասում էին, որ տարին մեկ անգամ լծի հրեղեն կինը լողանում է այդ աղբյուրում, և նրա լողանալուց անմիջապես հետո այդ ջուրը խմողի ձայնը անուշ է դառնում, երգը՝ ոյութող: Եվ կա ժամանակ, որ ծովից դուրս է գալիս նաև հրեղեն ծին և կոխկրտում է բոլոր օձերի բները:

Ասում են՝ եթե չիներ այդ հրեղեն ծին, աշխարհը կիմա օձերով էր լցվել: Հրեղեն տղամարդը հազար տարին մեկ դուրս է գալիս լծից, որ սիրի հողածին կնոջ և մի հրեղեն ժառանգ թողնի աշխարհին:

Գեղեցիկ է, չէ՞...

Հ ր ե ղ ե ն ժ ա ռ ա ն գ ա շ ա ր ի ն ...

Հայոց աշխարհում չկա մի փոքրիկ լիճ անգամ, որ չունենա իր առասպելը: Սակայն դառնանք մեծ լճերին:

Ս Ե Վ Ա Ն

ՍԵՎԱՆՆ է միայն երեք մեծ լճերից (իին անունը՝ Գեղամա ծով), որ ունի անուշահամ ջուր: Նա իր ջուրը ՀՐԱԶԴԱՆ - ԶԱՆԳՈՒ գետի միջոցով է դուրս թողնում:

Նա լեռնային լճերից ամենաբարձրն ու ամենամեծն է: Մուգ երկնագույն է նրա մակերեսը, ընդհանուր տեսարանը՝ փառահեղ ու հանդիսավոր:

Պայմանականորեն բաժանվում է երկու անհավասար մասերի՝ Մեծ Սևան և Փոքր Սևան:

Լիձն են թափվում գԱՎԱՌԱԳԵՏԸ, ԱՐԳԻՃԻՆ, ՄԱՍՐԻԿԸ, ԶԿՆԱԳԵՏԸ և այլ գետ ու գետակներ, իսկ նրանից սկիզբ է առնում ՀՐԱԶԴԱՆԸ:

ԵՎ քանի որ լճի ջրերն անուշահամ են, ուրեմն ծկները նույնպես՝ իշխանը, գեղարքունին, կողակը, սիզը, արժանի են գովեստի:

Ցավալի է, որ Սևանի կղզին թերակղզի է դարձել:

Լճի ջրերի իշեցումից հետո նրա հատակի բացված մասերում կատարված հնագիտական պեղումները ցույց են տալիս, որ այստեղ ապրող մարդը հնադարից արդեն բարձր քաղաքակրթության տեր է եղել:

Կա մի ավանդություն Սևանի մասին, որը կարծես հաստատում է, որ վաղնջական ժամանակներում Սևանի տեղը բնակավայր է եղել:

Այդ բնակավայրն ունեցել է մի հորդաբուխ աղբյուր, որի ակը ամեն ջուր վերցնող խնամքով նորից խցանել է: Սակայն մի օր մի ջահել հարս ջուր վերցնելուց հետո մոռանում է փակել աղբյուրի ակը: ԵՎ որոշ ժամանակ հետո աղբյուրից բխող հորդահոս ջուրը սկսում է տարածվել և ծածկել գյուղը: Մարդիկ ահաբեկված, թողնելով ամեն ինչ, աշխատում են փրկվել, և ամեն մեկն իր պարտքն է համարում անիծել խեղճ մոռացկոտ հարսին, որ քար դառնա: Հարսն իսկապես դառնում է քար. նրա գլուխն է միայն երևում ջրերի տակից:

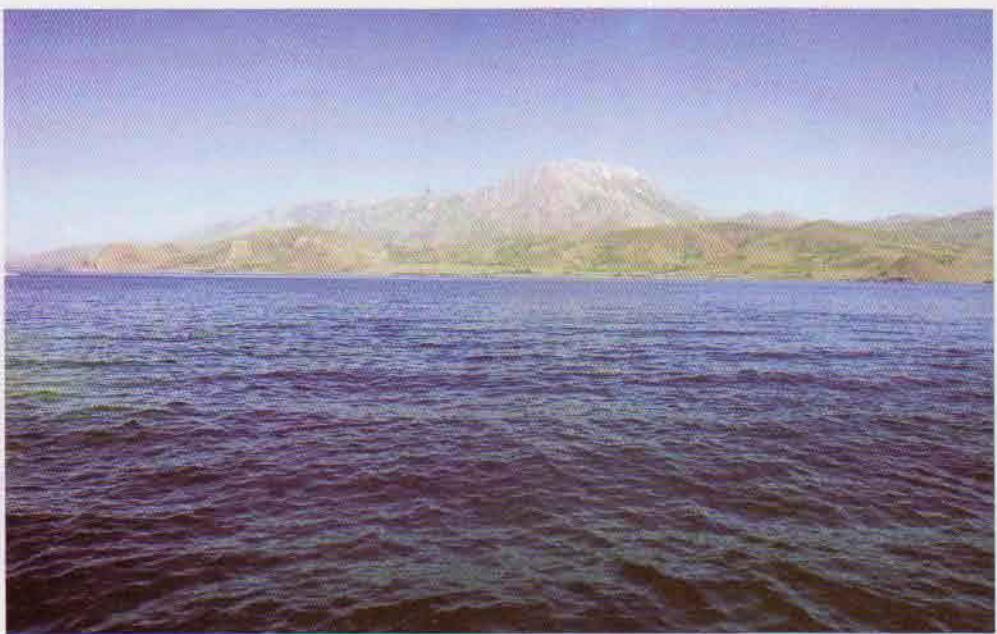
ՈՒՐՄԻՌ ԼԻՃԾ

ՈՒՐՄԻՌ ԼԻՃԾ (իին անունը՝ ԿԱՊՈՒՏԱՆ) Սևանի հակապատկերն է: Ճիշտ է, 1275 մ բարձրության վրա է գտնվում, սակայն իր բնույթով դաշտային լճի տպավորություն է թողնում:

Հայոց ամենամեծ լիճն է Կապուտանը, որը գտնվում է Հայկական լեռնաշխարհի և Իրանական սարահարթի միջև: Կապուտան լճի մակերեսին աղ է հավաքվում և բյուրեղանում: Այս լճի ջուրը վեց անգամ ավելի աղի է, քան օվկիանոսինը: Լողորդները չեն կարող նրա մեջ սուզվել, որովհետև նրանց մարմինն անմիջապես ծածկվում է աղի շերտով, որ փայլում է արևի տակ, ինչպես ադամանդի փոշի...

Զկներ Ուրմիո - Կապուտան լցում բոլորովին չկան: Ժամանակին նա իր ափերին ունեցել է աղագործարաններ: Ամենակեղղտոտված զգեստը, մեկ անգամ զգելով ջրի մեջ, կարելի է հանել բոլորովին մաքուր: Լիճն այնքան էլ խոր չէ, առավելագույն խորությունը 15 մ է: Համեմատելու համար ասենք, որ Սևանա լճի առավելագույն խորությունը մինչև ջրի մակարդակի հջեցումը 99 մ էր:

Մի պատմություն. Ուրմիո լցում կա մի փոքրիկ կղզի, որը կոչվում է ՀԱՅԵՐ: Անբացատրելի գուգաղիպությամբ յուրաքանչյուր հարյուր տարին մեկ այս կղզին ծածկվում է ջրով և նորից երևում է յոթ տարի անց: Հայեղը համարվել է հայ ժողովրդի բախտի կղզին. իբր Հայեղի նման հարյուրից յոթ տարին հայերի համար ծանր է լինում:

ՎԱՆԱ ԼԻԾ

Ի՞նչ պատմեմ ՎԱՆԱ լճի մասին, որ կոչվել է նաև ԲՁՆՈՒՆՅԱՑ,
իսկ Վաղնջական ժամանակներում՝ ՆԱԻՐԻ ԵՐԿՐԱՑ ԾՈՎ:

Վանա լիճը, ըստ օտար ձանապարհորդների, իր շրջապատով հանդերձ ասիական ցամաքի ամենագեղեցիկ տեղերից մեկն է: Սա էլ է առի լիճ, բայց ոչ Կապուտանի չափ:

Զկներով հարուստ չէ, ինչպես Աևանը: Ունի մի տեսակի ձուկ, որը հայտնի է տառեխ անունով:

Ըստ հայկական մի ավանդության՝ լճում ապրելիս են եղել հսկայական վիշապներ, որոնց հետ հրեշտակները միշտ կրվում էին: Երբ վիշապները դառնում են 1000 տարեկան, հրեշտակները նրանց ջրից դուրս են քաշում, մոտեցնում արեգակին, այրում: Եվ երբ վիշապների փոշին ցած է թափվում, լիճը պատվում է մառախուղով:

Երկրորդ ավանդությունը նույնպես առնչվում է վիշապին: Հնում հավատում էին, որ Վանա լճում վիշապի բոյն կա. այնտեղ ապրում է մի ահագին վիշապ, որ բռնել է լճի անքորդ հատակը: Հրեշտակները միշտ հարվածում են նրա պոչին, վիրավորում, որպեսզի վիշապը չմեծանա և լիճն ու ցամաքը կուլ չտա:

Ինչևէ, համենայն դեպս, փաստ է, որ Վանա լճի մակարդակն անընդհատ բարձրանում է: Հետզհետեւ ջուրը ցամաքից նոր կտորներ է նվազում: Հին Արձեշ քաղաքն այժմ ջրի տակ է, և Վան քաղաքի ու լճի միջև եղած տարածությունը դանդաղ նվազում է:

Նշանավոր են Աղթամար, Լիմ, Կտորց կղզիները:

Ահա այս գետերի ու լճերի շուրջն են ընկած Հայոց բարեբեր Արսրածան, ԽԱՐԲԵՐԴԻ, ԲԱՍԵՆԻ, ԲԵՐԿՐԻ, ՄՇՈ, ԱԼԱՇԿԵՐՏԻ, ԿԱՐՍԻ, ՇԻՐԱԿԻ, ԱՊԱՐԱՆԻ, ԾԱՐՈՒՐԻ, ԿԱՐՆՈ, ԵՐԶՆԿԱՅԻ, ՏԱՐՈՆԻ դաշտերը,

Արանք գետերն էին, լճերն էին, աղբյուրներն էին, հովիտներն էին... Կար նաև ծով, որը ողողում էր Հայոց աշխարհի արևելյան ծայրը:

ՓԱՅՏԱԿԱՐԱՆ

Սա ՓԱՅՏԱԿԱՐԱՆ նահանգն էր՝ հյուսիսից սահմանակից Աղվանքին, հարավից՝ Ատրպատականին:

Անանիա Շիրակացին իր «Աշխարհացույց» գրքում Հայոց տարածքների մասին գրելիս հաղորդում է, որ նրանք Կուր գետից հասնում էին մինչև Վերին Միջագետը և Կասպից ծովից մինչև

Արևմտյան Տիգրիսի ընթացքը, բաժանված էին տասնհինգ «աշխարհների» կամ «նահանգների» և ամփոփում էին մոտ 190 գավառ:

ՓԱՅՏԱԿԱՐԱՆԸ Հայոց տասնմեկերորդ աշխարհն էր և ուներ տասներկու գավառ: Փայտակարան նահանգի իշխանը Մեծ Հայքի թագավորության նշանավոր նախարարներից էր և ըստ «Գահ-նամակի»՝ արքունիքում զբաղեցնում էր 10 - րդ գահը:

Փայտակարան աշխարհով Հայաստանն իր արևելքով հարում էր ծովին: Այն հարյուրավոր դարեր շարունակ եղել է Հայոց արքունիքի ծմեռանոցը: Իր բարեհամբավ կլիմայով, Մուղանի դաշտի հարուստ արտավայրերով և հատկապես վայրի զարիկ այն շատ հարմար էր հատկապես արքունի զորքերի ծմեռային հանգստի համար: Այրուձիի նժոյգների համար Մուղանի դաշտի գարին ցանկալի կերակուր էր:

7-րդ դարի մեր սքանչելի գիտնական Անանիա Շիրակացու վկայությամբ Փայտակարանն առատ էր բամբակով և հարուստ՝ անտառներով, որոնց փայտից կառուցված նավակները ճեղքում էին Կասպյան ջրերը և նրա բարիքները հորդաբուխ գետերով հասցնում էին Հայոց Միջնաշխարհ:

Փայտակարանի լեռների ժայռապատկերներում մնացել են այս նավակների պատկերները: Նրանք փորագրվել են հնագույն այն ժամանակներում, երբ այս կողմի տերերը հայերն էին: Հայերն այստեղ իրենց գոյության բոլոր ժամանակներում կառուցել են ջրանցքներ ու ամբարտակներ, որոնք դանդաղորեն ավերվեցին և կործանվեցին, երբ Փայտակարանը այլևս չէր պատկանում հայերին, այլ գտնվում էր Աստրապատականի կազմում: Արաբների արշավանքների ժամանակ դրանք արդեն վերածվել էին ավերակների: Սակայն մինչ այժմ «հնագույն այդ կառույցների» փլատակները երևում են Մուղանի դաշտում: Որպես Հայոց թագավորության արևելյան նահանգ՝ Փայտակարանն իր ժամանակին ռազմական մեծ պատվար էր հյուսիսկովկասյան վայրենաբարո լեռնականների դեմ: Փայտակարանի պատմական վայրերից Փայտակարան արքունի քաղաքը և Վարդանակերտ գավառը հաճախ են հիշատակվում մեր մատենագիրների գրքերում: Փայտակարան քաղաքը կառուցվել էր Կասպի ծովի ափին՝ Կուր և Արաքս գետերի գետաբերանների մոտ, իսկ Վարդանակերտը գտնվում էր Արաքսի ծախ ափին՝ Կուրի և Արաքսի գետախառնուրդից ոչ հեռու:

Եվ Փայտակարան քաղաքը, և Վարդանակերտը Հայոց թա-

գավորության արևելյան սահմանների կարևոր ռազմական հենակետերն էին, որոնք խանգարում էին հյուսիսային ցեղերի թափանցմանն Անդրկովկաս և Միջագետք: Փայտակարանը եղել է արքունի զնդանը, ուր ողջ Հայաստանից բերվել ու բանտարկվել են առավել վտանգավոր պետական հանցագործները: Երբ քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակվեց, Անգեղատան իշխանը Փայտակարանի զնդան նետել տվեց 438 անհնազանդ քրմերի, որոնք չուրացան իրենց նախնիների հավատը: Թե Փայտակարան աշխարհում հատկապես հեթանոս ո՞ր աստվածներն են պաշտվել, հայտնի չէ, բայց նրա տասներկու գավառներով մեկ սկրված են եղել նրանց պաշտամունքի տաճարներն ու բազիները: Այդ գավառների մեծ մասի անունները հենց այդ են վկայում:

ՅՈԹՆՓՈՐԱԿՅԱՆ ԲԱԳԻՆՔ, ԲԱԳԱՎԱՆ, ՀՐԱՔՈՏ...

Յոթնփորակյան Բագինք յոթ տաճարների սրբավայրեր են:

Բագավանը, որը նշանակում է դիցարան, նույնպես առատ է եղել պաշտամունքի Վայրերով: Կողք կողքի գտնվող սրբավայրերը եղել են կրակի, ջրի միասնական պաշտամունքի և նաև Սանդարամետ գետնաշխարհի կարևոր պաշտամունքի տեղեր:

Հայոց ավանդություններից մեկը պատմում է, որ ԿՐԿԱՆԱԿԱՍՊԻՑ ծովի մեջ՝ Փայտակարան քաղաքի դիմաց, կրակե սյուներ են վեր խոյացել: Կրակի և ջրի միասնական պաշտումը սրա պատճառով էր:

Ծովի ջրերից դուրս ցայտող կրակը նավի հզոր շատրվաններ են եղել, որոնք, մեկ անգամ բոցավառվելով, այլև չեն հանգել:

Ավանդությունն ասում է, որ սրանք նույնպես յոթն են եղել:

Թերևս ոչ մի տեղ կրակն ու ջուրը նման միասնական պաշտու - մի չեն արժանացել, ինչպես այստեղ, և սրանց հետ նաև՝ Սանդարամետը, որը գետնախորքերի տերն էր, և որտեղից ահա դուրս էր ժայթքում այս անսանձելի կրակը:

Հնագույն հայերի պաշտամունքային պատկերացումների համար, որտեղ խտանում է բնապաշտության հանդեպ մեծ գորովը, պիտի, անշուշտ, այս տեսարանը տպավորիչ լիներ, և իզուր չէր, որ սրանց քրմերը հրաժարվեցին դավաճանել իրենց աստվածներին և հայտնվեցին Փայտակարան քաղաքի ահավոր զնդանում:

...Հայաստանը 428 թվականին կորցրեց իր տասնմեկերորդ՝ Փայտակարան նահանգը: Փայտակարան նահանգի հետ հայերը կորցրին նաև ծովի ափին լինելու հնարավորությունը: Բայց այն եղել է ոչ միայն նրա երազանքներում, այլև իրականում:

Հայերս մոռացել ենք սա: Բայց իհնա այնտեղ ապրող ուրիշը չի մոռացել և որովհետև հիշաչար է, ամեն կերպ աշխատել է ոչնչացնել հայի հետքերն այս երկրից... Նոյնիսկ ամբարտակներն ու ջրանցքները, որոնց հետքերը, միևնույն է, դեռ նշնարվում են...

Եվ Փայտակարանի լեռների խորշերում դեռ կարելի է գտնել հնագույն ժողովորի թողած ժայռապատկերները:

Քանի դեռ ես ու դու ճամփորդում էինք Հայոց մեծ քնաշխարհ՝ հարմար գտա հասնել նաև այստեղ և պատմել Հայաստանի տասնմեկերորդ նահանգ Փայտակարանի, նրա ափերը ողողող Կասպից՝ Վրկանա ծովի մասին, ջրի ու կրակի միասնական պաշտումի մասին...

Հետաքրքիր է:

Լեռների երկիր, գետերի երկիր, լճերի երկիր, հովիտների ու դաշտերի երկիր. Արատտա, Նախի, Հայաստան...

Հայոց աշխարհը հացի, խաղողի ամենաքաղցր ու համեղ պտուղների շտեմարան է, սրբազն սոսու, գիհու, վայրի մրգատու անտառներով դրախտ...

Եվ պտուղներով, որոնք այգիներում են մշակվում: Ծիրանենին, բազում ցավերի դեղ ծիրանենին... Եվ մյուսները, որոնց անունները մեկ - մեկ տալ պարզապես, անհնար է...

Անհնար է նրանց մասին բոլոր առասպելները պատմել: Հայոց աշխարհի ողջ տարածքում՝ մատչելի ու դժվարամատչելի կամ ընդհանրապես անմատչելի վայրերում, սփռված են խոտ ու ծաղկի անհաշվելի տեսակները՝ բոլոր հիվանդությունների դեղ ու բալասանները. միայն ձանաչի՛ր, և քոնն է երկարակեցությունը:

Պատմեմ ձեզ ՔԻՄԱ ծաղկի մասին միայն: Քիմա ծաղկը քարոտ տեղանքի բոյս է: Տերևների միջից վարդի կոկոնի նման ծաղիկ է ելնում, որը գիշերը հեռվից ճրագի լուսի պես փայլում է, իսկ մոտիկից չի փայլում: Զորավոր անուշ հոտ ունի, որի պատճառով օգտագործում են մյուսոնի մեջ: Ամառը ծաղկում է, աշնանը՝ թառամում: Սա՝ իրականությունը: Իսկ առասպելն ահա թե ինչ է ասում. քիմա ծաղիկը չորսթիվանի ծաղիկ է, որը խաչանման սփռվում է երկրի վրա և թիկի եզրերին մանր ծաղիկներ ունի՝ մուգ կարմիր և մանուշակագույն: Լուս է տալիս ճրագի պես, և եթե ձեռք տաս, կայրվես: Բայց եթե հաշվի չառնես քո այրվելը, քաղնս և ուտես այն գիշեր, երբ առաջին անգամ ծաղկում է ու վարվում խավարի մեջ, ինաստուն պիտի լինես...

Հիմա մեզ բոլորիս որքան է պետք ճաշակել այդ հրաշք Քիմա ծաղիկը:

Այսպես ուրեմն՝ անտառներ, մարգագետիններ, չքնաղ հովիտներ, հացի ու պտղի շտեմարաններ, բազում արոտավայրեր, ապա և լերկ ու դաժան, քարքարոտ անմատչելի լեռներ, որոնք, սակայն, իրենց ընդերքում պահում են ամենաթանկարժեք, ամենաբազմազան մետաղների երակները, որոնց տեղերը վաղնջական ժամանակներից իմացել է հայը:

Հայկական ողջ աշխարհում ապրող անթիվ - անհաշիվ տեսակի թռչուն ու վայրի, ապա և ընտանի կենդանի...

Եղանակն է՝ ամեն տեսակ՝ շոգ ամառ, ահավոր ցուրտ ձմեռ:

Ներքեսում՝ ձորի մեջ, նշենին է ծաղկում, իսկ այդ նույն ձորը պատնեշող լեռան վրա դեռ բքաբեր քամիներ են թափառում:

Դաժան՝ և շոգը, և ձմռան ձյունաբուքերը, հետո՝ մեղմ ու հրաշալի, փափուկ՝ և տաքը, և ցուրտը:

Նայած որտեղ ես, ՀԱՅՈՑ ՄԵԾ, ԸՆԴԱՐՁԱԿ ԱՇԽԱՐՀԻ ՈՐ ՄԱՍՈՒՄ ԵՍ... Փորձի՛ Ճամփորդել կամ գոնե մտովի թափառել այդ հրաշք երկրում... Որովհետև մեզ մնացել է մի Սևան, որն այսօր որդիական սիրո, գութ ու գորովանքի կարիքն ունի, մեզ մնացել է մի Արագած, որի գագաթից կարող ենք սուկ հառաջանքներ արծակել առ կորսված դրախտը...

Եվ բոլորովին չի մնացել բնության հանդեպ նախնիների հզոր պաշտամունքը՝ հեթանոս թե քրիստոնյա, միևնույն է, որովհետև, եթե մենք մեզ համարում ենք քրիստոնյա և հավատում ենք, որ Արարիչ Աստված հոգեկերտեց մեծ բնությունը, ուրեմն նրա ստեղծածք պահել - պահպանելը մեր պարտքն է:

Ել չեմ ասում ՀԱՅՌԵՆԻՔԻ մասին, որն ի սկզբանե տրված էր հային, որպեսզի այն պաշտպանի, խնամի, պաշտի...

Եվ նորից պաշտպանի... Չլքի՛:

Սակայն եկեք ծայն տանք մեր խղճին... Եվ լունք:

Մնաս բարով, սիրելին, որ հանքերությամբ կարդացիր այս գիրքը: Սա գրվել է քեզ համար, որ դու Ճանաչես քո ՀԱՅՌԵՆԻՔԸ, նրա ֆիզիկական գոյությունը, նրա ընդարձակությունը, ապա նաև սրտի չափ մնացած ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԸ, սիրես այն, խնամես, չըթես: Պահես - պահպանես նրա ՈԳԵՂԵՆ հարստությունը և ժառանգես քո սերունդներին:

Արժանի՛ է:

Անա Պետրոսյան

Հայոց Լեռնաշխարհի հայտնի և անհայտ առասպելները

Լուսանկարները՝ Տիգրան Բաբայանի

«Ներաշխարհ» ՍՊԸ

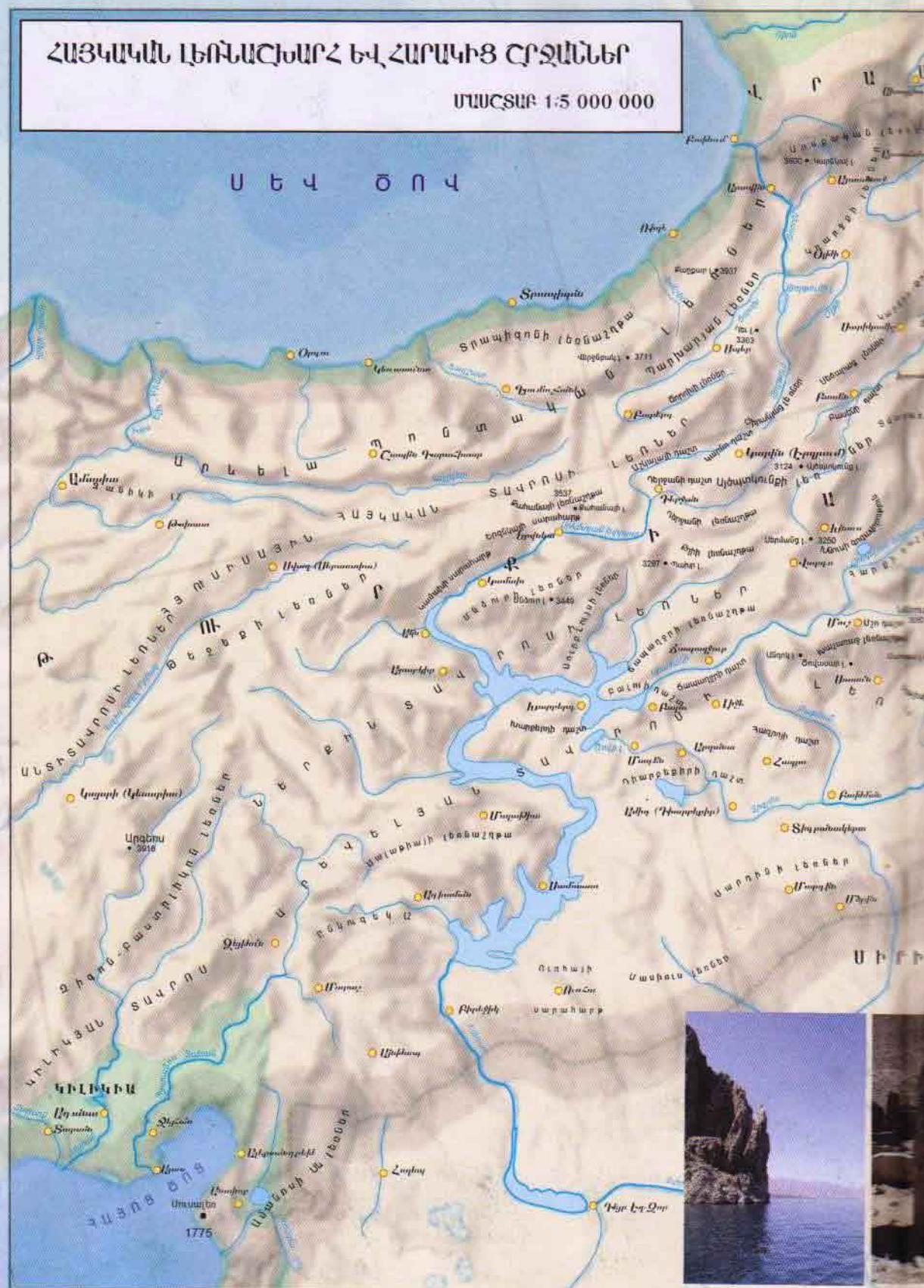
Հեռ. (093) 55 94 16

(093) 30 94 54

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՇՈՎԱԾԿԱՐՀ ԵՎ ՀԱՐԱԿԻՑ ԾՐՁԱՆԵՐ

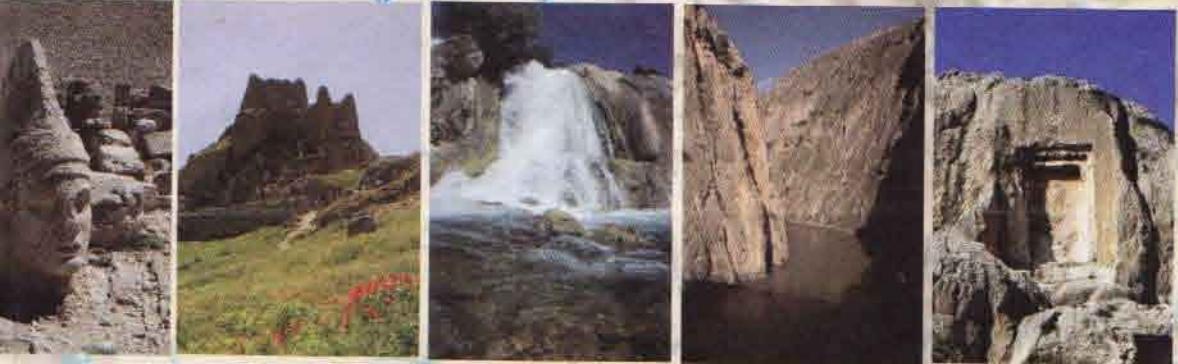
ՄԱԿՍԱԲ 1:5 000 000

Ս Ե Կ Ծ Ո Վ

የትigray ከመትኩብ እና ልብደኩብ ቤት ማኅበርኩብ ቤት የትigray ከመትኩብ እና ልብደኩብ ቤት ማኅበርኩብ ቤት
tigraymap@yahoo.com

ISBN 978-99941-911-9-2

A standard linear barcode is positioned within a white rectangular area. The barcode represents the ISBN number 978-99941-911-9-2.

9 7 8 9 9 9 4 1 9 1 1 9 2